

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek.
Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

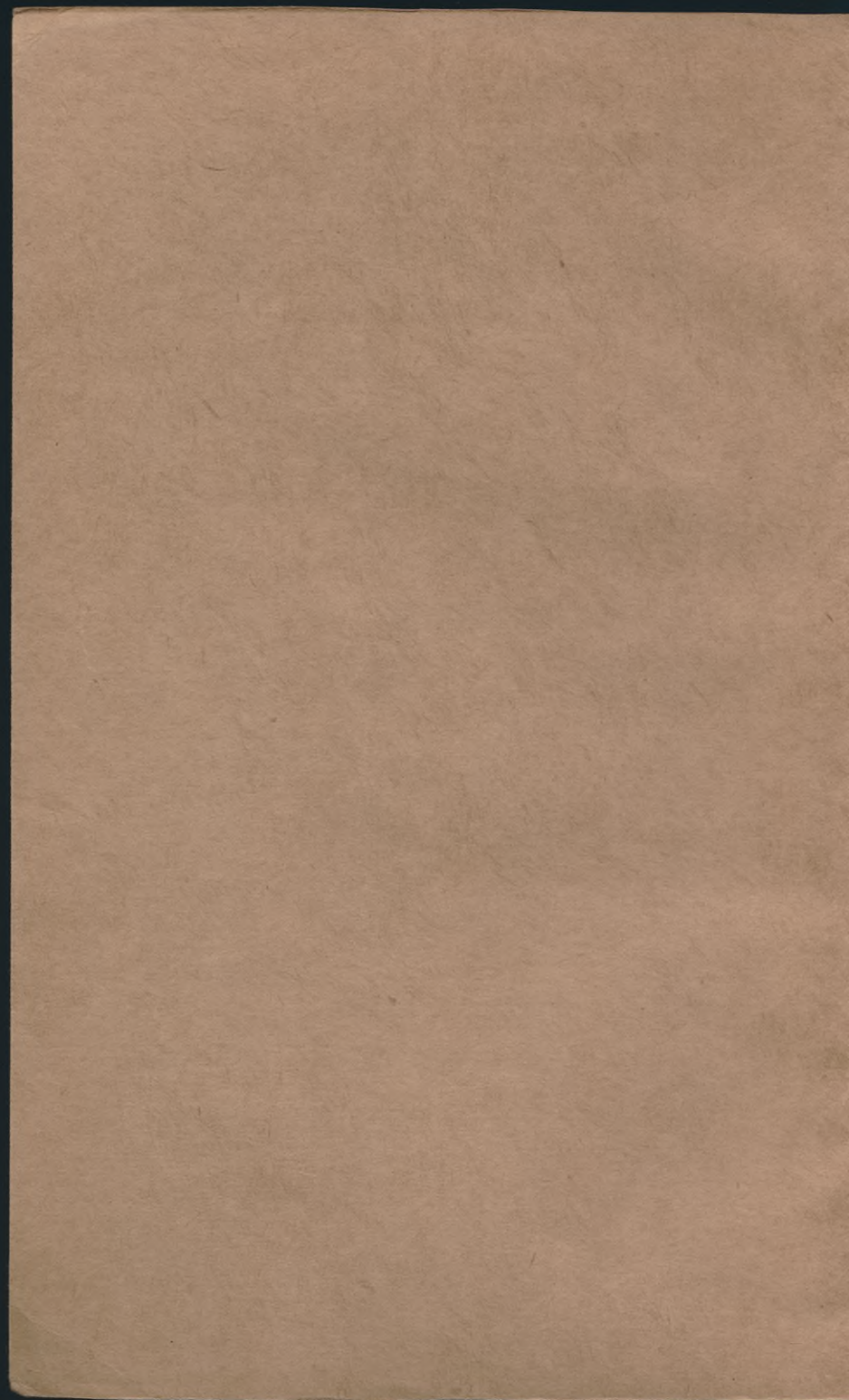
This work has been digitised at Gothenburg University Library.
All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text.
This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

[Göteborg. Jubileumsbibliotekens.] Acta
[Kataloger. 17.] Sv.

GÖTEBORGS
STADSBIBLIOTEK

JUBILEUMSUTSTÄLLNINGEN I GÖTEBORG
1923

K O M M U N A L A
A V D E L N I N G E N

V Ä G L E D N I N G

JUBILEUMSUTSTÄLLNINGEN
I GÖTEBORG 1923

ALLA GODA TING ÄR 3

VEVE

Nº 1 Bland remskivor

Utställs i

Transmissionsavdelningen Tel. 565

Utställs i

Motoravdelningen i Stora Maskinhallen

AXELLA

Carburatorn

Epokgörande

Nyhet

Tel. 596

Ideal-Värme med

AKUMA

Utställs i Radiatorer och Ugnar

Elektriska Hallen Tel. 581

A-B

VULCANVERKEN

GÖTEBORG

TEL. 2451-7281

JUBILEUMSUTSTÄLLNINGEN I GÖTEBORG
1923
MOTTAGNINGSBYRÅN

K O M M U N A L A
A V D E L N I N G E N

V Ä G L E D N I N G

JUBILEUMSUTSTÄLLNINGEN
I GÖTEBORG 1923

JUBILEUMSTÄLLNINGEN I GÖTEBORG
1923
MOTTAGNINGSBYRÅN

K. O. M. U. N. A. T. A.
A. D. E. L. I. G. E. T.

GÖTEBORG 1923
GÖTEBORGS LITOGRAFISKA AKTIEBOLAG

JUBILEUMSUTSTÄLLNINGEN I GÖTEBORG
1923
MOTTAGNINGSBYRÅN

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Rum	Sid.
112 Göteborgs slakthus	5
„ Göteborgs renhållningsverk	7
113 Göteborgs spårvägar	10
114 Stadsingenjörskontoret	18
115 Polisväsendet	36
116 Stadsarkitektkontoret	41
117 Drätselkammarens andra avdelning	50
118 Gatu- och vägförvaltningen	60
„ Vattenledningsverket	72
„ Gasverket	83
„ Elektricitetsverket	90
120 Göteborgs hamn	98
121 Göteborgs hälsovårdsnämnd	109
„ Renströmska badanstalterna	123
122 Göteborgs stads pensionärshem	127
„ Göteborgs vanförestalt	128
„ Göteborgs ålderdomshem	130
„ Göteborgs stads nykterhetsnämnd	131
„ Göteborgs stads läsrum	133
„ Göteborgs stads natthärbärgen	134
„ Göteborgs stads alkoholistanstalt	135
„ Förlikningsnämnden i Göteborg	136
„ Göteborgs barnvårdsnämnd	137
„ Göteborgs stads barnvårdsråd	139
„ Göteborgs arbetsförmedlingsanstalt	140
„ Göteborgs offentliga fattigvård	144
123—127 Föreningen Hus och Hem	169
128 Kooperativ konsumtionsverksamhet	172
„ Fackföreningsrörelsen	174
„ Intressekontorsrörelsen	177
„ Aktiebolaget Göteborgssystemet	182
„ Sjukförsäkringsrörelsen	188
„ Föreningen Göteborgs koloniträdgårdar	193

JUBILEUMSUTSTÄLLNINGEN I GÖTEBORG 1923

128	Folkbildningsrörelsen	196
„	Nykterhetsrörelsen	200
„	Göteborgs arbetareförening	201
129	Enskild filantropisk verksamhet	202
131—140	Göteborgs stads folkskolor	203
141	Göteborgs stads lärlings- och yrkesskolor	218
142	Nordenfelts högre handarbetslärarinneseminarium	221
143—144	Chalmerska institutet	225
146	Göteborgs handelsinstitut	230
147	Göteborgs högskola	236
148—150	Slöjdföreningens skola	240
94	Brandväsendet	244

G Ö T E B O R G S   S L A K T H U S

Ett slags föregångare till de moderna slakthusen äro de "slagtarehus", som även uppfördes i Göteborg — det första så vitt man vet år 1726 — och som för sin tid otvivelaktigt voro av en viss hygienisk betydelse, ehuru deras uppgift närmast var att kontrollera den utgående accisen.

De moderna slakthusen ha tillkommit på grund av lagen om köttbesiktning och slakthus av den 22 dec. 1897. Göteborgs offentliga slakthus började sin verksamhet år 1905. I stad med offentligt slakthus gäller dels slakthustvång, innebärande förbud mot yrkesmässig slakt inom stadens område å annan plats än i slakthuset, där också besiktning och stämpling av det uppslaktade köttet skall verkställas, dels köttbesiktningstvång, innebärande att till staden infört, utom staden uppslaktat, färskt kött skall för underkastande av besiktning tillföras köttbesiktningsbyrå.

För begagnande av slakthus och därmed ev. förenad marknadsplats för kreaturshandel liksom ock för besiktning av kött å köttbesiktningsbyrå erlägges avgift enligt taxa, som fastställles av Kungl. Maj:t och som ej får sättas högre än att den täcker driftkostnaderna och lämnar skälig ränta på anläggningskapitalet. Detta senare utgör i Göteborg f. n. kr. 3,379,298:23.

Slaktfrekvensen vid Göteborgs slakthus har sedan dess öppnande kraftigt ökats, ett tecken på att det lyckats fylla sin uppgift som hygienisk anstalt. Av betydelse har även den reglering av djur- och köttprisen varit, som blivit en följd av djur- och kött-handels centralisering till kreaturmarknaden och slakthuset. Slaktfrekvensen utgjorde under femårsperioden 1906—1910 i medeltal 37,167 djur per år, under femårsperioden 1916—1920 i medeltal 84,769 djur per år, 1911 114,027 och 1922 99,387 djur.

Inkomster och utgifter balanserade år 1922 på kronor 731,700:54.

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL.

1. Perspektiv av anläggningen.
2. Frekvenstabell för åren 1906—1921.
Tillförselns storlek, särskilt beträffande storboskap till slaktdjursmarknaden och slakthuset, växlar avsevärt. Orsakerna härtill äro i huvudsak dels goda foderår, som pläga följas av minskad tillförsel, då däremot missväxtår som t. ex. 1917 och 1918, medföra en ökad nedslaktning, samt dels ökade exportmöjligheter, såsom t. ex. åren 1915 och 1921.
3. Slakthusets läge i stadsplanen under olika tider.
Av skilda anledningar såsom bristande utrymme, stadsplaneändringar m. m. kommo ej mindre än sex olika slakthusbyggen att efter varandra uppföras på skilda platser i staden.
4. Beslag och därav föranledda åtgärder under år 1921 å slakthuset, i procent av antalet slaktade djur.
5. Förekomsten av tuberkulos under år 1921, i procent av antalet slaktade djur.
Tuberkulosen är ett framför allt hos nötkreaturen ganska allmänt förekommande lidande. Särskilt starkt utbredd är detsamma inom besättningar på orter med högt uppdriven mjölkproduktion, så vida ej särskilda åtgärder för sjukdomens hämmande vidtagits. Även hos avelssvin förekommer tuberkulos i stor utsträckning. Hos får och häst äro däremot tuberkulosfall mycket sällsynta (intet fall år 1921 bland slaktade hästar).
6. Beslag och därav föranledda åtgärder under år 1921 å köttbesiktningsbyrån, i procent av antalet besiktigade djurkroppar.
7. Tillförseln järnvägsledes år 1921.
8. Tillförseln av slaktdjur från olika län år 1921.
- 9—20. Bilder från slakthusets särskilda avdelningar.
21. Årsberättelser för åren 1905—1922.

GÖTEBORGS RENHÅLLNINGSVERK

I äldre tider sköttes de göteborgska fastigheternas renhållning på så sätt, att latrin, sopor och andra avfallsämnen uppsamlades i en å tomtens grävd grop. När gropen blev full, täcktes den med jord och en ny grop öppnades. Sådan nergrävning lär ha förekommit så sent som på 1860-talet.

Det första steget mot bättre hygieniska förhållanden gjordes, när groparna anlades mer omsorgsfullt och av närboende lantbor tömdes vid behov av gödselämnen. Gropsystemet avskaffades genom 1874 års hälsovårdsstadga, där vissa föreskrifter gavs angående avträdens belägenhet och beskaffenhet. De öppna groparna försvunno dock först så småningom och ännu år 1880 ägde icke hälften av stadens fastigheter lagenligt inrättade avträden.

År 1882 beslöts i princip, att renhållningsskyldigheten för fastighet inom staden mot erläggande av en årlig avgift kunde överflyttas på staden. Samma år tillsattes en renhållningsstyrelse. Från år 1885 besörjde stadens renhållningsverk mot en av Stadsfullmäktige fastställd taxa hämtning i de fastigheter, vilkas ägare så önskade. Det då införda renhållningssystemet var säreget för Göteborg. Latrinen uppsamlades i gårdarna i på järnräls gående träkistor, som voro lika långa som avträdena. Dagligen tillblandades släckt kalk eller torvmull och avträdeskistorna tömdes en gång i veckan. Köksavskräden och sopor samlades utan åtskillnad i sopbaljor, vanligen bestående av itusågade träfat med lösa lock. Hämtningsarbetet utfördes nattetid.

År 1913 fastställdes en ny renhållningsstadga för Göteborgs stad, enligt vilken den kommunala renhållningen blev obligatorisk, och det s. k. sorteringssystemet infördes. Dessutom beslöt man bl. a. att begagna maskinella anordningar och att i största möjliga utsträckning undvika nattarbete.

Enligt den 1913 genomförda omläggningen skall det å varje gård finnas två olika slag av behållare, nämligen en för matavfall och en för sopor. Hämtning av de fyllda matavfallskärnen, vilka tillsläppas och underhållas av

renhållningsverket, sker enligt det s. k. växelkärllssystemet, d. v. s. det avhämtade kärlet ersättes med ett rengjort. Matavfallet kokas vid Skräppekärr och användes till utfodring i den kommunala svinggården. Svinbesättningen uppgår i medeltal till 900 à 950 djur.

Soporna uppsamlas i med tättslutande lock försedda behållare av viss modell, avhämtas i transportvagnar och forslas till avstjälpningsbryggorna. I den mån soporna kunna användas som gödselsopor avyttras de — liksom även orenligheten från gårdarnas kloakbrunnar — till utefter Göta älv boende lantbrukare.

För uppsamling av latrinen inom fastigheterna användas galvaniserade stålplåtkärl av en viss modell. Kärlen asfalteras utanpå galvaniseringen. Första uppsättningen latrinkärl bekostas av fastighetsägaren, som till självkostnadspris inköper dem från Renhållningsverket. Det framtida underhållet övertages av verket. Vid Skräppekärr tömmas och rengöras kärlen och latrinen behandlas antingen med krossad, osläckt kalk och beredes till kalkpudrett, varvid ammoniumsulfat erhålles som biprodukt, eller också beredes latrinen till torvpudrett.

Sedan år 1892 är daglig sopning av alla stensatta gator, torg och andra allmänna platser med trottorarer och rännenstenar påbjudet. Sopningen skall vara avslutad före kl. 8 f. m. i själva staden och före kl. 9 f. m. i förstäderna.

Vid gatuhållningen användes förutom en del handredskap även hästförspända och motordrivna hjälpmaskiner, såsom sopmaskiner, bevattningsbilar, hjulsnöplogar, ishyvlar m. m.

Renhållningsverkets inkomster uppgingo år 1922 till kr. 2,121,823:31, därav avgifter för fastighetsrenhållningen kr. 1,011,654:62, avgifter för gatuhållningen kr. 639,505:14, försålda gödselämnen kr. 229,810:22 samt försålda gödsvin kr. 163,521:92. Då utgifterna samma år uppgingo till kr. 2,329,750:50 har stadskassan måst tillskjuta kr. 207,927:19.

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL:

22—25.

Grafisk framställning över verkets utveckling.

GÖTEBORGS RENHÅLLNINGSVVERK

26.

Karta över verkets anläggningar.

27—28.

Grafisk framställning över uppsamlad avfallsmängd.

29—30.

Grafisk framställning över verkets inkomster.

31—32.

Fotografier över avträdesrenhållning och övrig fastighetsrenhållning.

33.

Vy över västra renhållningsstationen.

34.

Fotografier över gaturenhållningen.

35.

Fotografier över verkstäderna.

36.

Schematisk framställning av pudrettfabrikationen.

37—42.

Handredskap för fastighetsrenhållningen.

43—48.

Handredskap för gaturenhållningen.

49.

Sopmaskin, äldsta typ.

50.

Handkärra för snötransport.

51.

Bevattningskärra, äldsta typ.

52.

Latrinkärl med lock och bygel.

JUBILEUMSUTSTÄLLNINGEN I GÖTEBORG 1923

53.
Sopbalja, äldre typ.
- 54—56.
Soptunnor, nya godkända typer.
57.
Matavfallskärl med ställning.
58.
Modell och fotografier av verkets anläggningar vid Skräp-
pekärr.

RUM 113
GÖTEBORGS SPÅRVÄGAR

Redan år 1873 blev frågan om inrättande av spårvägs-
trafik inom staden aktuell, därigenom att en enskild per-
son detta år hos Kungl. Maj:t ingav ansökan om till-

stånd att anlägga och trafikera hästspårvägar i Göteborg. Denna koncessionsansökan avsågs visserligen följande år, men intresset för frågan var dock väckt, och i september månad 1874 framkom i stadsfullmäktige en motion med hemställan, att fullmäktige måtte vidtaga lämpliga åtgärder till befrämjande av en spårvägsanläggning inom staden. En kommitté tillsattes på grund härav för ärendets utredning. Efter nära tre års arbete var kommittén färdig med utredningen, och stadsfullmäktige kunde den 18 oktober 1877 antaga ett av danske undersåten kapten Juel gjort erbjudande att anlägga och under 40 år trafikera vissa spårvägslinjer inom staden. Under anläggningens utförande försålde kapten Juel koncessionen till en engelsman, vilken sedermera år 1879 överlät densamma till The Gothenburg Tramway Company Ltd.

Den första spårvägslinjen, Brunnsparken—Stigbergsliden, öppnades i september 1879 för allmän trafik. År 1881 tillkommo linjerna Brunnsparken—Getebergsäng och Brunnsparken—Redbergslid, samt år 1882 linjen Brunnsparken—Slottsskogen. De olika linjerna indelades i taxedistrikt, vilka under årens lopp så småningom utsträcktes, så att det mot slutet av 1890-talet omfattade var och en en hel linje. Taxan utgick med 10 öre för varje distrikt. Avgiftsfri övergång från ett distrikt till ett annat tilläts ej.

Från år 1882 till år 1900 skedde inga nämnvärda utvidgningar av spårvägsnätet, ehuru trafiken naturligen från år ökades.

Då, såsom förut nämnts, hästspårvägen innehades och drevs av ett enskilt bolag, föreligga från denna tid inga utförligare uppgifter om trafikintensiteten å spårvägarna. Enligt tillgängliga anteckningar skulle dock år 1882 passagerareantalet hava uppgått till c:a 1,600,000 och år 1899 till c:a 3,500,000.

Den stagnation, som inträdde i spårvägens utveckling efter den första byggnadsperioden, torde delvis böra tillskrivas, att det engelska bolaget icke önskade göra andra utvidgningar än sådana, som med säkerhet kunde beräknas giva gott ekonomiskt utbyte. Delvis torde ock förhållandet vara beroende på, att hästspårvägarna icke längre passade

JUBILEUMSUTSTÄLLNINGEN I GÖTEBORG 1923

för de stora avstånd, som uppstått, sedan staden alltmer utvidgats. Ett snabbare fortskaffningsmedel erfordrades, och såsom sådant hade redan flerstädes införts elektriskt drivna spårvägar.

År 1895 väcktes också i Göteborg frågan om anläggande av elektriska spårvägar, men förslaget genomförande mötte naturligen stora svårigheter, då det engelska bolaget innehade koncessionsrätten för spårvägstrafiken ända till år 1917. Frågan visade sig emellertid under årens lopp allt mera trängande, och åtskilliga gånger upptogs förhandlingar med det engelska bolaget för erhållande av någon överenskommelse, som kunde tillfredsställa båda parter. År 1899 ledde slutligen dessa förhandlingar till önskat resultat, därigenom att ett avtal träffades mellan Göteborgs stad och spårvägsbolaget, enligt vilket staden mot en viss avgift inlöste såväl spårvägsanläggningen som koncessionen.

Från den 1 januari 1900 hava spårvägarna i Göteborg ägts och drivits av Göteborgs stad. Det första synliga resultatet av att staden övertog spårvägarna blev, att fria övergångar mellan de olika linjerna beviljades från den 1 februari år 1900. Dessutom insattes även tätare turer på de olika linjerna, varigenom 5- och 10-minuters trafik erhöles under större delen av dagen. Samma år påbörjades även utarbetandet av planerna till spårvägens elektrifiering, och arbetet härå kunde påbörjas år 1901. Detsamma omfattade emellertid icke endast ombyggnaden av de gamla linjerna, utan samtidigt kommo även nya linjesträckor till utförande.

Den 18 augusti 1902 öppnades den första elektriskt drivna spårvägslinjen i Göteborg, linjen Järntorget—Slottskogsgatan. Praktiskt taget var hela anläggningen färdig i dess då beslutade utsträckning före 1902 års slut.

Under de närmaste åren följde åtskilliga icke oväsentliga utvidgningar av spårvägsnätet, vilka närmare belysas av uppgifterna i nedanstående tabell.

	Linjens sträckning	Öppnad för trafik
Hästspårvägen.	Stigbergsliden—Brunnsparken	1879
Spårvidd 1 m.	Borgaregatan — Brunnsparken — Gete- bergsäng	1881
	Linnéplatsen — Sprängkulls— och Sahl- grensgatorna	1885

GÖTEBORGS SPÄRVÄGAR

	Linjens sträckning	Öppnad för trafik
Elektriska spårvä- gen. Spårvidd 1,435 m.	Slotsskogsgatan—Järntorget	1902
	Valand—Linnéplatsen—Järntorget	1902
	Lilla Torget—Lilla Bommen—Drott- ningtorget	1902
	Sahlgrens-gatan—Grönsakstorget	1902
	Linnéplatsen—Änggården	1903
	Borgaregatan—Redbergslid	1904
	Olskrokstorget—Kviberg	1905
	Geteborgsäng—Mölnalsbro	1907
	Slotsskogsgatan—Saltholmen	1907
	Vasagatan—Kapellplatsen	1911
	Vasagatan—Grönsakstorget	1914
	Storkgatan—Kristinedal	1921

Efter år 1914 ha naturligen inga större utvidgningar av nätet kunnat äga rum. Dels ha de osäkra förhållandena verkat, att staden måst med stor försiktighet besluta utgifter, som krävt större kapitalutlägg, dels ha under kristiden stora svårigheter förelegat att erhålla nödigt material, särskilt skenor.

Sedan det numera blivit lättare erhålla kapital och erforderligt material, torde emellertid inom en icke allt för avlägsen framtid spårvägsnätet komma att undergå icke oväsentliga utvidgningar; i första hand torde frågan om spårvägens utdragande genom Örgryte samt från Linnéplatsen söder om Slotsskogen till Kungsladugårdsområdena bliva aktuell.

På grund av de föreliggande svårigheterna att på rationellt sätt ordna en spårvägsförbindelse över Göta älv till Hisingen ha stadsfullmäktige tillsvidare låtit lösandet av denna fråga anstå, och i stället inrättat en automobilomnibuslinje i samtrafik med spårvägarna. Denna linje trafikerar sträckan Gasverket å Hultmans holme—Lilla Bommen—Lundby gamla kyrka å Hisingen. Linjen har tagits i trafik i mars månad 1923.

Då spårvägarna elektrifierades, bibehölls taxan oförändrad, och utgick sålunda med 10 öre för varje tur jämte rätt till fri övergång mellan de olika linjerna. På grund av de under kristiden inträdda förändrade ekonomiska förhållandena, måste taxan år 1919 höjas till 15 öre, med bibehållande av fria övergångsbiljetter. För barn under 14 år erlättes dock endast 10 öre.

Å automobilomnibuslinjen gäller en taxa av 25 öre för vuxna och 20 öre för barn. Fria övergångar från och till spårvägen ingå i detta pris.

Utvecklingen av spårvägstrafiken står naturligen i närmaste samband med stadens tillväxt i folkmängd och areal. Likaså bidrager till spårvägstrafikens ökning, att bostadssträvandena numera äro inriktade därhän, att stadens inbyggare i möjligaste mån skola kunna beredas goda bostäder i stadens mera fritt belägna utkanter, under det att affärsverksamheten allt mer koncentreras till de inre delarna av staden.

En bild av spårvägens utveckling från den tid staden övertog densamma, gives genom de statistiska planscherne.

1—2.

Trafikfrekvensen 1900—1922.

Å plansch 1 visas ökningen i antalet trafikanter. Av densamma framgår, att under det de gamla hästspårvägarna år 1910 befordrade i runt tal 4.2 miljoner och de elektriska spårvägarna år 1910 21.1 miljoner, samma tal för år 1922 vuxit till 50.4 miljoner. Sistnämnda tal betyder, att spårvägarna varje dag använts av inemot 138,000 personer eller att varje innevånare årligen företager 223 spårvägsresor emot år 1910 128. (Plansch 2.) Detta visar, att spårvägsresorna för den stora allmänheten under årens lopp blivit alltmer nödvändiga. Å planschen 1 kan även iakttagas, vilken oerhörd utveckling spårvägstrafiken nådde under kristiden med dess rika penningtillgång. Att sedermera trafiken något minskats, torde innebära en helt naturlig återgång till normalare förhållanden.

3.

Spårvägsnätets utveckling 1900—1922.

Längden enkelspår, vilken år 1900 var 10.3 km., växte efter elektrifieringen till c:a 30 km. för att år 1909 uppgå till 57 km. Från sistnämnda tidpunkt har, såsom tidigare framhållits, endast relativt små utvidgningar företagits. Enkelspårens längd år 1922 utgjorde 65.8 km. eller en sträcka, motsvarande avståndet från Göteborg till Trollhättan.

4.

Antalet vagnkilometer pr år 1900—1922.

Antalet vagnkilometer har stigit i ungefär samma proportion som ökningen av trafikfrekvensen i allmänhet. Det utgjorde år 1900

GÖTEBORGS SPÅRVÄGAR

c:a 995,000 km., motsvarande $\frac{2}{3}$ av soldiametern, under det att det år 1922 utgjorde c:a 11,224,000 km. motsvarande åtta gånger soldiametern. Dagligen kördes sålunda under sistnämnda år c:a 3,100 svenska mil.

5.

Krafttåg 1903—1922.

Det för spårvägarnas drift erforderliga kraftbeloppet utgjorde år 1903 c:a 1.2 miljoner kw, under det att år 1922 erfordrades c:a 8.3 miljoner kw.

6.

Spårvägens ekonomi 1900—1922.

Trafikinkomsterna, vilka år 1900 uppgingo till c:a 0,4 miljoner kronor, uppgingo år 1922 till c:a 7.6 miljoner. I genomsnitt såldes dagligen sistnämnda år för c:a 20,000 kronor biljetter. En stor svårighet i trafikens uppehållande vålla emellertid de betydande differenser i trafikintensiteten, som förekomma på olika dagar. Under år 1922 trafikerades sålunda spårvägen den 23 december av c:a 212,000 passagerare, under det att motsvarande siffra för den 31 december endast var c:a 90,000. I allmänhet är lördagen veckans största trafikdag och söndagen den minsta. Dock kan exempelvis under sommarsöndagarna trafiken avsevärt växa genom resorna till Långedrag och Slottsskogen. Gentemot ovannämnda trafikinkomster av 7.6 miljoner stodo år 1922 driftomkostnader med c:a 6.2 miljoner, varav för löner c:a 4.7 miljoner och för drivkraft 0.6 miljoner. Ett driftöverskott föreligger sålunda för sagda år av c:a 1.4 miljoner. Härav har till avskrivningar enligt plan använts c:a 0.6 miljoner, varefter för förräntning av det av staden nedlagda kapitalet återstår c:a 0.8 miljoner. Då detta kapital sagda år utgjorde c:a 12.3 miljoner, har detsamma under året förräntats med 6.46 %.

7.

Antalet personvagnar 1900—1922.

Antalet personvagnar uppgick år 1900 till 49 stycken och år 1922 till 275 stycken. Utvecklingen har även fört därhän, att passagerareutrymmet i vagnarna alltmera ökat. Sålunda voro hästspårvagnarna konstruerade för inalles 22 passagerare och de första elektriska motorvagnarna för 38 passagerare, under det att den typ, som numera byggets för inomstadslinjer, rymmer 54 passagerare. För Långedraglinjen har t. o. m. en typ, rymmande 86 passagerare, kommit till utförande. Vagnarna köra i regel ut vid 5-tiden på morgonen samt äro sedan i trafik till kl. 12 mn. Inomstadslinjerna trafikeras var 4:de—var 6:te minut, men som på avsevärda sträckor de olika linjerna sammanfalla, blir i regel trafiktätheten betydligt större.

8.

Antalet anställd personal 1900—1922.

På grund av spårvägstrafikens allmänna utveckling har naturligen även den vid spårvägen anställda personalen måst undergå en icke oväsentlig ökning. År 1900 voro sålunda vid spårvägen anställda 186 personer, under det att motsvarande siffra år 1922 i medeltal varit 1,437.

En så intensiv spårvägstrafik som den nuvarande kan tyvärr icke försiggå utan en del olycksfall. Enligt föreliggande statistik under de senaste tio åren hava olyckshändelser med dödlig utgång eller medförande framtida men inträffat en gång på var 23:e miljon befordrade passagerare och bland icke passagerare en gång för var 3:e miljon körda vagnkm.

9—15.

Spårvägens historiska och tekniska utveckling 1879—1922.

Å plansch 9 visas den ursprungliga koncessionsritningen för hästspårvägarna. Av plansch 10 framgår spårvägsnätets omfattning. Plansch 11 upptager spårvägens nuvarande linjer. Plansch 12 och 13 visa planer över vagnhallar och verkstäder. Plansch 14 åskådliggör underbäddens utförande vid olika skeden av spårvägsanläggningen. Härvid må särskilt anmärkas, att till följd av de dåliga grundförhållandena i Göteborg synnerligen stor omsorg måst nedläggas för erhållande av en bärig och väl dränerad grund. Planschen 15 visar slutligen prov på olika vagn typer i historisk utveckling.

16—66.

Fotografier.

67—81.

Modeller.

67.

Ett gammalt underrede till hästspårvagn, vilket visar den dåtida synnerligen lätta och svaga konstruktionen.

68—71.

Skenskarvar, utvisande dels de gamla skarvarna å hästspårvägsrälisen, dels vanliga skarvar, typ 1902, dels thermitvetsade skarvar, typ 1922.

72—73.

Växelstycke, vanligt stål, äldre modell. Växelstycke, manganstål, nyare modell.

GÖTEBORGS SPÄRVÄGAR

74.

Elektrisk motor av 1902 års typ, monterad å axel och hjul från samma tid. Motorn är serielindad om 18.3 kw. vid kontinuerlig drift.

75.

Ny elektrisk motor av 1922 års typ, monterad å axel och hjul. Motorn är serielindad, ventilerad, om 45 kw. vid kontinuerlig drift.

76.

Modell till hästspårvagn, rekonstruerad efter befintliga ritningar.

77.

Modell till motorvagn med förlängd plattform av 1922 års typ för inomstadstrafik.

78.

Tavla med biljetter, poletter m. m.

79.

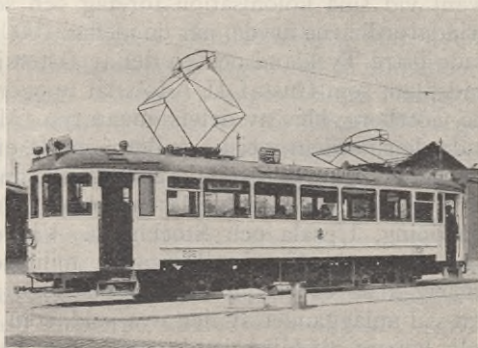
Kontroller, typ 1902.

80.

Kontroller, typ 1922.

81.

Tavla med skenprofiler m. m.

RUM 114}

STADSINGENJÖRSKONTORET

STADSPLANEAVDELNINGEN.

Göteborg hör till de städer, som ända från sin tillblivelse till större delen vuxit efter bestämda stadsplaner. Dessa planer hava under tidernas lopp tillkommit på ganska olika sätt enär något särskilt organ för utarbetande av planerna för utvecklingen av stadens bebyggande icke funnits förrän det nuvarande stadsingenjörskontoret organiserades och började sin verksamhet år 1907.

Göteborgs första stadsplan, av år 1620, inledde den stora serien av 1600-talets svenska stadsplaner. Intill 1600-talets början hade nämligen städerna i vårt land, liksom i regel Europas städer under medeltiden, vuxit utan att någon bestämd plan följdes: hus fogades till hus på sätt t. ex. befintliga vägar, vattendrag och vallarnas form angav. På så sätt torde Göteborgs föregångare Gamla Lödöse ha vuxit; Nylödöse däremot var en anlagd stad, som i slutet av 1400-talet torde hava utstakats efter en bestämd plan.

När Carl IX beslutit att på Hisingen mitt emot Älvsborgs fäste år 1604 anlägga en ny stad, som han ämnade kalla Göteborg, lät han för denna uppgöra en stadsplan, vilken blev i stort sett av samma typ, som romarna en gång i tiden använt vid sina kolonisationsföretag och som sedan de tyska riddarordnarna ärvde, när de mellan 1000 och 1400 koloniserade östra Tyskland och en del av Östersjö-kusten.

Den stadsplan, som Gustaf II Adolf lät uppgöra för det nuvarande Göteborg, blev av delvis annan typ. Med denna plan fattade den nordeuropeiska, militariserade efterklang- en av söderns frodigare och subtilare stadsanläggningskonst fast fot i vårt land och efterföljdes sedan av planerna för t. ex. Jönköping, Upsala och Stockholm. Vid tiden var det nämligen de fästningsbyggande militärerna som voro stadsbyggarna eller som åtminstone slogo an tonen.

Att man vid anläggandet av den nya stad, som man hoppades skulle komma att bliva den huvudsakliga förmedlaren

av rikets handel med västerländerna, tog mönster av städerna i det mäktiga holländska handelsriket, var ju icke annat än naturligt och Göteborg kom därför att till sin grundplan bli ganska utpräglad holländsk.

Vare därmed icke sagt, att man mer eller mindre slaviskt kopierade någon holländsk plan. Terrängförhållandena voro nämligen så olika de i Holland, att detta icke lät sig göra. Otterhållebergen utåt älven och Lilla Berget inne på de vassmarker, där man tänkte sig lägga staden, gjorde, att man var ganska bunden, när planen för staden skulle göras upp.

Läget var ju valt med hänsyn till såväl försvarssynpunkter som till att få en god, plan yta att bygga på och gräva kanaler i. Sänkan mellan Stora Otterhållan och Kvarnberget kunde från båda bergen behärskas med skjutvapen; det skulle därför varit naturligast att ha förlagt mynningen till stadens stora hamn mitt emellan de båda bergen. Detta lät sig emellertid icke göra, emedan Lilla Berget (där Tyska kyrkan och Handelstidningens hus nu ligga) var i vägen. Stora Hamnkanalens mynning måste därför förläggas invid Stora Otterhålleberget och då terrängens stigning söder om platsen för staden angav läget av vallgravarna och därmed riktningen av kvartersrektanglarna, måste Stora Hamnkanalen göra en skarp vinkel (invid Kämpebron) för att den skulle kunna inpassas i kvarterssystemet. Exakta läget av Stora Hamnkanalen bestämdes sedan av att Lilla Berget går fram så långt, att rådhuset och Tyska kyrkan stå på berggrund.

Men icke blott Stora Hamnkanalens, utan även Västra och Östra Hamnkanalernas lägen ha på liknande sätt bestämts av bergen. Sålunda svänger Västra Hamnkanalen ut från Stora så snart den kan det för Otterhållebergets slänt, varigenom bildats en kanalvinkel kring Otterhålleberget liknande Stora Hamnkanalens vinkel kring Lilla Berget. Likaledes har Kvarnbergets östra slänt bestämt läget av Östra Hamngatans mynning.

Kanalerna lades emellertid icke omedelbart in på bergsluttningarna utan ett stycke ifrån. Skälen härtill voro antagligen, att kanalerna kantades med pålar, som behövde fäste i leran samt att man för undvikande av transporter

ville ha plats invid kanalkanten för de jord- och lermassor, man schaktade upp ur kanalerna.

Liksom grundgreppet på Göteborgs stadsplan av år 1620 var tidstypiskt, har således också varje detalj i den, såsom vallgravarnas och kanalernas sträckningar, sina bestämda praktiska och tekniska skäl. Iakttagar man dessutom, att planen var för dåtida sjöfarts- och näringsförhållanden mycket väl avpassad, kan man konstatera att staden haft den lyckan att till grundval för sitt bebyggande få en i alla avseenden synnerligen god och mycket lämplig plan. Efter denna plan bygges stadens centrum än i dag, och den har blivit även för våra förhållanden lämplig, sedan vissa av hamnkanalerna igenfyllts till trafikleder.

Det utrymme, staden fick inom 1620 års stadsplan, räckte praktiskt taget i två århundraden, emedan husen efterhand byggdes högre och tätare. Visserligen uppläts en del av Haga — Drottning Kristina antog för dess bebyggande en plan år 1647 — och Carl XII lät uppgöra stadsplan för Majorna ända från staden till gamla Älvsborgs fäste, men Haga var och förblev utan större betydelse och Carl XII:s plan för "Stadens västra del" kom aldrig till utförande. Där emot uppstod småningom under 1700-talet omkring landsvägen västerut utmed älven ett långsträckt sjömanssamhälle, som fiskelägeliknande klättrade upp för Masthuggets och Majornas höjder. Samtidigt härmed togos inom Vallgraven även Stora Otterhällan och Kvarnberget i anspråk för bebyggande. Som dessa icke medtagits i 1620 års plan och som vid tiden för bebyggandet ännu icke framkommit någon på kuperad terräng inriktad stadsanläggningskonst, blevo båda bergen planlöst bebyggda, varom de ännu i dag vittna.

Icke förrän i början på 1800-talet tog man det första målmedvetna och effektiva steget till stadens utvidgning. Detta skedde genom beslutet om vallarnas rasing och fastställande år 1808 av stadsplan för de marker, som därvid blevo lediga för bebyggande. Liksom Göteborgs första plan från 1600-talets början bildar en epok i svensk stadsbyggnad, så var även fallet med dess plan från början av 1800-talet. Bl. a. var denna plan den första svenska, som upptog en boulevard, vilken i dess helhet verkligen kom

STADNINGENJÖRSKONTORET

till utförande: den parallellt med vallgravarna löpande ringformiga allén, nu kallad Nya allén till skillnad från den allékantade vägen söderut: "Gamla allén". Vi stå här inför andra fasen i Göteborgs stadsplans utveckling.

I denna 1808 års plan är området mellan Allén och Vallgraven uppdelat i byggnadskvarter. Det vittnar om varm omtanke om staden och stort förutseende från medborgarnas sida, att dessa kvarter aldrig blevo bebyggda utan så

1808 års stadsplan.

småningom under 1800-talets förra hälft fram till 1861 utlagda till park: Kungsparken. Redan 1815 planerades å nuvarande Trädgårdsföreningens område mellan Vallgraven och Allén en park. Liksom ombyggnaden av stadens centrum omkring 1800 påverkats av tidens smak för fransk anda, planerades denna park i fransk, sträng stil. Dess utförande började dock icke förrän 1842, då området uppläts åt Trädgårdsföreningen, som där gjorde en anläggning i engelsk stil, ett av de många tecknen på det utländska inflytandets svängning vid denna tid.

En av anledningarna till att kvarteren mellan Allén och Vallgraven icke blevo bebyggda var, att byggnadsverksam-

heten var så ringa inom de nya kvarteren mellan Vallgraven och gamla staden. Sålunda började det första huset vid Stora Nygatan att byggas först 1850. Det var som om ödet hade bestämt, att Göteborgs borgare först skulle riktigt ställa om sin gamla stad, innan de på allvar togo till med att gå utanför de gränser, som 1600-talets förutseende män utstakat.

I slutet av 1840- och början av 50-talen omformades nämligen staden till samma städade och ingenjörsmässiga prägel, som så många av Europas städer vid den tiden fingo vad deras gator beträffar. Visserligen hade de första stentrottoarerna börjat utföras redan på 1830-talet, men under denna tid belades Hamngatorna med tuktad sten, de gamla gråstensskajerna ersattes med sådana av huggen sten, de gamla bågbroarna revos efterhand och ersattes med järnbroar, torghandeln flyttades från Gustaf Adolfs torg till Kungstorget och fiskhandeln från Stora Hamnkanalen till Rosenlundskanalen, bodarna vid Tyska kyrkan revos och ersattes med mur av huggen sten, Börsen byggdes, järnvägen beslöts, Gullbergs vass började fyllas och älven gavs sin nuvarande riktning genom den ränna, som muddrades till 15 fots djup.

Men medan denna radikala storstädning och nydaning pågick, hade byggnadsverksamheten tagit fart i kvarteren utmed vallgravarna och hade redan dessförinnan börjat även vid Pustervik. Tiden nalkades således, då man måste tänka på ytterligare utvidgning av stadens byggnadsområde, och planer härför började uppgöras, omfattande såväl hela södra stadsområdena fram till bergen som också Gullbergs vass, som man just höll på att fylla. En stadsplanetävlan utlystes 1862, antagligen den första allmänna sådan i vårt land. På grundvalen av tävlans resultat uppgjorde en kommitté året därpå ett förslag, som därefter blev med endast små ändringar av Kungl. Maj:ts stadfäst år 1866. Efter denna plan har huvudparten av staden sedan dess byggts: vi stå således här inför tredje epoken i Göteborgs stadsplans utveckling.

Halva delen av det stora nya stadsplaneområdet, Gullbergs vass, hade ungefär samma slags släta och sankta terräng, som den, på vilken den gamla staden en gång byggts. Denna del blev också planerad i stil med den gamla staden

STADSSINGENJÖRSKONTORET

d. v. s. med kanaler, men nya element voro här boulevarder och järnvägsspår. De nya kanalerna kommo emellertid aldrig till utförande, emedan det snart nog visade sig, att bangårdarna krävde större utrymmen, än man från början tänkt sig.

Andra hälften av 1866 års stadsplaneområde utgjordes av stadsdelarna närmast sydost och söder om gamla staden, de s. k. Levgrenska och Hasselbladska ängarna. Av dessa har endast den senare blivit bebyggd: Vasastaden. Planen är till denna del ett typiskt utslag av tidens stadsbyggnads-

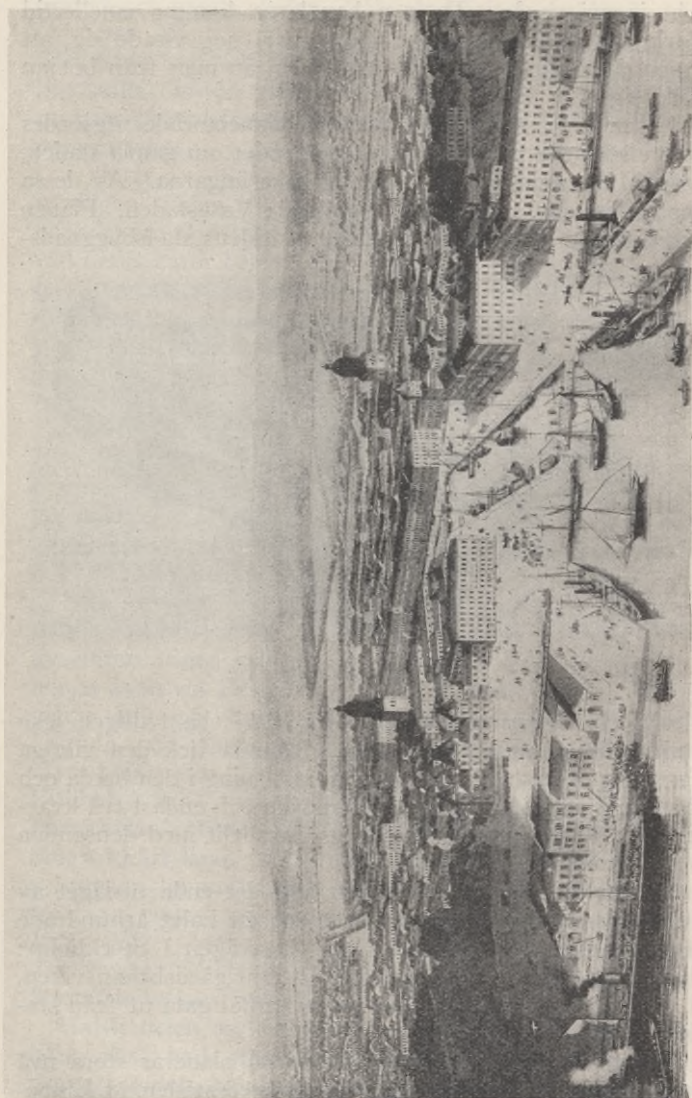

1863 års stadsplan.

ideal, och Haussmanns planer för Paris ha tydligen icke varit vederbörande främmande. Sålunda fick den viktiga Östra Hamngatan sin naturliga fortsättning i den breda och väldimensionerade Kungsporsavenyen och endast två kvarter från Kungsparken framdrogs parallellt med densamma Vasagatans allé.

Kungsporsavenyen är i vårt land det enda utslaget av den stadsplaneidé som genom ett och ett halvt århundrade förgäves höll tanken vid liv om Sveavägen i Stockholm: den stora ådern från slottet till Djurgårdsbrunnsviken, d. v. s. idén om en bred, ljus monumental gata ut från stadens hjärta.

Under de därpå följande årtiondena planeras stora nya områden, bl. a. införlivades Majorna med staden. I Linnégatan gå de stora tagen från 60-talet igen och staden fick

Göteborg på 1860-talet.

en annan ståtlig utfartsväg söderut, men det är ganska påfallande, att man icke hade samma sinne för behovet av stora utfartsleder åt väster och öster parallellt med älven. Därom bär såväl Majornas stadsplan av 1878 som Olskrokens av 1880 tydligt vittne.

Undantages en del av Majorna-planen hade stadsplanerandet dittills gällt släta eller jämnt sluttande områden. Vid slutet på 1890-talet började man skönja den tid, då dessa skulle bliva fullbyggda. Staden hade nu nått fram till de bergsområden, som i obruten kedja sträcka sig från Mölndalsån i öster till Slottsskogen i väster. Man stod således här inför ett helt nytt stadsplaneproblem, som icke lät sig lösas med renässansens, ej heller med Haussmanns formler. Liksom på 1860-talet tog man saken grundligt och liksom då utlyste man — 1901 — en allmän tävlan.

Men resultatet av tävlan var icke uppmuntrande. Ingen av deltagarna hade nämligen lyckats få in stora, ledande drag vid behandlingen av den osedvanligt brutna och oroliga terrängen. Men saknades 1860-talets storstilade anda i tävlingsförslagen, så återfanns den livslevande i det förslag, som Stadsfullmäktiges beredning utarbetade efter tävlan i form av ståtliga uppfartsvägar, monumental behandling av höjderna samt den stora utsiktsvägen på höjderna: "Kullarnas väg". Gatunätet blev fastställt 1907, men kunde icke oförändrat komma till utförande, emedan man — i motsats till i tävlingsförslagen — ej tillräckligt följt terrängen och ej löst Kungsportsavenyens avslutning.

Det mest storstilade draget i denna plan, "Kullarnas väg", kantande höjderna mellan Korsvägen och Slottsskogen med utsikt nedöver staden, älvdalen och över till Lundbys höjder, har dock kunnat bibehållas i de omarbetningar, som sedan gjorts. Kungsportsavenyens avslutning är här inlagd så, som resultatet blev av den speciellt för detta ändamål utlysta tävlan, och så, som den under de sista åren utförts, just färdig till Jubileumsutställningen.

Under de sista årtiondena har staden vuxit hastigt både genom utveckling inom äldre stadsområdet och genom inkorporeringar av Lundby och Örgryte, varigenom stadens areal ungefär tredubblats. Samtidigt ha omgivande samhällen vuxit starkt såsom Älvsborgs municipalsamhälle mellan staden och Långedrag, Mölndal och samhällena utmed

1922 års stadsplan för Kungladugård—Slottskogen—Änggården.

Boråsbanan och Västra Stambanan. Ehuru icke införlivade med Göteborg äro dessa utsocknes samhällen ur stadsplanesympunkt ett med staden. Denna omständighet, motortrafikens införande med spårvägar och automobiler samt det modärna livets allt större krav på utrymmen för ständigt nya och mycket skiftande ändamål, har gjort, att Göteborgs stadsplanefråga vuxit ut till ett vidlyftigt tekniskt och socialt organisationsproblem.

För att få underlag till att i någon mån behärska detta problem ha under sista tiden vidlyftiga terrängundersökningar utförts, omfattande ett område av nära fem gånger stadens areal. På grundval av detta samt statistiskt och tekniskt material ha planer uppgjorts för det stora områdets uppdelning för olika ändamål såsom för bostäder av olika slag, industri, trafikordningar och trafikleder, parker och parkbälten m. m. På grundval av denna organisationsplan kunna numera detaljerade stadsplaner uppgöras för vilken del som helst av stadsområdet med full säkerhet för att varje del kommer i riktigt sammanhang med stadsorganisationen. Undantag härifrån utgöra emellertid de områden, som äro beroende av vissa bangårds- och hamnfrågors lösning, men i övrigt kunna nu de olika delarna av staden, liksom stenarna i en mosaik, givas sådan gestaltning, som samklangens med det hela fordrar.

Åtskilliga detaljplaner ha sålunda uppgjorts under sista årtiondet såsom för Kungsladugård, Änggården, Landala, Lorensberg, Bagaregården, Gamlestaden och delar av Lundby.

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL.

1.

Äldre planer och kartor över staden och dess närmaste omgivning.

Kopior av planer och kartor från huvudsakligen 1600- och 1700-talet. Bland 1600-talsplanerna märkas dels den plan för stad på Hisingen, vilken Konung Carl IX låtit uppgöra, dels den äldsta planen för den nuvarande staden. Bland 1700-talsplanerna märkes den plan för områdena mellan staden och Älvsborg, som uppgjordes av B. W. Carlberg antagligen på uppdrag av Carl XII.

2—3.

Historiskt kartverk.

Konstruerat med tillhjälp av förefintliga källor. Kartverket upp-

JUBILEUMSUTSTÄLLNINGEN I GÖTEBORG 1923

tar kartor utvisande staden åren: 1624—36, 1644, 1684, 1690, 1696, 1704, 1712, 1753, 1777, 1790, 1820, 1860, 1880, 1890, 1900, 1910, 1921 samt dessutom en karta från 1921, på vilken övertryckts kartan från

Karta över befolkningstäheten.

1790, varigenom direkta jämförelser av nyanläggningarnas belägenhet i förhållande till den äldre staden kunna göras. Utförligare redogörelse för historiska kartverket återfinnes i det följande.

4.

Statistik, framställd å kartor och genom diagram.

Dessa visa bl. a. stadsbygdens historiska tillväxt, dess sociala och ekonomiska struktur samt bostads- och parkförhållanden.

5.

Stadsplaner, upprättade eller fastställda under 1800-talet. Bland dessa märkas 1808 års plan med Allén parallell med vallgravarna samt kommitterades plan av 1863, stadfast år 1866 för stadens utvidgning söder- och österut, båda bildande epok i stadens utveckling. Den senare stadsplanens utarbetande hade föregåtts av en allmän tävlan, varur ett par förslag utställas.

1922 års stadsplan för Änggård—Landala—Johanneberg.

6.

Stadsplaner, upprättade eller fastställda under 1900-talet. Av dessa äro åtskilliga från tiden intill 1910 redan omarbetade såsom den på grundval av 1901 års tävlan år 1907 fastställda stadsplanen för Lorensberg och Johanneberg (13:de och 14:de rotarna), vilken på grund av terrängförhållandena icke kunde oförändrad genomföras.

7.

Stadsplaner, projekt eller fastställda sådana, upprättade under senaste åren.

Förslagen, som uppgjorts med utgångspunkter från organisationsplanen för staden, äro i detalj utarbetade med hänsyn till terrängen, så att de kunna utföras med minsta möjliga utgift. Vidare har hänsyn bl. a. tagits till områdenas silhuettverkan och till monumentala axlar, där möjlighet till sådana finnes.

JUBILEUMSUTSTÄLLNINGEN I GÖTEBORG 1923

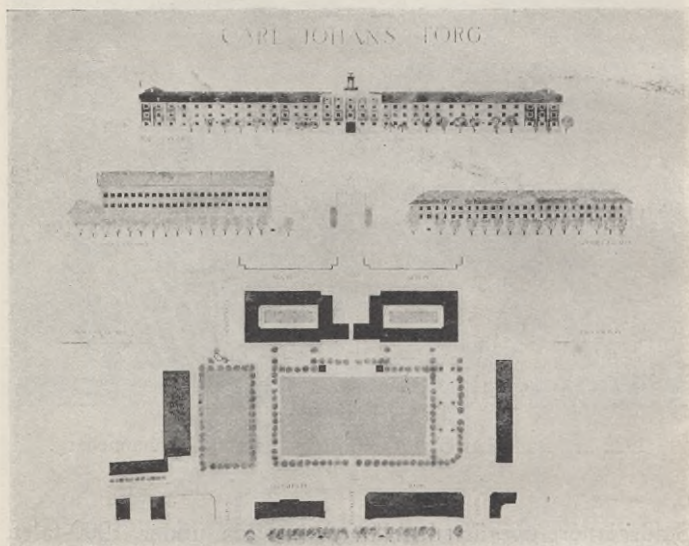
8.

Detaljer till gator och allmänna platser, utarbetade under de senare tio åren.

Bland dessa märkes Götaplatsen med närmaste omgivningar, resultat av den år 1917 för platsens ordnande utlysta tävlan och därefter gjorda bearbetningar.

9.

Vägghkarta i skalan 1:4,000 över nutida staden med närmaste omgivningar.

Detalj av Karl Johans torg

10.

Modell i skalan 1:1,000 över nutida staden med närmaste omgivningar.

HISTORISKA KARTVERKET.

Kartblad med 4 facsimilekartor från 1600-talet.

1624 års karta

av obekant författare, från Fortifikationens arkiv, anger sannolikt den plan, som från början följdes vid stadens anläggning.

STADSINGENJÖRSKONTORET

1636 års karta

med titeln "Gothenbürgs Planta som det ähr Anno 1636" av obekant författare, från Kungl. Fortifikationens arkiv, synes vara upprättad för militärt bruk och visar sannolikt hur långt arbetena med befästningar och hamnar vid denna tid framskridit.

1644 års karta

av Kiätel Klason, från Kungl. Lantmäteristyrelsens arkiv, upp-tager staden med dess befästningar och stadsplan samt i särskild å kartan införd beskrivning, gatunamn etc.

1696 års karta

av Erich Kuus, från Göteborgs stadsingenjörskontors arkiv, har upprättats för skatteläggning av stadens jord utanför vallarna och upptager en ganska utförlig beskrivning om landerierna och deras innehavare m. m.

Kartblad med 6 facsimilekartor från 1700-talet.

1684 års karta

av Erik Dahlbergh, från Kungl. Fortifikationens arkiv, utvisar Dahlberghs första förslag till ombyggnad av stadens fästningsverk. Denna karta är liksom den följande uppgjord på 1600-talet, men har detta oaktat medtagits bland 1700-talskartorna, då fästningens ombyggnad ej blev klar förrän under 1700-talet.

1690 års karta

av Erik Dahlbergh, från Kungl. Fortifikationens arkiv, utvisar Dahlberghs slutliga, av Karl XI gillade ombyggnadsplan.

1704 års karta

av obekant författare (möjligen P. L. Leijonsparre) från Kungl. Fortifikationens arkiv, upptager plan över staden och fästningsverken samt vallar och gravar i profil.

1712 års karta

av E. Lithén, från Kungl. Fortifikationens arkiv, "som utwijsar huru wijda de för tiden äro brachte i defension och hwadh Mangel ännu fins som wid närvarande conjungturen nödwändig bör företagas att upprätta och försterka".

1753 års karta

av B. W. Carlberg, från Kungl. Biblioteket, visar "huru Byggningsgrunderne och gatorne äro indelte emillan de med sten veterade kanaler". Av den å kartan införda beskrivningen framgår bl. a. att alla vid denna tid befintliga stenhus äro med röd färg å kartan utmärkta. Staden således fortfarande typisk trästad.

1777 års karta

av L. P. du Bordiéu och Carl W. Carlberg, från Landsarkivet i Göteborg, har tillkommit för att utvisa läget av ett föreslaget tullstaket.

JUBILEUMSUTSTÄLLNINGEN I GÖTEBORG 1923

1790 års kartblad upptagande stadens område till och med Olskroken i skala 1 : 4,000 och de norr härom belägna delarna som special i skala 1 : 8,000.

Kartan utvisar stadens utseende omedelbart före de stora eldsvådorna omkring år 1800. Detta kartblad har i likhet med alla senare tillkommit genom från olika original gjorda sammanställningar.

1820 års kartblad.

Ger oss en bild av staden i samma skalor som föregående kartblad. Staden började nu resa sig i sten efter eldsolyckorna 1792, 1793, 1794, 1802, 1804 och 1813, varunder hela den gamla trästaden inom vallarna praktiskt taget förstördes. Även den 1808 beslutade vallraseringen hade bidragit till att ändra stadens utseende.

1860 års kartblad.

Samma uppställning som de båda föregående. Gamla staden är nu så gott som fullbordad med stenhus. Västra Stambanans tillkomst och älvsträndernas påbörjade ordnande för hamnändamål sätta sin prägel på staden.

1880 års kartblad

visar att nya stadsplaner tillkommit för nuvarande Vasastaden, områden kring Heden samt delar av Majorna och Annedal, vilka båda sistnämnda stadsdelar blivit med staden inkorporerade åren 1868 och 1872. Hamnen hade utbyggt därhän, att hela strandområdet från Gullbergskajens mellersta del fram till Järnvägen var försett med kajer och järnvägsspår. Bergslagsbanan färdig.

1890 års kartblad

visar att staden i sin utveckling nu trängt norr om älven, i det den s. k. Tingstadsvassen från och med 1883 kommit under staden, samt att bl. a. Gullbergsvass och Hultmans holme lagts under stadsplan. Masthuggskajen påbörjad.

1900 års kartblad.

Kraftig ökning av bebyggandet i Vasastaden, Majorna och Hultmans holme. Masthuggskajen färdig till Ballastplatsen och Gullbergskajen i hela sin sträckning.

1910 års karta.

Sedan föregående epok nya inkorporeringar: del av Änggården 1904, Lundby 1906 och Kålltorp 1909. Vasastaden och stadsdelen kring Linnégatan så gott som fullbyggda. Stigbergskajen och Fiskhamnens 1:sta utbyggnad färdig, Sannegårdshamnen påbörjad.

1921 års karta

visar stadens utseende jämnt 300 år efter utfärdandet av stadens 1:sta privilegier och torde såsom tillhörande vår tid knappast erfordra närmare förklaringar.

STADSINGENJÖRSKONTORET

1921 års karta

med konturen från 1790 i övertryck har tillkommit för att underlätta jämförelser.

STADSINGENJÖRSKONTORETS MÄTNINGS- AVDELNING.

Den första relativt fullständiga uppmätningen av staden inom vallarna torde ha varit den, som företogs år 1669 av ingenjören Hector Loftman, och utom vallen år 1696 av ingenjören Erich Kuus.

Ända till år 1735 avgåvos, sannolikt en följd av de inkallade holländarnas medverkan vid stadens grundläggning, alla kartmått i Rhenländska fot; 1 fot = 0,31385 meter; 12 fot = 1 sodh.

Sedan början av 1700-talet, om ej förr, har Göteborg haft egen stadsingenjör, som bl. a. hade att förrätta erforderliga tomtmätningar o. d. Under en lång följd av år voro stadsingenjörs- och stadsarkitektbefattningarna förenade såsom fallet var under Carlbergska generationens tid. Då stadsingenjören således ej helt kunde ägna sig åt stadens mätningstväsens, var det naturligt att tillfälliga mätningmän tid efter annan blevo förordnade att utföra särskilt större och mera tidskrävande mätningar. Så var t. ex. fallet, då staden omkring år 1800 lät upprätta ny kartbok över stadens tomter samt karta med beskrivning över ägorna utom vassarna.

Först i den år 1830 fastställda byggnadsordningen intogs bestämmelser angående tomtmätning (§ 3) och utstakning (§ 9), men först i 1874 års byggnadsordningar (fastställda av Konungens Befallningshavande den 16 mars och 22 december) blevo stadsingenjörens åligganden fastare angivna och reglerade, vad mätningarna beträffa. Men även efter denna tid ända till dess stadsingenjörskontoret år 1907 undergick en genomgripande nyorganisation intog stadsingenjören en sådan tjänsteställning, att hans arbete i huvudsak kom att omfatta förrättningar av mer eller mindre legal natur. Vid nyorganisationen uppdelades kontoret på tvenne avdelningar, en för stadsplaner och en för mätningar, med förste stadsingenjören som högste chef. Under denne sorterade andre stadsingenjören, som bl. a. hade att på eget

tjänstemannaansvar utföra eller övervaka de kontoret åliggande mättningsarbetena m. m. Redan 1918 visade det sig nödvändigt att företaga en påbyggnad på denna organisation. Andre stadsingenjören erhöll härvid en friare ställning såsom chef för mättningsavdelningen och fick under sig tvenne nya ordinarie befattningshavare, nämligen Kontrollingenjören och Registratorn samt därjämte e. o. personal.

Behovet av tillförlitliga plan- och höjdkartor för såväl stadsplane- som jorddelningsändamål hade redan under slutet av 1800-talet börjat göra sig gällande och var vid tiden för kontorets nyorganisation verkligt trängande. Hösten 1908 beslöto stadsfullmäktige efter framställning från kontoret att bevilja medel för påbörjandet av stadens nymätning enligt moderna principer, d. v. s. med triangelnät som grundstomme för mätningarna. Den från början helt varsamt beträdda vägen följdes från 1911 i ett något hastigare tempo. Härigenom har åstadkommits en på triangel-, polygon- och precisionsavvägningsnät grundad uppmätning och kartläggning av staden och vissa i dess ägo varande områden utanför stadsgränsen. Samtliga nymättningsarbeten hava utförts genom stadsingenjörskontoret, som för ändamålet anställt extra personal i nödig omfattning.

I den mån nymätningen blivit genomförd, ha även de löpande mättningsarbetena anslutits till stornätet enligt samma principer som tillämpats vid själva nymätningen.

För att systematiskt kunna ordna beräkningar och på enklaste sätt ange ägo gränsens läge bestämmas numera alltid gränspunkternas koordinater i förhållande till ett hela staden omfattande koordinatsystem.

För att möjliggöra ett noggrant och effektivt arbete har kontoret till sitt förfogande en uppsättning förstklassiga såväl mättnings- som karteringsinstrument.

Samtliga mättningshandlingar av grundläggande betydelse förvaras i brandfritt arkiv inom stadsingenjörskontorets lokal.

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL.

11.

Karta i skala 1 : 20,000 över Göteborgs mättningsområde (32 km. i öst-västlig riktning och 24 km. i nord-sydlig).

Utvisar förutom bladindelning och kartbladsbeteckningar själva grundstommen för mättningsarbetena, d. v. s. triangelnätet och precisionsavvägningsnätet. Därjämte angivas med olika färger helt och delvis nymätta områden. — Under kartan fotografier över markeringar, signaler, mättningsinstrument m. m., använda vid förverkligandet av de å kartan upptagna stommäten.

12.

Karta i skala 1 : 4000 över stadens centrum, upptagande polygonnätet härstädes.

Därunder ett kartblad i skala 1 : 1000 över mättningslinjenätet å ett område, vars läge finnes närmare angivet å 4,000:dels kartan. — Fotografier hänförande sig till polygoniseringar.

13.

Färglagd karta i skala 1 : 4000 över stadens centrum.

Därunder tvenne kartblad i skala 1 : 2000, det ena utvisande grundkarta för stadsplan och det andra registerkarta, sådana de utföras å stadsingenjörskontoret.

14.

Tvenne kartblad i originalkartong i skala 1 : 1000 över samma område, det ena med resultat från tachymetermätning, det andra med resultat från "koordinatmätning".

Genom nedtransportering och sammanställning erhålles från dylika kartor sådan grundkarta för stadsplan som återfinnes å n:o 13 Därunder mättningskartor i originalkartering i skala 1 : 400 (normal skala för bebyggda områden) och 1 : 200 (för tätt sammanbyggda och för mätning svåråtkomliga stadsdelar).

Underst fältskisser i ungefärlig skala 1 : 200. Dylika skisser utgöra detaljmätningens viktigaste dokument.

15.

Kartverk från 1923 över Göteborg i 20 blad, skala 1 : 4000, tryckt i 5 färger, inbundet.

Kartverket upptager förutom tomter och stadsägor med sina beteckningar såväl fastställda stadsplanen med sina kvarter, gator, torg och parker som bebyggandet i detalj. Husens material framgår av färgläggningen. Vidare förekomma alla beteckningar å kvarter, gator och allmänna platser m. m. samt adressnumreringen. Slutligen finnes terrängen angiven med nivåkurvor.

Kartverket, som torde vara synnerligen lämpligt för bl. a. brandförsäkringsändamål, finnes till salu å stadsingenjörskontoret, som även ombestyr periodisk revidering av detsamma.

16.

Diverse kartor och andra handlingar berörande tomtindelningar, tomtmätningar, styckningar m. m.

RUM 115

P O L I S V Ä S E N D E T

I äldre tider ombesörjdes polistjänsten i Göteborg av stadssoldater och stadstjänare. Då denna anordning visade sig olämplig, tillsattes år 1785 sju män — en polisgevaldiger och sex uppsyningskarlar eller politiebetjänter — vilka närmast under politieborgmästaren och "Stadsfiscalen" skulle svara för ordningens upprätthållande och åtala ett flertal olika förseelser. Till tecken på sin värdighet buro de på bröstet en mässingsbricka med inskriptionen "Police-Be-tjent i Göteborg".

Då även efter denna omorganisation polisväsendet icke tillfredsställde krav på ordning och säkerhet inom samhället, utfärdade Gustaf IV Adolf den 19 augusti 1807 en förordning om "En Förbättrad Police-Inrättning i Staden Göteborg". Enligt denna förordning, som utom i de punkter, vilka senare ändrats, borttagits eller ersatts med nya bestämmelser, ännu i dag är gällande, inrättades en poliskammare, vars funktioner och domsrätt skulle utövas av en polismästare, biträdd av tvänne rådmän. Landshövdingen ägde, då han fann för gott, själv presidera i poliskammaren. Polisbetjäningen skulle bestå av två gevaldiger och tjugo betjänter. "Stads-Fiscalen" eller "Police-Fiscalen" som han även kallades, var "den lydande policens första man". Av de två gevaldigerna hade den ene uppsikt inom den egentliga staden, den andre inom polisens jurisdiktion utom staden. År 1826 ökades antalet polisbetjänter till trettio.

Då omorganisationen huvudsakligen ledde till ökad polisstyrka och utvidgad verksamhet, men utbildningen och beväpningen åsidosattes, var samhället allttjämt ineffektivt skyddat. Polisen understöddes emellertid i sitt arbete dels av den i staden förlagda kavalleristyrkan, dels av den vid 1800-talets mitt av Göteborgs borgare organiserade "Göteborgs Allmänna Skyddsvakt", som vid större oordningar skulle vara polisen behjälplig.

En ny omläggning av polisbevakningen skedde år 1848, då en särskild nattvaktsskår inrättades. Kåren ägde bestånd till år 1868. Dess styrka uppgick då till 91 man.

År 1850 indelades Göteborg i tre polisdistrikt och som chef för varje distrikt förordnades en poliskommissarie. De gamla titlarna gevaldiger och polisbetjänt avskaffades. För att närmast under kommissarierna övervaka poliskonstaplarna tillsattes två polisöverskonstaplar. Konstaplarna, som försågos med bättre och mer enhetliga uniformspersedlar än polisbetjänernas, voro till antalet 50. Deras patrulleringstid var under sommarmånaderna 16, under vintermånaderna 13 timmar. Dessutom hade de skyldighet för-
rätta extra postering, då så erfordrades.

På grund av stadens tillväxt blev det snart nödvändigt företaga nya förändringar. Vid Majornas införlivning 1868 ökades distriktens och kommissariernas antal till fyra, överkonstaplarnas till 13 och konstaplarnas till 92. Den sistnämnda ökningen var även en följd av nattvaktskårens in-
dragning. Samtidigt förkortades tjänstgöringstiden avsevärt. För att informera och närmast under polismästaren utöva förmanskapet över poliskåren tillsattes en polisinspektör.

För närvarande är Göteborgs Polisverk uppdelat i tre avdelningar, Poliskammaren, Polisdomstolen och Poliskåren.

Enligt instruktionen av den 12 oktober 1883 handhar poliskammaren polisväsendet i Göteborg. Undantag härifrån utgöra endast de mål och ärenden, som tillhöra polisdomstolen. Polismästaren, som är poliskammarens styresman, förvaltar och redovisar till polisverket ingående medel, utövar chefsskapet över poliskåren samt vid poliskammaren anställda. Han är även ansvarig för allmän ordning och säkerhet och har till en viss grad även tillsyn och vård om sundhetsväsendet och fattigvården. Närmast polismästaren utövas befälet över poliskåren av två polisintendenter. Förste polisintendenten övervakar bl. a. detektivavdelningarnas personal, andre polisintendenten bl. a. ordningspolisen.

Polisdomstolen inrättades år 1883. Polisdomaren utövar poliskammaren tillkommande domsrätt.

Inom poliskåren finnas sex ordinarie grader: kommissarie, inspektör, överkonstapel, biträdande överkonstapel, detektiv- eller centralkonstapel samt konstapel. Kåren, vars styrka f. n. uppgår till 10 kommissarier, 1 inspektör, 75 överkonstaplar, 13 biträdande överkonstaplar och samman-

lagt 545 konstaplar, är uppdelad i två detektivavdelningar och en centralavdelning samt distriktpolisen.

Detektiva polisen upptogs första gången i polisverkets stat år 1868, och har sedermera tid efter annan förstärkts. År 1918 uppdelades detektivpolisens personal på två avdelningar: detektiva polisens första avdelning (brottmålsavdelningen), vars verksamhet avser att förebygga förövande av brott och att upptäcka brott samt detektivpolisens andra avdelning, som övervakar utläningar, verkställer utredningar i fattigvårds- och handräckningsmål m. m.

Centralavdelningen, som tillkom år 1887, kontrollerar att gällande ordningsföreskrifter för drosk- och åkerirörelsen efterlevas, utövar tillsyn av samtliga nöjeslokaler, verkställer extraposteringar, ombesörjer inspektion av patrullerande konstaplar m. m.

Distriktpolisen ansvarar ytterst för den allmänna ordningens upprätthållande. Staden är indelad i sex polisdistrikt med en kommissarie som chef för varje distrikt.

Vid rekrytering av kåren ställas höga fordringar på de sökande. Den, som antages, får, innan han på egen hand börjar patrulleringstjänst, genomgå en fyra till fem månaders utbildningskurs.

Polisverket förfogar över fyra automobiler och fem motorcyklar.

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL.

1.
Stadssoldatuniform från 1700-talet.
2.
Polissyrtut.
Nuvarande modell.
3.
Konstapelkask från 1850-talet.
Framtill å kasken fanns en nummerplåt.
4.
Befälkask från 1850-talet.
5.
Konstapelhjälm, använd från mitten av 1880-talet till slutet av 1890-talet.

6.
Äldre modell av överkonstapelshjälm.
7.
Hatt till paraduniform för polismästare och polisintendenter.
- 8—10.
Kommissarie-, överkonstapels- och konstapelshjälm.
Nuvarande modell.
11.
Sommarhjälm för konstapel.
Nuvarande modell.
12.
Kommissarieepåletter.
Äldre modell.
13.
Sax för infångande av brottslingar.
Från slutet av 1700-talet.
- 14—17.
Sabel av äldre modell.
18.
Värja till paraduniform för polismästare och polisintendenter.
19.
Sabel för överkonstapel, biträdande överkonstapel och centralpoliskonstapel.
Nuvarande modell.
20.
Sabel för beriden konstapel.
Nuvarande modell.
21.
Sabel för patrullerande konstapel.
Nuvarande modell.
22.
Battong från 1850-talet.
Tillhörde Göteborgs Stads Allmänna Skyddsvakt.

JUBILEUMSUTSTÄLLNINGEN I GÖTEBORG 1923

23—25.

Träbattonger, tidigare använda vid Göteborgs poliskår.

26—27.

Battonger.

Nuvarande modell.

28.

Tjänstetecken för policebetjent.

Från år 1785.

29.

Tjänstetecken för policegevaldiger.

Från år 1807.

30.

Tjänstetecken för kommissarie.

Äldre modell.

31.

S. k. snuttra.

Äldre modell.

32.

S. k. snuttra.

Nuvarande modell.

33.

S. k. skärra.

Från slutet av 1700-talet.

34.

Polispipa.

Nuvarande modell.

35.

Telegrafapparater, använda vid polisvaktkontor från slutet av 1860-talet till år 1882.

36.

Larmtrumma.

37—38.

Grupp fotografier av personal inom poliskåren åren 1874 och 1886.

STADSARKITEKTKONTORET

39—98.

Fotografier av personal, tjänsterum m. m. från år 1921.

99—104.

Grafiska tavlor.

105.

Göteborgs Polismäns Idrottsförenings fana.

106.

Priser, erövrade av Göteborgs Polismäns Idrottsförening.

107.

Scen från polisdomstolen.

108.

Polispiket.

109.

Fotografier.

Tjänstetecken från 1785.

RUM 116

STADSARKITEKTKONTORET

År 1727 blev fortifikationsofficieren och arkitekten Bengt Wilhelm Carlberg stadsarkitekt i Göteborg. Från denna tid härleder sig, så vitt man vet, stadsarkitektbefattningen i staden.

I början torde stadsarkitektens huvudsakliga åliggande ha varit att uppgöra förslag till byggnader, närmast för stadens egen räkning. Först genom 1830 års byggnadsordning sattes hans verksamhet officiellt i samband med ett direkt övervakande av stadens byggnadsväsen: granskning och föredragning av inlämnade byggnadsförslag samt kontroll över byggnadernas utförande. Det högsta överinseendet över stadens bebyggande ålåg till år 1874 Magistraten. Den detta år fastställda byggnadsstadgan upprättar för detta ändamål en särskild myndighet, Byggnadsnämnden, som härför har till sitt förfogande dels förste stadsarkitekten med i huvudsak samma åliggande som den förutvarande stadsarkitekten (utom beträffande uppgörande av byggnadsförslag), och dels ett antal tjänstemän: andre stadsarkitekten, statikern och tvänne byggnadsinspektörer.

Förutom övervakandet av byggnadsverksamheten i Göteborg har kontoret skyldighet yttra sig över alla de frågor rörande stadens bebyggande, som falla under byggnadsnämndens prövning. Sedan på de senare åren en del större områden, där byggnadsverksamheten förut fortgått under ingen eller bristfällig kontroll, införlivats med staden, har kontoret jämväl måst uppträda som rådgivare åt byggande och fördenskull blivit nödsakat uppgöra och tillhandahålla direkta förebilder i form av typritningar.

Stadsarkitektkontorets utställning är avsedd att visa karakteristiska skeden i Göteborgs byggnadsutveckling.

Om Göteborgs äldsta bebyggande saknas tillförlitliga detaljerade uppgifter. Ifrån stadens grundläggning och intill början av 1800-talet ha emellertid byggnaderna med få undantag bestått av trähus. Troligt är även, att de äldsta byggnaderna till övervägande antal varit envåningshus, förlagda å rymliga tomter med trädgårdar kring husen. Trots ett kungligt förbud av den 26/8 1636 styckades tidigt en del av tomterna, stadens inre delar bebyggdes tätare och tvåvåningsträhus med höga tak, förlagda intill varandra utan brandmurar, uppfördes. Detta byggnadsätt förklarar att de ofta återkommande eldsvådorna fingo så stor omfattning och i regel endast begränsades av Hamngatorna, Vallgraven eller höjderna, vilka sålunda vid sidan av sin

primära betydelse i trafik- och dräneringshänseende även fingo en sekundär sådan såsom brandskiljare.

I det äldsta Göteborg funnos som sagt endast få stenhus (t. ex. kronhuset, landshövdingeresidenset och andra kronans byggnader, medan rådhuset ända till 1669 var av trä)

Frimurarelogens hus.

trots att regeringen från början velat uppmuntra sådana. Stenhusen ansågos nämligen bli för dyrbara att uppföra på grund av de dåliga grundförhållandena. Förbud att uppföra trähus utfärdades vid olika tillfällen, men ledde icke till något resultat. Det återupptogs 1792 och 1803 och vid 1800-talets början blevo stenhusen allt vanligare, sedan de ofta återkommande eldsvådorna visat det berättigade i kravet på

mindre eldfarligt byggnadsmaterial. Efter 1802 och 1804 års eldsvådor bebyggdes staden inom Vallgraven uteslutande med stenhus, vanligen uppförda till tre våningars höjd och med fasadutbildning efter tidens smak i nyantik riktning "varigenom det hela får ett slags likstämmighet som behagar".

Det är möjligt, att typritningar av stadsarkitekten C. W. Carlberg legat till grund för ovannämnda bebyggande. I så fall skulle hans smak ha utövat ett stort inflytande på den

Patricierhus vid Stora Nygatan.

så karakteristiska göteborgska fasadtypen, som rör sig med enkla arkitektoniska medel och åstadkommer rytm genom i en viss takt upprepad fönsteromfattning i en våning (vanligen mellanvåningen) eller kraftigt utformat portalparti i en för övrigt enkel fasad.

Då Göteborg ända till början av 1800-talet var en befäst stad, hindrade vallarna staden att breda ut sig över ett större område. Redan under drottning Kristinas tid började dock Haga och delar av Masthugget att bebyggas. Efter 1721 synes ett allmännare bebyggande där ha tagit sin början och

även utsträckts till Majorna. Bebyggelsen torde delvis ha skett i anslutning till byggnadstyperna inne i staden. Vissa i senare och nuvarande tid kvarstående byggnader i Majorna (t. ex. Gatenhjemska huset) utgöra härför typiska exempel på 1700-talets träbyggnader i stadens centrum.

Efter befästningarnas och vallarnas slopande år 1807 kunde staden växa mer obehindrat än förut, vilket i sin mån har bidragit till att de äldre 1800-tals byggnaderna

Gammalt borgarhus vid Stampgatan.

nära ett århundrade framåt bibehållits till det yttre tämligen oförändrade — endast byggnadernas användning ha skiftat, i det de gamla byggnaderna mer och mer övergått till affärshus.

I äldre tider funnos icke byggnader för enbart affärsändamål. Köpmännens hus inrymde i regel magasin i källarvåningen, kontor i bottenvåningen samt bostad för familjen i de övre våningarna.

De mindre handlarna och hantverkarna hyrde i allmän-

het ut en del av huset, då de antingen icke behövde hela utrymmet eller ock icke hade råd till att helt och hållet använda sitt hus. Några utpräglade hyreshus synes dock icke ha tillkommit förrän på 1850-talet (vid Larmgatan och Stora Nygatan).

Sedan de genom befästningarnas raseringar vunna områdena tagits i anspråk under 1800-talets förra hälft, utsträcktes byggnadsverksamheten på 1860-talet till de omgivande områdena. Den växande folkmängden och den inre stadens omdaning till ett affärscentrum tvingade bostäderna ut i periferien. Hyreshusen bli nu de byggnader, som övervägande komma till stånd och bebyggandet fick sin yttre prägel av de snabbt växlande smakriktningarna under 1800-talets senare del och 1900-talets början. I stort sett bestämdes det dock ej blott av den modernare tidens smak utan även av byggnadsförfattningarnas detaljerade bestämmelser. Man koncentrerade trähusen till vissa stadsdelar och begränsade deras storlek till två våningar.

På grund av det stigande tomtvärdet sökte man emellertid kringgå de restriktiva bestämmelserna beträffande trähusen. Till en början höjdes källarvåningen och inreddes till butiker m. m. och slutligen förlades källaren helt och hållet över marken, varigenom man fick en byggnad med en våning av sten och två våningar av trä. Då källarutrymmet ej kunde undvaras, tillkom en ny källarvåning under den fullt utvecklade bottenvåningen.

Byggnadsnämnden avtog i början regelbundet ansökningar om uppförande av dessa hus, men K. B. höfde upphäva varje gång efter ett överklagande byggnadsnämndens beslut. I detta förhållande har man att söka förklaringen till dessa byggnaders vedertagna namn: "landshövdingehus". Ritningarna till det antagligen första landshövdingehuset blevo fastställda år 1875.

Landshövdingehustypen är inom ett begränsat område utbredd över Haga, Annedal, Majorna, Kungsladugård, Landa samt stadens östra delar. I vissa av dessa områden förekomma även tvåvåningsträhus och övergångstypen till landshövdingehusen.

Byggandet av stenhus i den gamla stadens omgivningar började först i Masthugget mellan Långgatorna. På 1870-talet togos de söderut belägna större områdena i anspråk

med uppförande av trevåningsstenhus längs norra delen av Kungsportsavenyen. De första där uppförda byggnaderna fingo icke vara högre än 40 fot, ehuru den då gällande byggnadsordningen tillät en höjd av 60 fot. Utbyggandet av denna stadsdel fortskred vidare längs den nyanlagda Vasagatan och angränsande kvarter. Här ökades höjden till fyra våningar. Senare fortsattes bebyggandet längs Kungsportsavenyen med femvåningshus. De byggnader, som uppfördes på 1800-talet, ha här i staden liksom annorstädes över-

Landshövdingehus vid Albogatan.

lastats med putsdetaljer efter förebilder från renässansen och barocken.

Under 1890-talet avmattades byggnadsverksamheten, men redan inemot sekelskiftet inträder, understödd av bankerna, en forcerad byggnadsverksamhet, som år 1905 ledde till en kris. Under denna tid bebyggdes områdena kring Södra Vägen, Linnégatan m. m., huvudsakligast med 5—6-våningshus. Efter krisen kom ett nytt uppsving omkring år 1910, då bl. a. trakten omkring Lorensbergområdet och norra delen av Aschebergsgatan började bebyggas. Det vid

sekelskiftet använda maskinslagna teglet har nu ersatts av handslaget tegel. Husen uppföras i allmänhet till sex våningars höjd, då man genom att lägga den för butiker avsedda bottenvåningens golv lägre än 30 cm. över marken, lyckats kringgå byggnadsordningens föreskrifter att begränsa byggnadshöjden till fem våningar. Tankegången är här sålunda densamma som beträffande landshövdingehuset. Dessa senare byggas fortfarande å därför avsedda områden jämsides med de nyssnämnda husen, men typen börjar nu få en mer arkitektoniskt tilltalande utformning.

Under 1900-talet har man även i ökad utsträckning börjat återgå till enfamiljshus, av såväl dyrbar som mindre dyrbar typ. De stenbyggnader av detta slag, som uppförts i Lorensbergsområdets övre del, äro representanter för den moderna tidens patricierbostäder.

Under det byggnadsskede som inträtt efter världskrigets utbrott har byggnadsverksamheten även här nedgått under det normala. Huvudparten av de byggnader, som tillkommit, ha fått anpassats efter tidsförhållandena. Man har fått fortsätta med de mest ekonomiska typerna, här i staden "landshövdingehuset", och man har sökt åstadkomma billigare byggnader ej blott genom att framställa nya billigare material utan även genom att utbilda nya byggnadstyper. De numera rätt vanliga sammanbyggda enfamiljshusen i längor få betraktas som resultat av ansträngningarna i denna riktning.

Byggandet av en- och tvåfamiljshus ha uppmuntrats genom statens och stadens ingripande i form av bidrag eller lån.

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL.

1.

Kartor, visande stadens bebyggelse under olika tider.

En karta över staden inom Vallgraven från år 1753 visar att staden till övervägande del var bebyggd med trähus. (Stenhus ilagda med rött.) Kartan från år 1860 visar den inre staden helt bebyggd med stenhus, utkanterna övervägande med trähus. Av kartan över Majorna 1872 framgår att bebyggelsen av stadsdelens centrala delar har samma karaktär som den gamla stadens bebyggelse under 1600-talet. De tvenne kartorna från år 1921 markera dels områden för olika byggnadsbestämmelser, dels de olika byggnadstypernas utbredning.

2.

Historiska ritningar.

Ritningar över publika och enskilda byggnader från 1700-talet och 1800-talets förra hälft. Bland dessa märkas ritningar av arkitekterna B. W. Carlberg, C. W. Carlberg, J. F. Weinberg, J. Hagberg och H. Kaufmann samt trenne förslag till Börsen av C. W. Carlberg, Weinberg och P. J. Ekman.

3.

Ombyggnader.

Ritningarna visa den förändring tre inom gamla staden belägna patricierhus undergått, då de förvandlats till affärshus.

4.

Ritningar och fotografier rörande Södra Hamngatan.

Ritningarna äro dels sammanställningar av Södra Hamngatan omkring 1820 och 1923 jämte det fasadschema, som genom Byggnadsnämnden uppgjordes för S. Hamngatans framtida uppbyggande till fyra våningars höjd, dels ett par originalritningar till byggnader, uppförda vid S. Hamngatan efter 1802—04 års brand. Fotografierna och bilderna visa dels S. Hamngatan och enskilda byggnader vid densamma, dels några äldre typiska gatubilder från den inre staden.

5.

Patricierhus.

Ritningar och fotografier från såväl äldre som nyare tid.

6.

Hyreshus.

Ritningar och fotografier från tiden 1848—1921. Av de utställda föremålen framgå dels hur byggnaderna vuxit i höjden, dels plantypernas utveckling och slutligen huru fasadteget och stilmoderna inverkat på deras yttre gestalt.

7.

"Landshövdingehus".

Ritningar och fotografier från åren 1875—1922, visade landshövdingehusets uppkomst ur tvåvåningsträhuset samt dess utveckling och olika utformning under de gångna 45 åren.

8.

Äldre borgarhus.

Fotografier och avbildningar av äldre borgarhus, mestadels från stadens yttre delar, men visande typer, som äro direkta avläggare av den äldre bebyggelsen i den inre staden.

9.

Typritningar.

Ritningarna äro uppgjorda av stadsarkitektkontoret och använda som förebilder för egnahemsbyggen i Lundby och Örgryte.

10.

Grundkonstruktioner.

En typologisk serie, framställande olika grundkonstruktioner till äldre och nyare byggnader av trä, sten och betong.

RUM 117

DRÄTSELKAMMARENS ANDRA AVDELNING

Göteborgs stads penningväsen och fastigheter förvaltades från stadens grundläggning till år 1819 av magistraten, d. v. s. av den statliga ortsmyndigheten, likväl med en småningom uppkommande och tillväxande medbestämmanderätt för borgerskapet. Efter år 1819 handhades förvaltningen av den s. k. drätselkommissionen, som var sammansatt av representanter för såväl borgerskapet som magistraten. Drätselkommissionen liksom magistraten före dess tid voro ej enbart förvaltande utan även beslutande myndigheter i dessa frågor. I och med genomförandet av den nya kommunalförfattningen år 1864 och inrättandet av stadsfullmäktigeinstitutionen, övergick beslutanderätten beträffande handhavandet av stadens medel och egendom till denna. Den samtidigt inrättade drätselkammaren blev en av stadsfullmäktige tillsatt styrelse för utförande av dess beslut samt beredande och handhavande av till den allmänna förvaltningen hörande ärenden. På grund av stadens och den kommunala förvaltningens tillväxt uppdelades drätselkammaren fr. o. m. 1915 på tvänne avdelningar, varav den första huvudsakligen handlägger finansiella ärenden och den andra stadens fastighetsförvaltning.

Till drätselkammarens andra avdelning höra sålunda frågor angående köp och förvaltning, uthyrning, utarrende-

DRÄTSELKAMMARENS ANDRA AVDELNING

ring och annan upplåtelse samt underhåll och vård av stadens fasta egendom. Vidare behandlar avdelningen frågor angående stadsplan och tomtindelning, utläggning av gator, angelägenheter rörande stadens egnahemsområden m. m. Sedan på senare år bostadsbristen framkallat kommunala åtgärder såväl i form av understöd av privat bostadsproduktion som i form av kommunal bostadsproduktion, har drätselkammarens andra avdelning varit stadens organ för denna verksamhet.

Det under drätselkammarens andra avdelning sorterande ämbetsverket kallas "Göteborgs stads fastighetskontor". Chef för fastighetskontoret är fastighetsdirektören och för handläggning av allmänna ärenden finnas dessutom en sekreterare och ombudsman, notarier, en ingenjör m. fl. I övrigt är kontoret delat på tre specialbyråer med var sin souschef: hyresbyrån, arkitektbyrån, som även handlägger egnahemsärenden, och byggnadsbyrån, som utför byggnadsarbeten och ombesörjer underhållet av stadens byggnader.

GÖTEBORGS STADS FASTIGHETER.

Redan vid Göteborgs grundläggning erhöll staden genom donation från Kronan stora jordområden. Sålunda donerades all Kronan tillhörig mark i Sävedals härad jämte fyra gårdar i Mölndal. Visserligen minskades donationerna under tidernas lopp högst väsentligt, men donationsjorden utgjorde likväl i början på 1800-talet över 900 har, däri ej inberäknad mark innanför vallarna. Vid dessas rasering år 1807 erhöll staden i byggnadsmark c:a 16,5 har, varav emellertid ej mer än ungefär hälften användes för byggnadsändamål, medan återstoden togs i anspråk för planteringar och ingår i nuvarande Kungsparken.

Ett betydligt större tillskott i sitt ägovälde fick Göteborgs stad år 1868 vid införlivningen av Majorna. Älvsborgs Kungsladugård uppläts och avträdde nämligen då av kronan till staden. En stor del av egendomen, som utgjorde en fortsättning västerut av stadsdelen Masthugget, var vid denna tid redan upplåten till enskilda och till stor del bebyggd, men den del av egendomen, som med äganderätt övergick till staden, utgjorde ej mindre än 370.21 har. En

betydande del av egendomen skulle dock enligt vid införlivningen fästade villkor användas till plantering och utgör den största delen av Slottsskogsparken.

De av Kronan erhållna jordområdena voro emellertid i längden otillräckliga. Dels av denna orsak och dels för att hindra uppkomsten av illa planerade och bebyggda områden i stadens omedelbara grannskap, har staden varit tvungen att gång efter annan göra stora markförvärv. Det första större jordförvärvet från enskilda gjordes år 1869, då 3/80 mtl Krokslätt Nordgården i Örgryte socken, en del av stadsdelen Annedal inköptes. Efter denna tid har staden så gott som årligen gjort ett eller annat större jordförvärv, så att arealen av Göteborgs stad tillhörig mark, efter avdrag av utlagda gator och avyttrad mark, vid 1921 års utgång utgjorde 2,347 har inom stadsområdet och 3,534 har utom detsamma.

Tack vare dessa jordförvärv har staden varit i besittning av så stora arealer byggnadsmark att den kunnat i det väsentliga behärska tomtmarknaden och därigenom förhindra alltför stor spekulation i tomtmark.

Värdet av under drätselkammarens förvaltning stående fastigheter uppgick vid 1922 års slut till kr. 52,839,363 :65 och värdet av andra styrelser förvaltade fastigheter till kr. 54,350,019 :47. Inkomsterna av de förra uppgingo samma år till kr. 3,933,587 :72 (hyror och arrenden kr. 2,996,266 :41, köpeskillingar för sålda tomter kr. 511,155 :—, köpeskillingar för byggnader m. m. kr. 52,467 :31 samt påförda hyror kr. 373,699 :—), och utgifterna till kr. 1,469,341 :50 (underhåll, skatter, assuranser m. m. kr. 918,098 :50, köpeskillingar för fastigheter och avskrivningar av balanserade värden kr. 551,243 :—). Drätselkammarens andra avdelnings förvaltningskostnader utgjorde 1922 kr. 356,820 :60.

STADENS ÅTGÄRDER I BOSTADSFRÅGAN.

Förutom på den först bebyggda delen av staden, området inom vallarna, överlät staden redan tidigt och i synnerhet under första hälften av 1800-talet på fördelaktiga villkor stora delar av sin donationsjord för uppförande av mindre bostadshus. På så sätt uppkommo en del egnahemskolonier,

som ännu delvis finnas kvar. Dessa tomtplatser upplätos antingen med arrenderätt eller med s. k. ständigt besittningsrätt.

Senare hälften av 1800-talet kännetecknas av en livlig byggnadsverksamhet av stiftelser och allmännyttiga sammanslutningar m. fl. för uppförande av arbetarebostadshus och egna-hem. För dessa upplät staden mark till synnerligen billiga priser. För staden visade sig emellertid den nyssnämnda tomtupplåtelsen ej enbart fördelaktig, i det att de egna hemmen, sedan de kommit i enskild ägo, i ej ringa utsträckning blevo spekulationsobjekt samt revos och ersattes med flervånings hyreshus.

Förutom genom billig upplåtelse av mark har staden från omkring 1850 understött viss byggnadsverksamhet genom att ikläda sig ansvar för lån, som av enskilda upptagits för byggande av arbetarebostäder. Då emellertid vid slutet av 1800-talet den enskilda byggnadsverksamheten väl tillgodosåg behovet av bostäder, upphörde för en tid stadens ingripande för höjande av bostadsproduktionen.

I och med tillbakagången i den enskilda byggnadsverksamheten och framträdandet av vissa kvalitativa brister hos densamma, väcktes i början av 1900-talet ånyo det allmännas intresse för bostadsfrågan. År 1907 tillsatte stadsfullmäktige sålunda en egnahemsnämnd med uppdrag att handhava exploaterandet av vissa stadens marker för egnahemsbyggande. Denna nämnd kom emellertid ej att fungera någon längre tid, då i och med drätselkammarens omorganisation år 1915 egnahemsnämndens verksamhet överläts till drätselkammarens andra avdelning.

Det första egnahemsområdet, Landala, uppläts för byggande den 1 oktober 1913. Denna anläggning omfattades redan från början med stort intresse av allmänheten och föranledde staden att även å andra staden tillhöriga marker anordna dylika anläggningar. (Se n:r 20.)

Egnahemshusen uppföras i regel av sina ägare, i enstaka fall av föreningar eller på spekulering för försäljning. Tomterna ha hittills oftast upplåtits med tomträtt på c:a 70 år med rätt till ökning eller minskning av tiden inom vissa gränser. För finansierandet av egnahemsbyggnader å tomträttstomter har med biträde av staden bildats en kreditanstalt, Aktiebolaget Göteborgs tomträttskassa, som ut-

lämnar lån mot inteckningar i tomträtt. På senaste tiden ha tomter för egna hem även börjat försäljas med full äganderätt. För erhållande av enhetligt bebyggande och gott byggnadsskick har staden i allmänhet låtit upprätta typritningar för de olika egnahemsområdena.

Ett särskilt slag av egna hem äro de s. k. bostadstorpen. Dessa, som uppfördes å på 50 års tid arrenderade tomtplatser, belägna omedelbart utanför stadsområdet, äro avsedda att lämna innehavarna, till stor del arbetare med sin verksamhet inom staden, tillfälle att driva mindre jordbruk som binäring. För uppförande av byggnader å torplägenheter utlämnar staden lån till högst kr. 4,000:— per torp.

Göteborgs stads intresse för bostadsfrågan har även tagit sig uttryck i åtgärder för de gängse hustypernas förbättring. Dessa åtgärder ha närmast avsett de s. k. "landshövdingehusen", som i Göteborg under långa tider uppfördes schablonmässigt med dåliga anordningar och föga tilltalande yttre. I början av 1900-talet vidtogos emellertid såväl från enskilt håll som från stadens sida åtgärder i syfte att förbättra byggnadssättet. Sålunda föranstaltades år 1908 en offentlig pristävlan om ritningar till bättre typer och år 1912 beslöt stadsfullmäktige försälja tomter i två kvarter (kvarteren n:o 2 och 3 i 19:de roten, se n:o 11) med villkor, att byggnaderna uppfördes i enlighet med ritningar, som staden låtit upprätta. Då på grund av de senare årens bostadsbrist staden själv börjat bygga bostadshus, har denna produktion liksom en del större privata företag till lindrande av bostadsbristen genom sin i allmänhet omsorgsfulla planläggning kommit att gynnsamt påverka byggnadstypens utveckling.

STADENS ÅTGÄRDER MOT BOSTADSBRISTEN 1914—1922.

Den väsentligen av världskriget framkallade bostadskrisen inledde ett nytt skede i stadens bostadspolitik. Staden övergick nu till direkt understödjande av den privata byggnadsverksamheten och till egen bostadsproduktion.

Den understödjande verksamheten har bestått i allmän rabattering å tomtpriser, fri upplåtelse av tomter, direkt un-

DRÄTSELKAMMARENS ANDRA AVDELNING

derstöd i penningar, utlämnande av byggnadslån, särskilt sekundärlån till stora belopp, aktieteckning i allmännyttiga bostadsbolag m. m. Denna understödande verksamhet har givetvis i stor utsträckning möjliggjorts och kompletterats av de statliga åtgärderna i form av lån och direkta understöd till bostadsproduktionen. Medlen till de lån, staden utlämnat, ha sålunda i stor utsträckning erhållits från stadens byggnadslånefond och pensionsförsäkringsfonden, men de uppföringar staden själv gjort för dessa ändamål äro likväl betydande. (Se n:o 5.)

Gårdsinteriör från stadens bostadshus i 9:de roten.

Till stor del har understödet tilldelats allmännyttiga bostadsföreningar, t. ex. Bostadsaktiebolaget Framtiden, som särskilt bereder bostäder åt barnrika familjer, och bostadsaktiebolaget Nutiden.

Stadens egen bostadsproduktion har bestått i uppförande av såväl permanenta som provisoriska bostäder. Härtill har kommit anordnande eller uppförande av s. k. upptagningsanstalter d. v. s. härbärgen för husvilla. (Se n:o 4.)

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL.

1—3.

Uppgifter angående drätselkammarens andra avdelnings allmänna verksamhet.

4—6.

Tabeller och karta, utvisande kommunal verksamhet för lindrande av bostadsbristen m. m.

Kostnaderna för den kommunala bostadsproduktionen 1915—1922 uppgingo incl. markvärdet till kr. 9,512,988:— Av detta belopp ha 5.83 milj. kr. utgivits för permanenta och 3.68 milj. kr. för provisoriska byggnader. De förstnämnda omfatta 634 lägenheter med 1,582 eldstäder, de sistnämnda resp. 647 och 1,183.

Den av staden understödda bostadsproduktionens omfattning under samma tid framgår av nedanstående tabell:

	Flerfamiljshus	Egnahem	Summa
Antal lägenheter	2,266	268	2,534
» eldstäder	5,503	1,385	6,888
Stadens understöd kontant och i tomtmark .... kr.	1,197,192:—	488,022:—	1,685,214:—
Stadens utlåning	» 3,812,866:—	» 545,648:—	» 4,358,514:—
» aktieteckning ..	» 261,200:—		» 261,200:—

7—11.

Ritningar över permanenta bostadsbyggnader, uppförda av staden eller med stadens medverkan.

7. Del av 10:de kvarteret Rambergsstaden, bebyggt av Göteborgs stad 1916—1917 med tvåvåningsträhus, innehållande 167 lägenheter, 356 eldstäder. Kostnad: kr. 602,871:63. Arkitekter: A Bjerke och R. O. Svensson. 8. Komplex av landshövdingehus i 8:de och 9:de kvarteren 10:de roten, uppförda åren 1919—1923 av Göteborgs stad. 246 lägenheter, 664 eldstäder. Kostnad: kr. 2,511,424:—. Arkitekt: Göteborgs stads fastighetskontor. 9. Komplex av landshövdingehus i kvarteret Standaret i Majornas 3:dje rote. Under uppförande år 1923 av bostadsaktiebolaget Nutiden. 147 lägenheter, 401 eldstäder. Beräknad byggnadskostnad kr. 1,126,655:50. Arkitekt: Arvid Fuhre. 10. Vanliga typer av i stadens hus förekommande smålägenheter. 11. Komplex av landshövdingehus i kvarteren n:o 2 och 3 i 19:de roten, uppförda av enskilda åren 1914—1916 efter ritningar, som staden låtit upprätta. Arkitekt: Harald Falkman.

12—18.

Av staden uppförda provisoriska bostäder m. m.

12—13. Härlanda bostadskoloni, uppförd 1918—1921, innehållande 131 lägenheter om 1 och 2 rum och kök samt 3 butiker. Antal eldstäder: 296. Areal: 27,944 kvm. Kostnad, kr. 1,228,213, markvärdet oberäknat. Två och två av lägenheterna ha en trädgårdstäppa ge-

DRÄTSELKAMMARENS ANDRA AVDELNING

mensamt. 14—15. Ekedalens bostadskoloni, uppförd 1918—1919, innehållande 70 lägenheter om 1 och 2 rum och kök. Antal eldstäder: 143. Areal: 7,478 kvm. Kostnad: kr. 840,966, markvärdet oberäknat. 17 A—B. Upptagningsanstalt å Gullbergsvass. Anstalten uppfördes år 1917 enl. ritningen A med plats för 40 familjer i med kompoboard-skärmar avgränsade utrymmen. Ombyggdes 1921 enligt ritningen B och innehåller nu 32 spisrum samt en tillsyningsmannabostad. Anstalten är avsedd som härberge för bostadslösa vid flyttningstider tills annan bostad kan beredas. Staden äger ytterligare en upptagningsanstalt av denna typ med 48 spisrum och en uppsyningsmannabostad. 18. Fotografier, visande interiörer från en tillfälligt ordnad upptagningsanstalt för bostadslösa i Exercishuset å Heden i oktober 1921.

Göteborgs stads provisoriska bostäder. Gård för tvänne familjer i Härlanda bostadskoloni.

19.

Allmänna uppgifter till stadens egnahemsverksamhet.

Stadens egnahemsområden inom stadsområdet år 1923.

Upplåtna områden	Tomtareal		
	Total	Bebyggd	Bebyggda tomter
Landala	38,423	38,423	105
Bagaregården	83,790	45,392	127
20.de roten	61,380	5,233	16
Kungsladugård	86,270	29,377	71
Änggården.....	153,328	31,206	52
Summa	423,101	149,631	371

JUBILEUMSUTSTÄLLNINGEN I GÖTEBORG 1923

Till bostadstorp utanför stadsområdet ha anvisats två områden i Västra Frölunda med en totalareal av 360,000 kvm. Antalet torplägenheter uppgick 1922 till 61.

20—27.

Ritningar och modeller till byggnader å Landala Egnahemsområde.

Byggnaderna äro uppförda efter typritningar, upprättade av arkitekt C. Westman. Området började bebyggas år 1913. 20. Situationsplan av Landala egnahemsområdes hittills upplåtna område.

Bild från Kungsladugårds egnahemsområde.

21. Enkelhus om 3 rum och kök. Tomtareal c:a 450 kvm. Årlig tomtavgäld c:a 75 kr. Byggnadskostnad efter 1923 års priser c:a 20,000 kr. 22. Enkelhus om 4 rum och kök. Tomtareal c:a 500 kvm. Årlig tomtavgäld c:a 90 kr. Byggnadskostnad efter 1923 års priser c:a 25,000 kr. 23. Modell av hus av ungefär samma storlek som n:o 22. 24. Dubbelhus om 2 rum och kök. Tomtareal c:a 300 kvm. Årlig tomtavgäld c:a 50 kr. Byggnadskostnad efter 1923 års priser c:a 17,000 kr. 25. Dubbelhus om 3 rum och kök. Tomtareal c:a 350 kvm. Årlig tomtavgäld c:a 70 kr. Byggnadskostnad efter 1923 års priser c:a 18,000 kr. 26. Modell av hus av ungefär samma storlek som n:o 25. 27. Dubbelhus om 4 rum och kök. Tomtareal c:a 350 kvm. Årlig tomtavgäld 80 kr. Byggnadskostnad efter 1923 års priser c:a 21,000 kr.

28—35.

Ritningar och modeller till byggnader å Kungsladugårds egnahemsområde.

Typritningarna äro upprättade av Göteborgs stads fastighetskontor. Området började bebyggas år 1921. 28. Plan av en del av Kungsladugårds egnahemsområde. 29. Enkelhus om 3 rum och kök. Tomtareal c:a 450 kvm. Årlig tomtavgäld c:a 360 kr. eller vid friköpta tomter c:a 9,000 kr. i tomtpris. Byggnadskostnad efter 1923 års priser c:a 19,000 kr. 30. Enkelhus om 3 rum, jungfrukammare och kök. Tomtareal c:a 450 kvm. Årlig tomtavgäld c:a 360 kr. eller vid friköpta tomter c:a 9,000 kr. i tomtpris. Byggnadskostnad c:a 23,000 kr. 31. Modell av hus n:o 30. 32. Enkelhus om 2 rum och kök i bottenvåningen. Ett rum och kök i övre våningen. Tomtareal c:a 500 kvm. Årlig tomtavgäld c:a 600 kr. eller vid friköpta tomter c:a 10,000 kr. i tomtpris. Byggnadskostnad efter 1923 års priser c:a 22,000 kr. 33. Dubbelhus om 2 rum och kök i bottenvåningen. Ett rum och kök i övre våningen. Tomtareal c:a 400 kvm. Årlig tomtavgäld c:a 480 kr. eller vid friköpta tomter c:a 8,000 kr. i tomtpris. Byggnadskostnad efter 1923 års priser c:a 21,000 kr. 34. Modell av ovannämnda hus n:o 33. 35. Länga om 8 enfamiljshus, vardera om 2 eller 3 rum och kök.

36—40.

Ritningar m. m. till byggnader å Bagaregårdens egnahemsområde.

Byggnaderna äro utförda efter typritningar, upprättade av Göteborgs stads egnahemsbyrå efter skisser av arkitekt Sigfrid Ericson. Områdets bebyggande påbörjat år 1915. 36. Plan av ett egnahemsområde vid Bagaregården. 37. Enkelhus om 4 rum och kök. Tomtareal c:a 500 kvm. Årlig tomtavgäld c:a 100 kr. Byggnadskostnad efter 1923 års priser c:a 28,000 kr. 38. Enkelhus om 4 rum och kök. Tomtareal c:a 500 kvm. Årlig tomtavgäld c:a 115 kr. Byggnadskostnad efter 1923 års priser 24,000 kr. 39. Modell av enkelhus om 3 rum och kök, i övrigt av liknande storlek och planläggning som hus n:o 38. 40. Dubbelhus om 4 rum och kök. Tomtareal c:a 350 kvm. Årlig tomtavgäld c:a 90 kr. Byggnadskostnad efter 1923 års priser c:a 21,000 kr.

41—42.

Ritningar till byggnader å Källtorps egnahemsområde.

Typritningar, utarbetade av arkitekt Gunnar Jonsson. Området kommer att i en nära framtid upplåtas till bebyggande. 41. Enkelhus om 2 rum och kök. Tomtareal c:a 310 kvm. Tomtpris c:a 1,800 kr. 42. Enkelhus om 4 rum och kök. Tomtareal c:a 310 kvm. Tomtpris c:a 1,800 kr.

43—46.

Ritningar m. m. till bostadstorp i Västra Frölunda.

Ritningar, upprättade av Göteborgs stads fastighetskontor. Områdets bebyggande påbörjat år 1917. 43. Karta över ett område för bostadstorp i Västra Frölunda. 44. Bostadshus om 2 rum och kök. Tomtareal oftast omkring 5,000 kvm. Årligt arrende 15—70 kr. Byggnadskostnad efter 1923 års priser c:a 6,000 kr.

Bild från Bagaregårdens egnahemsområde.

Utom bostadshuset finnes oftast en mindre uthusbyggnad. Byggnadskostnad för denna c:a 1,500 kr. 45. Bostadshus om 4 rum och kök. Tomtareal, arrende och uthusbyggnad lika med n:o 44. Byggnadskostnad efter 1923 års priser c:a 7,500 kr. 46. Modell av hus.

RUM 118

GATU- OCH VÄGFÖRVALTNINGEN

Tillsynen och skötseln av Göteborgs gator och vägar ålåg under förra delen av 1800-talet två olika myndigheter, drätselkommissionen samt skjuts- och åkeristyrelsen. I sam-

band med den omläggning med tuktad sten av stadens gator, anförtrodd år 1845 åt en särskild kommitté, tillkom en tredje myndighet för gatorna. Den 8 oktober 1863 fattade stadsfullmäktige beslut, att dessa tre myndigheters åligganden skulle övertagas av skjuts- och åkeristyrelsen, under namn av Gatu- och Vägförvaltningen, vilken även skulle övertaga vården av stadens alléer och parker. Det första reglementet för förvaltningen godkändes av K. Befallningshavande år 1864, varpå förvaltningens verksamhet började.

Enligt nu gällande instruktion har Gatu- och Vägförvaltningen bland annat sig uppdraget:

1) underhållet och tillsynen av stadens gator, landsvägar, alléer, planteringar, allmänna platser, ävensom, för såvitt stensättningen angår, broar samt sådana avloppsrör och trummor, som ej åligga enskilda personer;

2) skötseln av stadens pumpverk för torrhållning och dränering liksom av andra inrättningar för dräneringsändamål;

3) ombesörjande av dels den renhållning å makadamiserade öppna platser, gator och vägar, vilken sammanhänger med desammas vård och underhåll, ävensom tillika den bortföring av snö och is från dem, som ej tillkommer tomtägare, och dels erforderlig vattning av förenämnda platser, gator och vägar jämte vägbanor i alléer och trädplanteringar.

Antalet ledamöter i Gatu- och Vägförvaltningen är sju, av stadsfullmäktige utsedda för en tid av tre år. Förvaltningens arbeten ledas av stadens byggnadschef samt en avdelningschef. Den förre är tillika chef för vattenledningsverket.

Utförandet av förvaltningens arbeten sker i regel genom dess egna arbetare. Arbetsstyrkan utgjorde under år 1922 i medeltal 765 man pr dag.

KLOAKVÄSEN.

Vid mitten av 1850-talet började man i Göteborg nedlägga underjordiska avloppsledningar av lergodsror. Tidigare hade de utefter kanalerna boende låtit anlägga trätrummor med utlopp i närmaste vattendrag. År 1866 fram-

lade dåvarande kaptenen J. G. Richert förslag till dränering av staden samt Hagorna och den närmast älven belägna delen av Masthugget. Detta förslag, som av stadsfullmäktige antogs, låg till grund för kloaknätets utbyggande från 1866 till början av 1890-talet. Systemet var det s. k. kombinerade, d. v. s. med gemensamma ledningar för regn- och spillvatten. Göteborg blev härigenom en av de första svenska städer, som kom i åtnjutande av ett ordnat kloaksystems fördelar.

Åren 1911—1917 utfördes, jämsides med pågående nyanläggningar, en serie omfattande arbeten till förbättrande av kloaksystemet. Det före 1910 lagda avlopps nätet var nämligen behäftat med två kännbara hygieniska olägenheter, vilka bl. a. inom större delen av staden omöjligjorde vattenklosetters införande i förbindelse med avloppsnätet: 1) avloppsledningarna mynnade direkt i de genom staden flytande kanalerna; 2) vid vissa vattenstånd i älven och kanalerna inträngde vatten genom avloppsledningarna uti källarna i stadens lågt belägna delar.

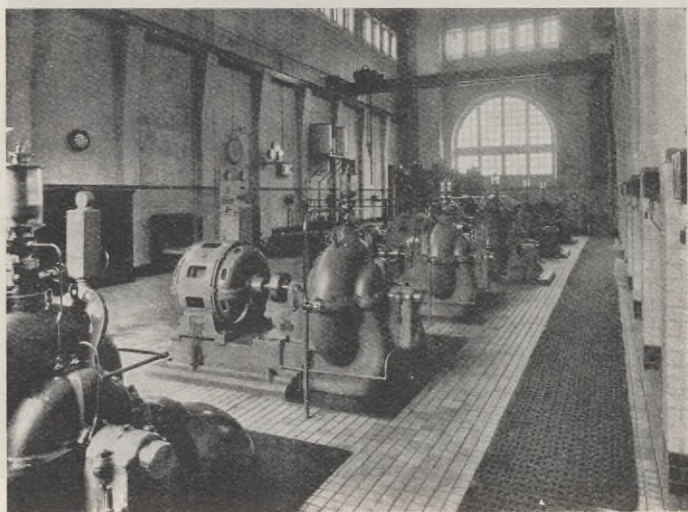
Genom den utförda omläggningen hava dessa olägenheter avhjälppts på så sätt att spillvattnet jämte vissa delar regnvatten sammanföras till vissa punkter vid Göta älv och utsläppas i dess strömfåra samt att inom lågområdena ledningarna avskurits från förbindelsen med kanalerna och älven genom avskärande ledningar, från vilka vattnet medels pumpning uppfordras och utsläppes i Göta älv.

Alla efter 1910 utförda nyanläggningar av ledningsnätet äro anordnade enligt ovanstående principer.

Det nuvarande avloppsnätet. Större delen av staden inom Vallgraven dräneras till pumpstationen vid Brunnsparken, vilken färdigbyggdes år 1915. Här lyftes kloakvattnet och föres väster ut genom en ledning, som på sin första del är tryckledning. När tillströmningen blir så stor, att tiofaldig utspädning är uppnådd, utpumpas vattnet direkt i Stora Hamnkanalen. Den från pumpstationen gående tryckledningen fortsätter som gravitationsledning till pumpstationen å Barlastplatsen och upptager därunder ledningar från Otterhällorna samt från högområdena söder om Vallgraven. Kloakvattnet från större delen av Otterhällorna passerar en regleringsbrunn med tillhörande bräddavlopp vid Hvitfeldtsplatsen. I denna avskiljes intill sexfaldigt utspätt

spillvatten, vilket upptages av huvudledningen till Barlastplatsen, under det att övrigt vatten avledes till Vallgraven. Regleringsanordningarna i Nya Allén (vid Husargatan) och Linnégatan (vid Tredje Långgatan) dela avloppsvattnet från de stora högområdena söder om Vallgraven på sådant sätt, att intill trefaldigt utspätt spillvatten avledes till pumpstationen å Barlastplatsen och att övrigt vatten genom bräddavlopp avbördas till Göta älv. I pumpverket å Barlastplatsen, färdigbyggt år 1911, uppumpas vattnet till

Kloakpumpstationen vid Barlastplatsen.

en regleringsanordning i Strandgatan, i vilken även huvudledningen från högområdet i Masthugget mynnar. Härifrån avrinner kloakvattnet genom en ledning under älvbotten ut i strömfåran. Vid starka regn eller högvatten i älven rinner vattnet även ut direkt vid kajkanten.

Till pumpverket å Gullbergsvass, vilket byggdes under åren 1888 och 1889, dräneras lågområdena kring detsamma ävensom Stampen och Olskroken. I pumpverket lyftes vattnet genom pumpning och utföres i strömfåran i Göta älv. Genom regleringsanordningar vid Svangatan—Olskroks-

gatan och i Hökegatan (utförda under åren 1922 och 1923) föres från ovanför liggande högområden till nyssnämnda pumpverk spillvatten av intill trefaldig utspädning. Vid sådana regntillfällen, då utspädningsgraden blir mer än trefaldig, avbördas allt avloppsvatten från högområdena direkt till Säveån.

Till pumpstationen å Lundby föra en del provisoriska ledningar från de lågt belägna områdena norr om älven.

Stensättning med smågatsten.

I pumpverket lyftes vattnet och föres i vanliga fall genom en tryckledning ut i Göta älv.

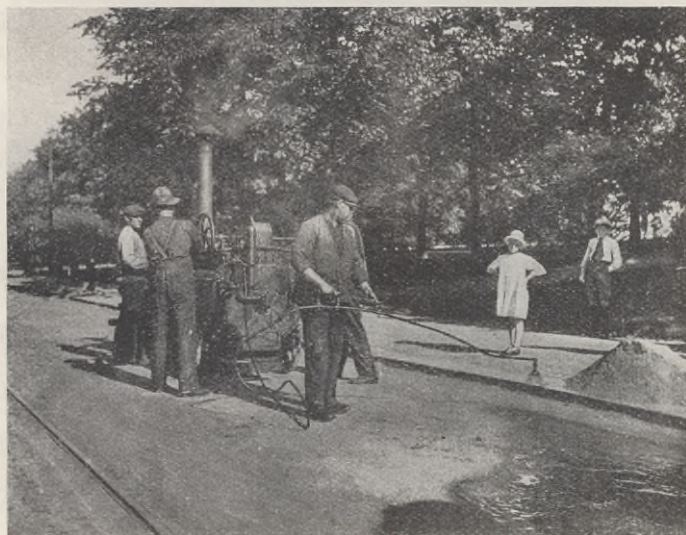
Från högområdena i Lödöse, Majorna och Lundby avledes såväl spill- som regnvatten direkt till Göta älv och utsläppes där antingen vid kajkanten eller i strömfåran.

GATOR, VÄGAR OCH PLANTERINGAR.

Intill slutet av 1700-talet funnos gator utlagda endast å området inom fästningsvallarna; dessa voro i regel stensatta med kullersten. De utanför stadsområdet befintliga

vägarna voro i regel endast grusade. År 1845 beslöts, att alla med kuller stensatta gator skulle omsättas med tuktad sten, och på grund av detta beslut pågick en livlig stensättning till början av 1860-talet. På 1870-talet började makadam användas som belägningsmaterial och blev under tiden intill år 1900 den mest använda beläggningen å körbanorna. Sistnämnda år upptog makadambeläggningen större yta än alla övriga beläggningar sammanslagna. Efter

Yttjärning.

år 1900 har stensättningen med tuktad sten ökat, varjämte nyare belägningsmaterial såsom smågatsten och tjärmaakadam kommit till användning i stor utsträckning.

Smågatsten har använts som körbanebeläggning sedan år 1905. Stenen sättes alltid på ett väl tillrättat makadamiserat underlag. Förr sattes densamma i bogform, men numera har man övergått till diagonal- eller vinkelsättning.

Tjärmaakadamisering, som första gången utfördes år 1903, sker numera på så sätt, att makadam av 7, 3 och 1 1/2 cm:s storlek efter torkning och uppvärmning tjäras med destillerad gasverkstjära tillsatt med något mastix eller bi-

tumen. På det väl tillvältade underlaget utlågges först ett c:a 8 cm. tjockt lager 7 cm:s tjärnakadam, som tillvältas, och därpå ett c:a 4 cm. tjockt lager 3 cm:s tjärnakadam, som likaledes tillvältas. För erhållande av en jämn och tät överyta utlågges därpå ett c:a 2 cm. tjockt lager 1 1/2 cm:s tjärnakadam, vilket noga tillvältas och avjämnas. Slutligen avgrusas överytan med ett tunnare lager stritt

Motiv från Kungsparken.

grus eller makadamgrus. Den färdiga tjärnakadambeläggningen får på detta sätt utförd en tjocklek av c:a 8 cm.

Yttjärning med destillerad gasverkstjära har de sista åren i rätt stor utsträckning utförts på vanliga makadamgator.

Trädplanteringar utfördes redan vid slutet av 1600-talet längs kanalerna. År 1788 anlades en allé vid Heden, Gamla Allén, med tre rader träd, varav den mellersta nedhöggs 1831. Under första hälften av 1820-talet planterades på de forna fästningsområdena söder om Vallgraven en allé av fyra rader träd, Nya Allén. Allén ordnades med körbana

i mitten samt gångbanor på sidorna. År 1839 påbörjades anläggandet av Kungsparken mellan Vallgraven och Nya Allén, vilket arbete pågick mer än tjugo år. På 1870-talet utsträcktes Kungsparken även till området mellan Allén och Parkgatan. Bland övriga parker, vilkas skötsel åligger förvaltningen, kunna nämnas: Vasaparken, Redbergsparken, Gamla Varvsparken samt Viktoriaparken.

Omfattningen av förvaltningens verksamhet under år 1922 framgår delvis av följande sammandrag av inkomster och utgifter för samma år.

Inkomster:

Anslag av stadskassan	3,839,770:—
Övriga inkomster etc.	1,177,412:39

Utgifter:

Underhåll av gator, vägar, planteringar och avlopp	901,877:50
Drift och underhåll av kloakpumpverken	113,744:68
Tjänstemäns avlöningar, pensioner m. m.	290,997:41
Pensioner, sjukhjälp samt olycksfalls- och semesterersättning till arbetare	222,166:59
Ny- och omläggningar av gator, vägar, planteringar och avlopp	2,651,893:33
Arbeten för andra stadens styrelser och enskilda	972,132:86
Övriga utgifter etc.	177,833:09

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL:

KLOAKVÄSEN.

Ritningar:

1—4.

Kloaknätet åren 1866, 1880, 1900 och 1921.

5.

Grafisk framställning, utvisande avloppsledningarnas sammanlagda längd olika år.

6 a—b.

a. Grafisk framställning av år 1921 vid kloakpumpverken utpumpad vattenmängd ävensom kostnaden pr kbm. vid de olika pumpverken. b. Grafisk framställning av antalet vattenklosetter åren 1911, 1916 och 1921.

7.

Läsningsapparat för Gullbergsvassen.
Förslag upprättat år 1844.

8.

Kloakpumpverket å Gullbergsvass.

Pumpmaskineriet består av tvenne centrifugalpumpar av äldre engelsk modell, vardera med en kapacitet av c:a 600 seklit. samt en Zetacentrifugalpump om c:a 80 seklit. Den ena av de större pumparna drives av en elektrisk motor för 3-fas växelström, 380 volts spänning och 25 perioder. Den andra större pumpen drives av ångmaskin. Den mindre pumpen drives av en direktkopplad elektrisk likströmsmotor om 240 volts spänning. Avloppsvattnet samlas i en större reservoar och utpumpas därifrån i Göta älv. Den under år 1921 utpumpade vattenmängden utgjorde c:a 3,036,600 kbm. för en kostnad av 1,28 öre pr kbm.

9.

Kloakpumpverk med offentlig bekvämlighetsinrättning vid Brunnsparken.

Byggnaden ligger under gatuplanet. Pumpverkets maskineri består av fem st. Zetacentrifugalpumpar med en kapacitet av resp. 20, 70, 250, 650 och 750 seklit. vid c:a 3 m:s uppfodringshöjd. De äro samtliga direktkopplade till elektr. likströmsmotorer för 240 volts spänning. Av pumpaggregaten är det största reserv för de övriga. Avloppsvattnet passerar, innan det når pumparna, snett ställda galler, vid vilka större fasta föroreningar avskiljas. Pumpstationen har varit i drift sedan år 1914. Under år 1921 utpumpades från densamma 951,300 kbm. för en kostnad av 3,25 öre pr kbm.

10.

Kloakpumpverket å Barlastplatsen.

Pumpverket består av 6 st. Zeta-centrifugalpumpar, en med en kapacitet av 200 seklit., två å 300 seklit. samt tre å 1,000 seklit. vid en uppfodringshöjd av c:a 4 m. De tre mindre pumparna samt en av de större drivas med direktkopplade elektriska motorer för 3-fas växelström, 380 volts spänning och 25 perioder. De båda andra pumparna å 1,000 seklit. äro direkt kopplade till dieselmotorer, och dessa båda aggregat utgöra reserv för de övriga. Kloakvattnet passerar här liksom vid Brunnsparken snett ställda galler, innan det

pumpas. Pumpstationen har varit i bruk sedan år 1912. Från densamma utpumpades under år 1921 8,949,480 kbm. för en kostnad av 0,50 öre pr kbm.

11.

Dykareledningar.

På åtskilliga ställen korsar de större huvudledningarna befintliga åar, kanaler eller äldre avloppsledningar. Vid sådana korsningar äro byggda s. k. dykare eller sifoner. Överst å ritningen visas en dykare under Gullbergsån, utförd i början av 1880-talet. Den består av en gjutjärnsledning om 0,54 m:s inre diameter. Under denna visas den år 1913 lagda dykaren under Rosenlundskanalen. Denna

Dykareledning under Rosenlundskanalen.

dykare består av tvenne jämsides liggande rörsträngar av överloppsvetsade plåtrör, den mindre med en inre diameter av 0,35 m. och den större med inre diameter 0,75 m. Avloppsvattnet passerar i vanliga fall det mindre röret, men då vattenkvantiteten ökas tjänstgör även det större.

12.

Bräddavlopp, nödfallsutlopp samt regleringsbrunn.

Överst å ritningen visas ett under 1880-talet utförd bräddavlopp å den s. k. avskärande kulverten i Kungsparken. Under detta visas dels ett under år 1921 å ledningen i Skeppsbron anbringat s. k. nödfallsutlopp och dels den år 1912 utförda regleringsbrunnen i Nya Allén. Denna senare är ett typiskt exempel på de tidigare

omnämnda regleringsanordningarna. Avloppsvattnet från högområdena inkommer i en kammare, där ett skivbord tvingar vattnet genom en munstycksöppning in i en annan kammare, stående i förbindelse med pumpverksledningen. Öppningens storlek regleras av en framför mynningen sittande rörlig skiva. Denna står genom en hävarm i förbindelse med en flottör på så sätt, att munstyckets öppning och därmed den framströmmande vattenkvantiteten ökas eller minskas på samma gång, som vattenytan i flottörkammaren (densamma som i pumpverksledningen) sänkes eller höjes.

13.

Rörledningstyper.

Intill slutet av 1880-talet användes glacerade lerrör till ledningar av 0,23, 0,30, 0,38, 0,46 och 0,54 m:s inre diameter, under det att större ledningar eller kulvertar av cirkelformig eller äggformig sektion murades av hårdbränt tegel. De äldre äggformiga ledningarna uppvisa ett flertal olika typer. Numera användes den s. k. Göteborgs-typen med största bredd = $0,8 \times$ höjden. År 1888 användes för första gången stampade betongrör. Sedan år 1891 användas betongrör till såväl större som mindre ledningar. Dessa rör äro i regel tillverkade å förvaltningens egna betonggjuterier.

14.

Plan till dränering av Göteborg och dess förstäder.

Förslag uppgjort år 1866 av J. G. Richert.

Detta torde vara det första i Sverige upprättade förslag till avloppsnät för en hel stad. De principer för ett avloppsnäts anordnande, som av Richert angavs, lågo sedermera en längre tid framåt till grund för alla avloppsförslag i Göteborg.

15.

Fotografier över Kloakpumpverket å Barlastplatsen (exteriör och interiör), Kloakpumpverket vid Brunnsparken (interiör), dykareledning under Rosenlundskanalen samt huvudavlopp från Rambergsstaden.

16—20.

Modeller, visande avloppsvattnets väg från en fastighet ut till strömfåran i Göta älv.

Spillvattnet och regnvattnet från exempelvis en villafastighet (16) avrinner genom fastighetens avloppsledning och avloppsledningen i gatan till Kloakpumpverket vid Brunnsparken. (17). Här höjes vattnet genom pumpning och avrinner genom gatuledning och dykareledning under Rosenlundskanalen (18) till Kloakpumpverket å Barlastplatsen (19), där det åter pumpas för att genom en ledning under Nya Kajen och en utloppsledning i Göta älv (20) slutligen utföras i älvens strömfåra.

GATOR, VÄGAR OCH PLANTERINGAR.

Ritningar:

21—25.

Göteborgs gator, vägar och planteringar åren 1790, 1860, 1880, 1900 och 1921 samt samma år befintliga körbanebeläggningar.

26.

Grafisk framställning, utvisande sammanlagda längden av Göteborgs gator och vägar under olika år.

27.

Gatusektioner, utvisande gatukroppens byggnad.

28.

Gatusektioner, utvisande förekommande gatuledningars placering.

29.

Fotografier, visande stensättning med tuktad sten, d:o med smågatsten, tillverkning och utläggning av tjärmakadam, yttjärning samt diverse fotografier av gator och öppna platser, trappor, parker och planteringar.

Modeller:

30—32.

Rännstentyper: rännsten med kantskift, ram- och rännsten, ramsten med bottenhall.

33—35.

Äldre körbaneanläggningar: grus, kullersten, tuktad sten.

36—39.

Nyare körbanebeläggningar: makadam, tjärmakadam, tuktad sten, smågatsten.

40—41.

Gångbanebeläggningar: tjärmakadam, smågatsten med granitflis.

42.

(Å den öppna gården utanför utställningsrummet): Modell i naturlig storlek visande tvärgenomskärningen av en 18 m. bred gata med de gatuledningar, vilka vanligen förekomma i en dylik gata.

VATTENLEDNINGSVERKET

Göteborg erhåller sitt vattenledningsvatten från trenne på skilda ställen belägna anläggningar, som leverera olika slag av vatten såsom källvatten, sjövattnet, flodvatten och s. k. konstgjort grundvatten.

I. KALLEBÄCKSANLÄGGNINGEN.

Stadens äldsta vattenledning är den redan år 1787 invigda Kallebäcksanläggningen med Kallebäckskällan till vattentäkt. Vattnet är ovanligt gott, klart, mjukt och jämförelsevis saltfritt källvatten, som springer upp på en så högt belägen plats, att vattnet därifrån med självtryck kan ledas till staden.

Till en början fördes vattnet genom en ledning av borrade trästockar direkt från källan till en reservoar vid Gamleport och tre allmänna tappningsställen inom själva staden. Senare utvidgades anläggningen, så att alltsedan år 1860 källans hela kapacitet utnyttjats. Vattenmängden, uppgående till endast c:a 3 liter per sekund, är emellertid så ringa, att denna anläggning numera spelar en mindre betydande roll. På grund av sitt goda och alltjämt omtyckta vatten har anläggningen år 1881 moderniserats och är fortfarande i bruk, huvudsakligen för vattenleverans till 16 allmänna vattenposter placerade på olika ställen i staden.

II. DELSJÖANLÄGGNINGEN.

År 1869, då folkmängden stigit till c:a 50,000, påbörjades arbetena vid stadens andra vattenledning, som till vattentäkt har tvänne med varandra förbundna sjöar, Stora och Lilla Delsjön, belägna på c:a 6 kilometers avstånd från gamla stadens centrum och på sådan höjd, att vattnet med självtryck kan ledas till de s. k. lågreservoarerna i staden.

Sjövattnet är nästan färglöst, av ovanlig klarhet och genomskinlighet samt ansett som ett gott dricksvatten.

Den från Delsjöarna per år disponibla vattentillgången har under perioden 1871—1922 växlat mellan 2,116 och 6,470 mill. kbm samt i medeltal varit 4,000 mill. kbm per år, motsvarande behovet för omkring 100,000 konsumenter.

Genom uppdämning erhålles ett för vattenledningsända-

VATTENLEDNINGSVERKET

mål användbart sjömagasin av c:a 3,365,000 kbm, vilket är tillräckligt stort att utjämna de årliga växlingarna i vattentillgången.

Före användningen renas vattnet genom långsam sandfiltrering uti 5 öppna filter med en sammanlagd filterarea av 3,450 kvm. Medelfilterhastigheten håller sig i allmänhet under 150 mm. per timme.

III. ALELYCKEANLÄGGNINGEN.

År 1889 hade vattenledningens konsumentantal stigit till 100,000, och tiden var sålunda inne för en ytterligare utvidgning. Kallebäckskällans och Delsjöarnas hela vattentillgång var ej längre tillräcklig.

Stadens tredje vattenledningsanläggning, det s. k. Alelyckeverket, med vilket arbetena påbörjades 1891, är belägen vid stadens norra gräns utmed älven och baserad på användning av Göta älv som vattentäkt.

Enligt det ursprungliga förslaget skulle älvvattnet under bakteriologisk kontroll och långsam sandfiltrering med en filterhastighet ej överstigande 100 mm. i timmen, renas uti övertäckta sandfilter, innan det medelst maskinkraft uppfordrades till stadens rörnät och reservoarer. Första utbyggnaden, som var färdig att leverera vatten i början av år 1894, utfördes enligt nämnda plan. Sedermera har Alelyckeverket vid flera tillfällen utvidgats, varvid man sökt ytterligare förädla vattnet genom dess omvandling till s. k. konstgjort grundvatten.

Den första anläggningen för framställning av grundvatten, som under åren 1897—1899 utfördes i enlighet med ett av professor J. G. Richert uppgjort förslag, avser tillvaratagandet av den i älvdalgången djupt under älvens botten mot havet framflytande grundvattenströmmen, sedan dennas kapacitet, som är alltför ringa, betydligt ökas genom infiltrering av älvvatten.

Grunden i älvdalen består underst av gneis och därpå av vattenförande sandlager, som på enstaka ställen såsom t. ex. vid Lerjeholms sandtäkt uppstiger över jordytan, men i övrigt äro täckta av mer eller mindre mäktiga lerlager. Genom att förmera nederbörden i sandtäckten medelst dit uppfordrat älvvatten, ökas grundvattentillgången.

ANLÄGGNINGENS HUVUDANORDNINGAR ÄRO
FÖLJANDE:

Från den för hela Alelyckeverket gemensamma *intagsledningen* uppfordras älvvattnet medelst i maskinhuset uppställda *filterpumpar* genom tryckledning till de s. k. *naturfilterna*, som äro tvänne i det till markytan i Lerje sandtäkt uppstigande naturliga sandlagret utschaktade försänkningar. Det till dessa filter med en sammanlagd filterarea av c:a 4,700 kvm. uppfordrade älvvattnet infiltreras genom den vattenförande grunden och uppsamlas, sedan det under en längre tid passerat mäktiga sandlager och förvandlats till grundvatten, genom grundvattensbrunnar, som genom den för vatten ogenomträngliga leran sänkts till det på ifrågavarande ställe befintliga grövsta sandlagret. Från brunnarna avrinner vattnet genom en gemensam gravitationsledning till en strax utanför maskinhuset belägen *pumpbrunn*, från vilken *grundvattenpumpar* uppfordra det till ett luftningstorn, där vattnet genom en regndusch luftas för att befrias från en del mindre välluktande men lätt bortluftade gaser. Härifrån går vattnet till verkets renavattenbehållare och *reservoarpumpar*, som uppfordra det till rörnätet och reservoarerna inom staden. Anläggningen har alltsedan 1899 varit i oavbruten användning. Vattnet är välsmakande och kristallklart samt av relativt jämn temperatur, varierande endast 2 å 3° C. Bakteriehålden är så ytterst liten, att det konstgjorda grundvattnet kan anses som sterilt.

Senaste utvidgningar vid Alelyckan äro utförda enligt ett av A. B. Vattenbyggnadsbyrån år 1907 upprättat förslag, avseende en ökad grundvattenfabrikation av 100 å 120 liter/sekund. Filterbassängerna enligt detta förslag ha till följd av grundförhållandena måst anläggas uti den för vatten ogenomträngliga leran, och det i bassängerna förrenade vattnet infiltreras genom brunnar. Man får på detta sätt två slag av brunnar, infiltrations- och grundvattenbrunnar. Genom de förra inledes det förfiltrerade älvvattnet till de i älvdalgångens botten befintliga vattenförande lagren, och genom de senare uppfordras samma vatten, sedan det efter några månaders passage genom de naturliga sandlagren hunnit förädlas till ett bakteriefritt grundvatten med i det närmaste konstant temperatur och uppfriskande smak.

Anläggningens huvudanordningar (som visas uti utställningsritningen n:o 51) äro följande:

I närheten av de till första utbyggningen vid Alelyckan hörande övertäckta filterna anläggas två *öppna filterbassänger* med cirkelformig plansektion, vardera med en filterarea av c:a 4,400 kvm, till vilka älvvattnet ledes. Det filtrerade vattnet går, efter att ha passerat regleringskammare med apparater för reglering av filterhastigheten, till en samlingsbassäng, från vilken vattnet ledes antingen till infiltrationsbrunnarna, om det ytterligare skall förädlas, eller direkt till reservoarpumparna. Infiltrationsbrunnarna och grundvattensbrunnarna förläggas parallellt med varandra, de sistnämnda i närheten av och längs älvstranden, de förstnämnda på c:a 125 meters avstånd därifrån. Grundvattnet från brunnarna går genom en samlingsledning med självtryck till en pumpbrunn, från vilken det medelst elektromotorpump uppfordras till det för grundvattnet gemensamma äldre luftningstornet.

Det genom de öppna filterna och under noggrann kontroll långsamt renade älvvattnet är ett användbart och med delsjövattnet fullt jämförligt vattenledningsvatten. Dess underlägsenhet i förhållande till det konstgjorda grundvattnet består huvudsakligen uti de allt för stora temperaturväxlingarna och risken, att det skall försämras vid älvens med tiden sannolikt allt mer tilltagande förorening.

Pumpmaskineriet vid Alelyckan består dels av ångpumpverk i enlighet med det första förslaget och dels av senare insatta elektriskt drivna pumpar. Ångpumpverken användas numera huvudsakligen såsom reserv.

Såväl Delsjö- som Alelyckeverket leverera vatten till fyra lågreservoarer, som kommunicera med varandra genom det för båda verken gemensamma rörnätet och reglera vattentrycket i den största, lågt belägna delen av staden, den s. k. lågtryckszonen. Lågreservoarernas sammanlagda rymd är 12,200 km.

För de å bergshöjderna högt belägna stadsdelarna, de s. k. högtryckszonerna, finnas högreservoarer med särskilda pumpstationer, som uppfordra vatten från lågtryckszonerna. Två av dessa pumpstationer med högreservoarer, den ena för Landala högområde, den andra för högområdet i Masthuggsbergen, äro fullt utbyggda. En tredje pumpsta-

tion med högreservoar i tornbyggnad för högområdet i 14-de roten är under byggnad. De nuvarande högreservoarernas sammanlagda rymd är 2,400 kbm.

Rörnätet är i största möjliga utsträckning anlagt enligt cirkulationssystemet och rörmaterialiet är gjutjärn med undantag av ett par korta sträckor, där stålrör använts. Där rörledningen vid korsning av vattendragen ej lämpligen kunnat placeras i befintliga broar eller särskilda rörtrummor ovan vattenytan, äro de lagda under vattendragens botten och i så fall såsom dubbla rörsträngar.

En servisledning av 38 mm. gjutjärnsrör för varje tomt, där vatten användes till hushållsändamål, bekostas och underhålles av vattenledningsverket.

Medelförbrukningens per individ och dygn alltjämt fortgående stegring framgår av nedanstående tabell.

	Liter (ind.) dygn	
1871—1880	87	1901—1910 112
1881—1890	101	1911—1920 119
1891—1900	104	1921 120

Kallebäckskällans och Delsjöarnas hela vattentillgång tagas i bruk och leveransen från dessa båda vattentäkter är i det närmaste konstant året om. Likaså tillgodogöres allt grundvatten, som kan erhållas genom de nuvarande anläggningarna vid Alelyckan. För resten av behovet användes på vanligt sätt sandfiltrerat älvvatten.

Av årsförbrukningen 1922 utgjordes c:a 1 proc. av källvatten från Kallebäck, c:a 43 proc. av filtrerat sjöväten från Delsjön, c:a 36 proc. av filtrerat älvvatten från Alelyckan samt c:a 20 proc. av konstgjort grundvatten från Alelyckan. Av årsförbrukningen samma år användes c:a 35 proc. för industriella ändamål, c:a 7,5 proc. för allmänna ändamål och verkets eget behov samt återstoden för hushållsbehov, inkl. läckage.

För vatten, som användes till hushållsförbrukning, erlägges *ingen avgift* med undantag för vatten till klosett, vilket alltid betalas efter mätning. Hushållsförbrukningen är således okontrollerad och utan begränsning avgiftsfri. All övrig vattenförbrukning betalas f. n. med 30 öre per

kbm för vattenmängder intill 5,000 kbm per år och därefter med 27 öre per kbm. För år 1919 var grundpriset för enligt mätning förbrukad vattenmängd 20 öre.

Därest svårighet uppstår vid skiljandet inom samma fastighet av vatten, som förbrukas för hushållsändamål, och vatten, för vilket avgift skall erläggas, beräknas ersättning efter mätning för allt vatten, men å beloppet avdrages kr. 6:75 per år, motsvarande en förbrukning av c:a 60 liter per dygn för varje inom fastigheten mantalsskriven person.

Totala anläggningskostnaden för vattenledningsverket uppgick vid 1922 års slut till kr. 8,261,966:37 och det bokförda värdet vid samma tid till kr. 5,857,473:01.

Ett kort utdrag ur 1922 års bokslut visar följande inkomster: Vatten till allmänna ändamål kr. 90,000:—, vatten till industriell förbrukning samt mätarehyror kronor 881,511:41, räntor, bostadshyror, arrenden m. m. kr. 28,456:97 samt följande utgifter: ränta å amorteringslån kr. 127,358:80, drift och underhåll kr. 649,802:02, avskrivningar kr. 197,692:80 samt nyanläggningar kr. 468,380:20.

Vattenledningsverket, som gemensamt med Gatu- och Vägförvaltningen utgör det s. k. byggnadskontoret, står under förvaltning av en av stadsfullmäktige tillsatt styrelse med sex ledamöter.

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL:

Ritningar:

43.

Kallebäcksanläggningen:

a. Karta av lantmätare Jac. Bredberg, visande vattenledningens utsträckning år 1798.

b. "Gustafs källa" med källhus utförd 1787 av en från Skottland inkallad "Mekanikus" Anders Blackwood, den äldsta anläggningens byggmästare.
Källan är ännu i bruk.

c. Vattenreservoar vid Gamleport.

Rymd c:a 90 kbm. I bruk 1797—1881. Byggnaden riven år 1899.

d. Allmänt vattenhämtningsställe.

Uppfört 1816 vid Västra Hamnen mitt för Domkyrkan enligt ritning av stadsarkitekten J. Hagberg. Fortfarande i bruk.

e. Allmänt vattenhämtningsställe.

Uppfört 1819 å Stora Torget vid Östra Hamnen (nuvarande Gustaf Adolfs torg) enligt ritning av stadsarkitekten J. Hagberg. Rivet 1868.

f. Vattenreservoar å Hagaheden vid slutet av Kalls gata.

Uppförd 1860 enligt ritning av stadsbyggmästaren Hj. Strömberg. Rymd c:a 260 kbm. I användning endast en kort tid.

g. Vattenreservoar i Kallebäck.

Uppförd 1881 i samband med hela anläggningens modernisering. Rymd 300 kbm. Högvattenyta c:a 55 meter över älven.

Delsjöanläggningen:

44.

Filter och regleringskammare vid Delsjön.

Första utbyggnaden bestående av 2 filter och regleringskammare färdig 1871, de övriga 3 filterna respektive 1877, 1884 och 1889. Sammanlagd filterarea 3,450 kbm.

45.

Vattenreservoar i Landala.

Färdig 1871. Reservoaren, som vid första utbyggnaden var öppen, har sedermera övertäckts. Rymd 4,900 kbm. Högvattenyta 54,4 meter över älven.

Alelyckeanläggningen:

46.

Situationsplan av anläggningen vid Alelyckan.

Nuvarande skick med intagsledning, pumpverk, filter, grundvattenbrunnar, luftningstorn, regleringskammare, samlingsbassänger för renvatten, rörledningar m. m.

47.

Pumpstationen vid Alelyckan.

Med ångpanneanläggning, ångpumpar, elektrisk transformator, elektromotorpumpar m. m.

48.

Täckta sandfilter vid Alelyckan.

Tillhörde första utbyggnaden enligt J. Gust. Richerts förslag av 1891. Sammanlagd filteryta 2,160 kvm.

49.

Anläggning för konstgjord framställning av grundvatten.

Enligt J. Gust. Richerts förslag av 1897, i bruk sedan år 1899.

50.

Öppet sandfilter.

Enligt Vattenbyggnadsbyråns utvidgningsförslag av 1907. Två dylika filter hava utförts åren 1911 och 1915. Då naturliga grunden på platsen består av vattentät lera, ha filterna kunnat utföras utan särskild grundläggning och utan att göra inre botten och väggar vattentäta. Beklädnaden av filtrets invändiga ytor består av svagt armerade betongplattor om vardera c:a 1 kvm:s area utan fogning löst lagda i en c:a 0,4 meter tjock sandbädd, som i sin tur vilar direkt på leran. Filterbädden på silbotten av tegel är av vanlig konstruktion.

51.

Anläggning för konstgjord framställning av grundvatten. Enligt Vattenbyggnadsbyråns förslag av 1907.

52.

Pumpstation för högområden:

a. Högreservoar och pumpstation för Landala höjdområde. (Höjdområdet omfattar delar av Landala och Ånggården samt Otterhållebergen).

Högreservoaren, som är belägen vid Övra Besvärsgatan, rymmer 1,200 kbm., har högvattenytan c:a 76 meter över älven. Pumpstationen i omedelbar närhet av Landala lågreservoar har tre elektromotorzetapumpar. Inom pumpstationen finnes en bostadslägenhet för distriktsvakt.

b. Reservoar och pumpstation för Masthuggsbergens höjdområde.

Reservoaren, som rymmer 800 kbm., är belägen å Slottsskogens högsta punkt och pumpstationen i närheten av lågreservoaren i Masthugget. Högvattenytan i reservoaren ligger c:a 83 meter över älven, men vid behov kan trycket i höjdområdets rörnät ökas ytterligare 13 meter genom pumpning över det i reservoarens tornbyggnad anbringade stådröret. Pumpstationen har en elektromotorzetapump för vanligt bruk samt såsom reserv två gasmotordrivna kolvumpar. I pumpstationen finnas två bostadslägenheter för maskinist och distriktsvakt.

Schematiska rörnätskartor:

53—56.

Kartor, visande vattenledningens utsträckning åren 1860, 1880, 1900 och 1920.

57.

Grafiska tabeller:

a. Vattenförbrukningen och dess fördelning för hushålls-

industriella och allmänna ändamål under åren 1871—1921.

b. Totala vattenförbrukningen, antalet konsumenter samt förbrukningen per individ och dygn, åren 1871—1921.

c. Bakteriehållten år 1921 uti älvvattnet, uti det på vanligt sätt sandfiltrerade älvvattnet samt uti det konstgjorda grundvattnet.

d. Inkomster för vatten till allmänna ändamål, till industriell och diverse förbrukning m. m. samt utgifter för drift, underhåll och avskrivningar jämte beräknad ränta efter 5 % å anläggningens bokförda värde, åren 1871—1922.

58—71.

Fotografier.

72.

Krystallpokal med inskription: "Gustafs Källas Najader till sin nådigste Konung, underdånigst den 17 november 1787". Använd vid invigningen av den första vattenledningen från Kallebäck.

73.

Allmän vattenpost.

Äldre modell, försedd med reparationsbrunn, stötförmedlare, länskran m. m. En dylik av nyare typ visas å Gatü- och Vägförvaltningens stora gatusektion.

74.

Brandpost.

Äldre konstruktion med länskran, avloppsledning, gatubetäckning m. m. En dylik av nyare typ visas å ovannämnda gatusektion.

75.

Vattenledningsrör av trä från gamla Kallebäcksledningen. Visa rörens förbindning med varandra vid rak ledning och vid krök.

76—79.

Vattenledningsrör av gjutjärn med s. k. fräthål.

Rören som upptogos 1922 voro lagda n:r 76 uti Allmänna Vägen år 1870, n:r 77 uti Fabriksgatan 1904, n:r 78 uti Lindholmvägen 1910 samt n:r 79 uti Alströmorgatan 1912.

80.

Rörskarv vid gjutjärnsrör.

I sektion.

81.
Vattenledningsrör av stål, virat med jute och asfalterat.
82.
Självverkande luftventil för avlägsnande av luft i rörledning.
- 83—92.
Vattenmätaretyper.
93.
Självverkande klaffventil till förhindrande av ändring i vattnets rörelseriktning.
94.
Avstängningsventil med brunn och gatubetäckning.
95.
Röravskärare för gjutjärnsrör med 356 à 457 mm. inre diameter.
- 96—98.
Avstängningsventiler med respektive 76, 51 och 25 mm. inre diameter.
- 99—102.
Tappventiler å inomhusledningar.
103.
Rensjárn för servisledningar.

Modeller :

Modellerna i skala 1:25, avse att giva en schematisk bild av älvvattnets förädling till grundvatten och dess distribuering till stadens rörnät och reservoarer.

104.
Yttre delen av den intagsränna med tilloppskulvert, varigenom älvvattnet från strömfåran ledes in under det på cirka 500 m. avstånd från älvstranden belägna maskinhuset.
105.
Del av maskinhuset med de uti källarevånningen uppställda filterpumparna, som uppfordra råvattnet genom en c:a 800

meter lång tryckledning till de i Lerje sandtäkt belägna s. k. naturfilterna.

106.

Del av det ena naturfiltret med tilloppsledning.

Naturfilterna äro tvenne uti det till markytan här uppstigande naturliga sandlagret utschaktade bassänger med en sammanlagd bottenarea av c:a 4,700 kvm. Det till dessa filter uppfordrade älvvattnet nedsjunker genom den vattenförande grunden och förvandlas, sedan det en längre tid passerat mäktiga naturliga sandlager, till grundvatten.

107—108.

Två olika typer grundvattenbrunnar genom vilka det till grundvatten förädlade älvvattnet uppsamlas.

Eftersom markytan vid brunnarna ligger ej obetydligt lägre än vattenytan i naturfilterna och de övre jordlagren bestå av för vatten ogenomtränglig lera, står grundvattnet i brunnarna under tryck.

109.

Pumpbrunn invid maskinhuset, till vilken vattnet från brunnarna genom en gravitationsledning avrinner.

110.

Del av maskinhuset med de i källarvåningen uppställda grundvattenpumparna.

111.

Luftningstorn.

Till dessa uppfordras grundvattnet genom nyssnämnda pumpar för att medelst luftning befrias från en del gaser, varefter vattnet är färdigt att levereras till staden.

112.

Del av maskinhuset med reservoarpumparna.

Pumparna uppfordra det renade vattnet till fyra i skilda delar av staden belägna med varandra kommunicerande lågreservoarer

113.

Lågreservoaren å Ramberget i Lundby.

Denna reservoar är till största delen nedsprängd i berg, utförd av betong, övervälvd och skyddad med jordfyllning. Högvattenyta c:a 54 meter över älven.

Från det i förbindelse med reservoarerna stående gaturörnätet distribueras vattnet genom servisledningar till konsumenterna (se Gat- och Vägförvaltningens modell n:r 42.)

GAS- OCH ELEKTRICITETSVERKEN

I. GASVERKET.

Det första gasverket i Göteborg uppfördes år 1846 av ett privat bolag "The Gothenburg Gas Company". Detta gasverk, som huvudsakligen tillkom för att en förbättrad gatubelysning skulle kunna åstadkommas, var beläget vid korsningen av nuvarande Kungs- och Stora Badhusgatorna. Priset å gasen var 16 öre pr kbm. för gas till allmän gatubelysning och 29 öre för gas till andra ändamål.

År 1850 övertogs gasverksrörelsen av "Göteborgs Gas-Aktiebolag", vilket bolag utvidgade rörelsen och drev verket till den 1 juli 1888, då detsamma på grund av överenskommelse utan ersättning tillföll staden. Redan 1887 hade Stadsfullmäktige emellertid beslutat anlägga ett nytt verk å Gullbergsvass för en beräknad kostnad av 950,000 kr.

Arbetet med det nya gasverket påbörjades i april 1888. I anläggningen, som var avsedd för en gastillverkning av 30,000 kbm. pr dygn vid full utbyggnad med 18 ugnar, uppsattes till en början 5 st. Münchenerugnar med vardera 9 horisontala retorter, alla apparater och anläggningar för gasens rening och mätning samt biprodukternas tillvaratagande och beredande. Därjämte uppfördes en teleskoperad gasklocka om 13,500 kbm:s rymd, och genom särskild huvudledning till Brunnsparken förbands gasverket med det befintliga rörnätet. Anläggningen igångsattes i sin helhet den 19 december 1889.

Under åren 1890—94 insattes ytterligare 9 ugnar i retorthuset, varjämte en ny gasklocka om 13,500 kbm:s rymd uppfördes. Efter dessa utvidgningar nedlades det äldre gasverket vid Kungsgatan i slutet av år 1894. Åren 1898—99 insattes de sista 4 ugnarna i retorthuset, varigenom detsamma var fullt utbyggt.

Den näst erforderliga utvidgningen utfördes genom uppförande under åren 1901 och 1902 av ett vattengasverk för tillverkning av karburerad vattengas med en tillverkningsförmåga av 9,600 kbm. pr dygn. Vattengasverket utvidgades år 1907 med ytterligare en vattengasapparat för dygnsproduktion av 17,000 kbm.

År 1912 påbörjades uppförandet av ett nytt retorthus, utrustat med 4 vertikalugnar av Glover-West's system för kontinuerlig förgasning med vardera 8 retorter och med en normal tillverkningsförmåga av 7,100 kbm. pr ugn och dygn. Vertikalretorthuset utbyggdes under åren 1916—21 med ytterligare 5 ugnar med en produktionsförmåga av 8,400 kbm. pr ugn och dygn. Ny gasbehållare om 50,000 kbm:s rymd uppfördes år 1918.

Sedan det år 1889 uppförda retorthuset på grund av sin omoderna konstruktion och de stora underhållskostnaderna nedlagts under vintern 1922—23, består gasverkets tillverkningsmaterial av ett vertikalretorthus för en normal dygnsproduktion av 67,000 kbm. samt ett vattengasverk för en dygnsproduktion av 26,000 kbm, med tillhörande gasklockor om tillsammans 77,000 kbm:s rymd och övriga erforderliga apparater. Rörnätets totala längd uppgick vid 1922 års slut till 175,2 km.

Det år 1889 uppförda gasverket saknade så gott som fullständigt maskinella hjälpmedel för kolets och koksens förflyttning. Vid de under årens lopp skeende utvidgningarna infördes emellertid så småningom tidsenliga mekaniska anordningar för kolens transport från fartygen till lagerplatsen samt därifrån till retorterna ävensom för koksens transport från koksuttagen till kokscisternerna, vilka voro försedda med anordningar för koksens harpning, mätning och utlastning. Även för handhavande och föreberedande av övriga biprodukter infördes förbättrade anordningar, och gasverket kan f. n. sägas vara fullt tidsenligt utrustat beträffande både apparater och maskinella anordningar.

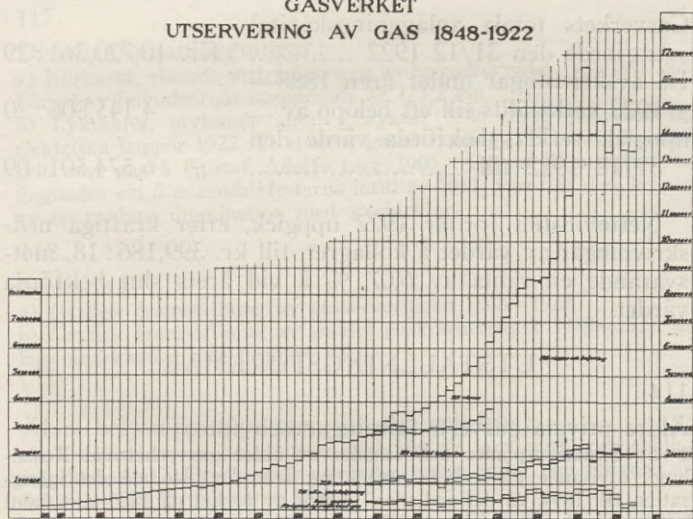
Gaspriset, som vid stadens övertagande av det privata gasverket utgick med 21 öre pr kbm., sänktes fr. o. m. den 1/1 1889 till 16 öre. Den 1/4 1890 nedsattes gaspriset för motor- och uppvärmningsändamål med vissa undantag till 10 öre pr kbm. Belysningspriset nedsattes fr. o. m. den 1/1 1898 till 12 öre pr kbm. och fr. o. m. 1/7 1905 till 10 öre. Under den genom världskriget uppkomna kristiden måste priset till följd av de oerhört ökade kolprisen höjas, nämligen till 13 öre pr kbm. fr. o. m. 1/1 1917, 20 öre fr. o. m. 1/1 1918 och 30 öre fr. o. m. 1/10 1918. Under åren 1919—1921 utgjorde gaspriset 35 öre pr kbm., under år 1922 25 öre och utgår f. n. med 20 öre pr kbm. Ransonering

på gas var under kristiden genomförd från den 13 mars 1917 t. o. m. 30 juni 1919.

Gasverket anlades ursprungligen med huvudsaklig uppgift att servera gas för belysning. Under årens lopp har gasbelysningen emellertid ersatts med elektrisk belysning, och gasverket har koncentrerat sig på leverans av gas för olika värmeändamål. På grund härav har gasverket öppnat särskild utställning med försäljning och uthyrning av gasapparater för hushållet och industrien, varjämte undervis-

GASVERKET
UTSERVERING AV GAS 1848-1922

ning i gasens användning meddelas av en särskilt anställd gaskonsulent, dels genom offentliga föredrag, dels enskilt i hemmen.

Antalet gatulampor, till vilka det första privata gasbolaget skulle leverera gas, uppgick till 250. Då Göteborgs stad år 1888 övertog gatubelysningen hade antalet stigit till 1,805. Samtliga lampor voro då försedda med öppna snittbrännare. Införandet av gasglödljus påbörjades 1893, och under åren 1912—13 försågos samtliga lampor med automatiska tändnings- och släckningsanordningar. År 1920 funnos 3,896 gatulyktor, men därefter har antalet

JUBILEUMSUTSTÄLLNINGEN I GÖTEBORG 1923

minskats på grund av den påbörjade elektrifieringen av gatubelysningen, som är avsedd att vara slutförd år 1924.

Försäljningen av gasverkets biprodukter, koks, tjära samt kaustik och svavelsyrad ammoniak, skötes rent affärsmässigt samt handhaves beträffande tjära och ammoniakprodukter sedan år 1918 av "Gas- och Koksverkens Ekonomiska Förening u. p. a."

Den 1 januari 1923 levererade gasverket gas till 30,541 mätare med anslutna 43,266 gasapparater. Gasförbrukningen uppgick år 1922 till 13,397,300 kbm.

Gasverkets totala anläggningskapital	
utgjorde den 31/12 1922	Kr. 10,720,361 : 29
Då avskrivningar under åren 1888—	
1922 verkstälts till ett belopp av ...	„ 4,145,806 : 20
uppgick verkets bokförda värde den	
31/12 1922 till	„ 6,574,501 : 09

Nettovinsten för år 1922 uppgick, efter kraftiga nedskrivningar av värdet å kollagret, till kr. 399,186 : 18, motsvarande en ränta av 6,07. % å vid årets slut bokförda värdet.

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL.

114.

Äldre privata gasverk (ritningar och fotos) :

a—b) Situationsplaner och fasader av äldre gasverket vid Rosenlund, utvisande gasverkets utveckling från år 1846, då det igångsattes, till 1894, då det nedlades. Fotos av verket på 1800-talet samt kontoret vid Kungsgatan 1897.

c) Majornas gasverk och rörnät. Gasverket tillkom år 1864 och serverade intill slutet av 1879 gas till belysning inom Karl Johans församling (Majorna).

115.

Kommunala gasverket (ritningar och fotos) :

Situationsplan av gasverket vid Gullbergs Strandgata a) från igångsättningsåret 1889 samt b) år 1923. Fotos av verket vid Gullbergs Strandgata 1897. Exteriör och interiör av retorthus 1 år 1897 (uppfört 1889, nedrivet 1923), retorthus 2 år 1923 (uppfört 1914 och tillbyggt 1920—21), gasbehållaren 4 å Falutorget (50,000 kbm : s rymd, uppförd 1918), verket 1923, sett från Marieholm, Skansen Lejonet och gasbehållaren 4, Gas- och elektricitetsverkens huvudkontor 1923, uppfört för gasverket och spårvägarne år 1902—3.

116.

Gastillverkningen (ritningar och fotos):

- a) Arbetsschema för gastillverkningen 1889, 1908 och 1923 och framställning i bild av det erforderliga manskapet för tillverkning av 10,000 kbm. gas vid samma tidpunkter
- b) Ugnstyper använda å gasverken vid Rosenlund och vid Gullbergs Strandgata. Före 1914 horisontal-, därefter vertikalugnar. Fotos av retorthus 1 med dragnings- och laddningsmaskineri 1912 (maskineriet uppsattes år 1908), ugn i retorthus 1 under rivning 1923, sågning och klyvning av ved 1917 för förgasning i vertikalugnar. På grund av kolbrist förgasades under 1916—20 7,686 ton trä, 9,221 ton torv och 3,065 ton gran- och furukottar i stället för kol.

117.

Distributionsanläggningar:

- a) Rörkarta, visande utsträckningen av huvudrörnätet 1859 och 1922. Längd av huvudrörnät sistnämnda år 175,2 km.
- b) Lyktkarta, utvisande antal gaslyktor 1846 samt gaslyktor och elektriska lampor 1922 för stadens gatubelysning. Foto av illumination med gas å Gustaf Adolfs torg 1906. Denna illumination begagnades vid 6 novemberfesterna intill år 1911, varefter den avlöstes av en enklare illumination med gasfacklor.

118.

Statistik:

- a) Grafisk framställning av gasserveringen 1848—1922.
- b) Grafisk framställning av antalet gaskonsumenter 1888—1922, anläggningsskapital och bokfört värde.

119.

Äldre belysningsapparater för olja och ljus:

- a) Tranlampor, en av glacerad lera, en av järn med tranbehållare och droppskål. Tranlampor användes redan under den tidigare medeltiden i de förmögnares hem.
- b) Vaxstapel med hållare och eldslagningsinstrument. Vaxljus voro under medeltiden en lyxbelysning, vartill endast de rika klostren hade råd.
- c) Talgljus med stake, ljussax och fosforstickor. Kommo senare i bruk och användes till slutet av 1880-talet, då de utträngdes av stearinljusen och fotogenlamporna.
- d) Hornlykta för utomhusbelysning, e) stallykta.
- f) Stearinljus med stake. Stearinljuset uppfanns på 1830-talet av de Milly i Paris.
- g) Ringlampa, h) studerlampa och i) moderatörlampa tillkommo i slutet av 1700- och början av 1800-talet. Som lysmedel användes hamp- och rovolja.
- j) Fotogenlampa. Fotogenlamporna kommo i bruk på 1860-talet.
- k) Oljelykta för gatubelysning i Göteborg. Användes i bergiga stadsdelar intill 1916.

120.

Apparater för gasbelysning.

- a—b) Hål- och snittbrännare av olika slag. Snittbrännare med regulatorer.
 c) Gatulykta med snittbrännare. Ersattes med runda lyktor 1897; auerbrännare infördes 1893.
 d—e) Argandbrännare med glimmercylinder och rökhatt (vanligen begagnades glascylindrar). Reglerbar auerbrännare.
 f) Kombinationer av snittbrännare i gatulyktor med intill 11 brännare.
 g) Anordningar för glödljus i st. f. snittbrännare i större gaslyktor.
 h) Glödljus med fjädrande anordning för upptagande av skakningar.
 i) Ställbar snittbrännare för inomhusbelysning.
 j) Stående glödljusbrännare av olika konstruktioner.
 k) Vägarm med ställbar snittbrännare.
 l—m) 5-håls brännarehuvud för vanliga stående glödljusbrännare. Stans för justering av hålbrännare.
 n) Olika konstruktioner av reglerbara brännare.
 o) Julgran med gaslåg.
 p—q) Handlykta och käpplykta med rovoljelampa för tändning av snittbrännare för gatubelysning.
 r) Tändkäpp för glödljus för gatubelysning.
 s) Mössmärken, använda av lyktpersonal.
 t—u) Spritlampa på käpp för tändning av gaslampor inomhus. Elektrisk tändapparat för samma.
 Tändapparater för gatubelysning: v) urtändare (1906); x) kombinerad ur- och elektrisk tändapparat; y) elektrisk tändapparat (uppsatt på försök 1908); tändapparater medelst tryckstöt; z) konstruktion Fiat, å) densamma i genomskärning, ä) konstruktion Lux i genomskärning (den vid Göteborgs gasverk införda modellen).
 ö) Pneumatiska tändapparater för inomhusbelysning.
 Dessutom å gården:
 a) Intensivlykta för snittbrännare, sedermera glödljus, nedtagen från Grönsakstorget 1913.
 b) Äldre lykta för glödljus.
 c) Intensivlampa från Kämpebron, s. k. Lucaslampa om 1,000 normalljus.
 d) Nuvarande lykta för stående glödrännare med olika använda beteckningar.
 e) Invertlampa om 400 normalljus, nyare modell.

121.

Gasmätare.

- Våtgasmätare: a) demonstrationsmätare b) 5-lågig använd, från år 1874. Våtgasmätarna uttrangerades så småningom efter det staden övertagit gasverket 1888.
 Torr-gasmätare: c) 5-låg. demonstrationsmätare d) 5-låg. holländsk

GASVERKET

automatmätare från år 1915 e) 5-låg. automat av tysk modell 1920, demonstrationsmätare f) 5—10-låg. vanlig, av svensk konstruktion.

122.

Kokapparater för gas.

Kokapparater för gas.

a) 2-låg. gaskök med grillpanna och b) 3-låg. gaskök med strykjärnsbrännare, båda från slutet av 1880-talet, c) 2-låg. modernt gaskök.

d) Modern stekugn.

e) 4-låg. modern gasspis med lång- och rundbrännare, f) 1-låg. äldre gasspis med ugn och grill.

g) Gaständare.

123.

Apparater för vattenvärmning.

a) Äldre varmvattenapparat, b) modern d:o för flera tappställen.

c) Badrumsbatteri.

124.

Industriapparater m. m.

a) Bunsenbrännare.

b) 3 hästkrafters gasmotor, snabbgående.

c) Fläkt, driven av varmluftsmaskin, luftuppvärmningen med gas.

125.

Gaskaminer.

Äldre kaminer a) med argandlampa, b) med reflektor, c) med asbest, d) Gaskamin som kakelugnsinsats.

e—f) Moderna kaminer.

126.

Rördelar.

a—d) Rörskarvar för gjutjärns- och stålrör använda av Göteborgs gasverk.

e—f) Äldre sifoner upptagna från rörnätet i Göteborg.

127.

Koks.

Erhållen vid förgasning av kol och kottar i blandning.

128.

Vapenplåtar för lyktstolpar.

129.

Modell.

Visar i huvuddrag den nuvarande gastillverkningen vid gasverket: kolens lossning från fartyg, uppläggning på koltomten och trans-

port in i ugnhuset, förgasningen i ugnarna, varvid koks erhålles som biprodukt. Koksens transport från ugnarna, harpning och utlastning. Den alstrade gasens gång till reningshuset och de olika reningsapparaterna, gasens mätning och överförande till gasbehållarna samt regleringen av gastrycket, innan gasen utserveras till gasturörnätet. Till sist åskådliggöres gasens användning i en nutida byggnad.

II. ELEKTRICITETSVERKET.

Det första elektricitetsverket i Göteborg för leverans av elektrisk ström till allmänheten anlades år 1884 i huset N:o 44 Kyrkogatan av ingenjören Edv. Bildt. Verket bestod av 6 små dynamomaskiner drivna av tre lokomobiler. Anläggningen övertogs 1886 av det för detta ändamål bildade Göteborgs Elektriska Aktiebolag.

Kort därefter inrättades två nya konkurrerande elektricitetsverk, nämligen år 1886 av ingenjören H. Hallin i huset Kungsgatan 31 och 1887 av Aktiebolaget Hakon Brunius å Otterhällan. Även dessa båda företag uppgingo i Göteborgs Elektriska Aktiebolag år 1888, och bolaget inredde sin huvudstation i fastigheten Kyrkogatan N:o 31.

Sistnämnda år bildades ännu ett nytt elektricitetsbolag, Aktiebolaget Elektron, som inredde sin kraftstation i huset Kyrkogatan 19.

Mellan de båda bolagen uppstod omedelbart en kraftig konkurrens, de från början tillämpade priserna sänktes betydligt och anslutningen av nya konsumenter ökades raskt.

Göteborgs Elektriska Aktiebolags äldre stationer nedlades så småningom, och år 1898 påbörjades ombyggnad av Otterhällestationen till en modern kraftcentral, i vilken under åren 1898—1906 4 ångmaskindrivna generatorer om vardera 400 kW insattes. Bolaget disponerade då i sina båda stationer ångmaskindrivna generatorer om sammanlagt 2,115 kW, medan motsvarande siffra för Aktiebolaget Elektron var 1,120 kW. Belysningsåret 1906—07 utserverade båda bolagen sammanlagt 5,500,000 kwt, varav Göteborgs Elektriska Aktiebolag ungefär 2/3. Ledningsnäten bestodo av luftledning, uppsatta å järnfästen på hustaken eller å stolpar. Särskilda matarledning saknades.

Fråga om stadens övertagande av elektricitetsrörelsen uppkom första gången 1890, då särskild beredning för frå-

gans utredning tillsattes, dock utan resultat. År 1904 uppdrogs åt spårvägsstyrelsen, förstärkt med två medlemmar i gasverksstyrelsen, att inkomma med förslag till nytt kommunalt elektricitetsverk, då de av privatbolagen inlämnade anbuden på inlösen av deras egendom ansågos oantagbara. Den 20 december 1906 antogo stadsfullmäktige på förstärkta spårvägsstyrelsens hemställan ett av ingenjören E. Wikander utarbetat förslag till elektricitetsverksanläggning slutande på en kostnadssumma av 5,775,000 kr.

Kraftstationen utfördes såsom utbyggnad av den åren 1901 och 1902 uppförda spårvägscentralen vid Stora Badhusgatan och utrustades med 3 st. ångpannor om vardera 400 kvm:s yta, 2 st. ångmaskiner om 1,500 eff. hkr. vardera direktkopplad med en trefasgenerator 3×6000 volt om 1000 kW och 2 likströmgeneratorer om vardera 500 kW. Den elektriska delen av varje aggregat kunde, frånskild från ångmaskinen, tjänstgöra som motorgenerator. Vidare installerades i centralen ett batteri med en kapacitet av 1,000 kW. i 3 timmar. Lampspänningen var fastställd till 2×120 volt.

I den samtidigt uppförda understationen vid Västgötagatan installerades omformaremaskineri och batteri i huvudsaklig överensstämmelse med centralens utrustning, men av halva dess storlek.

Kabelnätet utfördes som jordkabelnät med särskilda matarkablar, beräknade för en maximibelastning av 5,500 kW.

Den 30 juni 1908 tillkopplades den första abonnenten, och samtidigt påbörjade verket sin regelbundna drift.

Den här ovan omnämnda Otterhällestationen, tillhörig Göteborgs Elektriska Aktiebolag, inköptes av staden år 1909 och sammankopplades med elektricitetsverkets distributionsanläggningar. För övrigt inlöste staden icke några av de privata bolagens anläggningar.

Under verkets byggnadstid avslöts den 30 oktober 1907 ett 40-årigt kontrakt med Kungl. Trollhätte Kanal- och Vattenverk om leverans av elektrisk energi från kraftverket, varigenom staden på fördelaktiga villkor tillförsäkrade sig drivkraft för sina elektriska anläggningar intill en effekt av 14,000 kW. Under år 1909 anlades en kopplingsstation i omedelbar närhet av kraftverkets transformatorstation i Göteborg, och från denna station framdrogs i stadens ga-

tor högspänningsledningars dels till elektricitetsverkets stationer, dels såsom ett särskilt industrinät för anslutning av de större industrierna. Den 18 april 1910 påbörjades kraftleveransen från Trollhätte Kraftverk.

För att snabbast möjligt öka konsumentanslutningen till elektricitetsverket vidtogos vissa åtgärder, av vilka särskilt må nämnas, att verket tillhandahöll gratis elektrisk ström samt helt bekostade servisledningarna, allt under vissa förutsättningar. Vidare infördes försäljning av elektrisk energi

Maskinhallen i ångkraftsstationen.

efter gemensamhetsackord för helt hus för att nedbringa kostnaderna för installationsanläggningarna.

År 1914 anlades en permanent understation i Olskroken, i vilken installerades en maskineffekt av 300 kW och ett kapacitetsbatteri om 150 kW. Sedermera ha två provisoriska understationer anlagts, en i Lundby år 1916 och en å Kungsladugård år 1918, med en installerad maskineffekt av 1,000 resp. 1,500 kW.

Elektricitetsverkets ångcentral har under de gångna åren utvidgats och ombyggt, så att sammanlagda effekten i ång-

ELEKTRICITETSVERKET

drivna generatorer nu uppgår till 11,000 kW. Understationerna ha dessutom allt efter behovet utökats med nytt maskineri. Verket disponerar för närvarande över sammanlagt 12,600 kW. i ångdrivna generatorer, 14,860 kW. i motorgeneratorer och 2,765 kW. i batterier.

Elektrifieringen av industrien gick raskt framåt, och redan året efter stadens anslutning till Trollhätte Kraftverk var så gott som hela Göteborgs storindustri elektrifierad tack vare de fördelaktiga villkor, på vilka elektricitetsverket varit i tillfälle att lämna den erforderliga drivkraften.

Elektricitetsverket försäljer för närvarande lågspänd elektrisk energi enligt följande av stadsfullmäktige fastställda taxor:

- för belysning: enligt mätare 35 öre pr kWt.
 „ „ enligt enkelt ackord 7:— kr. pr år och 20 watt.
 „ „ enligt gemensamhetsackord 6:— kr. pr år och 20 watt.
 „ trappbelysning och hissar: 25 öre pr kWt.
 „ drift av motorer: 15 öre pr kWt.
 „ s. k. nattvärme: 25:— kr. pr kW. och år + 1 öre pr kWt.

Dessa taxor äro desamma som före världskriget. De ha icke undergått någon som helst förhöjning under kristiden.

Vid 1922 års slut voro till likströmsnäten anslutna 53,149 konsumenter med 483,884 lampor och 5,646 motorer. Totalt konsumerades detta år 62,008,258 kWt.

Elektricitetsverkets totala anläggningskapital utgjorde d. 31/12 1922	Kr. 18,665,459:07
Då avskrivningar under åren 1908—	
22 verkställets med	„ 6,040,046:47
uppgick det bokförda värdet den 31/12 1922 till	„ 12,625,412:60

Elektricitetsverkets nettovinst uppgick år 1922 till	Kr. 2,858,621:83
motsvarande 22,6 % ränta å bokförda värdet.	

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL.

130.

Äldre privata elektricitetsbolagens distributionsanläggningar (ritningar).

Ledningar å järngalgar på hustaken samt å trä- och järnstolpar. Särskilda matarledningar förekommo icke.

131.

Kommunala elektricitetsverkets distributionsanläggningar (ritningar och fotos).

a) likströmsnätet år 1910.

Nätet, utfört med i gatorna förlagda jordkablar, bestod av 53 matarledningar, 185—1,000 kvmm. koppar, av sammanlagd längd 39,1 km. Fördelningsledningar, 79,9 km., av dimensioner 70—310 kvmm. koppar.

b) likströmsnätet år 1922.

70 matarledningar, 67 km., samt 128,5 km. fördelningsledningar. Dessutom luftledningar inom oreglerade statsplaneområden.

c) högspänningsnätet år 1910.

Matarledningar mellan ångcentral och understation samt mellan dessa och Trollhätte Kraftverks transformatorstation, 14,4 km. 95 kvmm. Industrinät, 30,3 km. 10—95 kvmm., anslutningsvärde å resp. transformatorers lågspänningssida av c:a 7,000 kW.

d) högspänningsnätet år 1922.

Matarledningar 33,0 km., industrinät 65,5 km. med anslutningsvärde 19,600 kW. 2 fotos av kopplingshuset för högspänningskablar.

132.

Äldre privata elektricitetsbolagens maskinstationer (ritningar och fotos).

a) Göteborgs Elektriska Aktiebolags ångkraftstation N:o 1 vid Kyrkogatan.

Uppförd år 1888. Numera demonterad. Kapacitet: ångmaskin-drivna generatorer 565 kW.

b) Göteborgs Elektriska Aktiebolags ångkraftstation N:o 2 å Otterhällan.

Uppförd år 1890. Numera demonterad. Kapacitet: ångmaskin-drivna generatorer 90 kW. Med foto.

Foto av Göteborgs Elektriska Aktiebolags äldre kraftstation, Kungsgatan 31.

133.

Kommunala elektricitetsverkets maskinstationer (ritningar och fotos).

ELEKTRICITETSVERKET

a) Reservångkraftstation å Otterhällan.

Uppförd år 1902. Inköpt av staden från Göteborgs Elektriska Aktiebolag år 1909. Nuvarande kapacitet, ångmaskindrivna generatorer 1,600 kW.

b) Ångcentralen.

Uppförd år 1908, tillbyggd år 1920. Nuvarande kapacitet: ångmaskindrivna generatorer 11,000 kW, kapacitetsbatteri 1,000 kW under 3 timmar, buffertbatteri 1,065 kW under 1 timma, omformareeffekt 7,500 kW. Fotos av maskinsal och pannrum, samt exteriör.

c) Understationen vid Västgötagatan.

Uppförd år 1908. Nuvarande kapacitet: omformareeffekt 3,560 kW, kapacitetsbatteri 550 kW under 3 timmar. Fotos av maskinsal samt exteriör.

d) Understation, Olskroken.

Uppförd år 1914. Nuvarande kapacitet: omformareeffekt 1,150 kW, kapacitetsbatteri under 3 timmar 150 kW. Fotos av maskinsal samt exteriör.

e) Provisorisk understation, Kungsladugård.

Uppförd år 1918. Kapacitet: omformareeffekt 1,500 kW.

134.

Statistik.

a) Utserverad elektrisk energi under åren 1908—1922.

Nedanstående tabell visar elektricitetskonsumtionens avsevärda stegring under de år kommunen omhänderhaft distributionen.

	1910	1916	1922
Lågspänd ström ..	4,0 mill. kWh	9,5 mill. kWh	20,6 mill. kWh
Spårvägsström....	4,2 » »	7,4 » »	9,0 » »
Industriström	5,2 » »	26,8 » »	35,3 » »
Summa	13,4 mill. kWh	43,7 mill. kWh	64,9 mill. kWh

b) Proportionen mellan verkets konsumentantal och befintliga lägenheter.

Av bilden framgår att 94,5 % av samtliga befintliga lägenheter äro elektrifierade.

135.

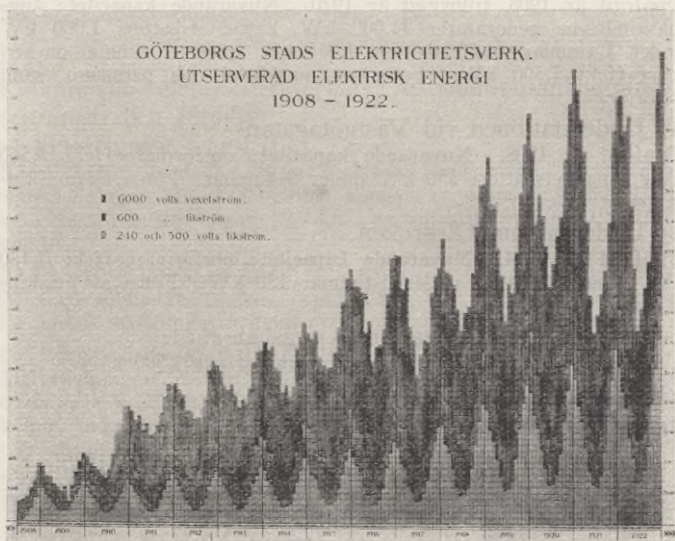
Elektricitetsmätare.

a) i bruk från år 1887, Edisons elektrolytiska ampèretimmemätare.

b) „ „ „ „ 1889, Arons långpendliga ampèretimmemätare.

JUBILEUMSUTSTÄLLNINGEN I GÖTEBORG 1923

- c) i bruk från år 1892, Thomsen & Houstens och Schuckerts kilowattimmemätare.
 d) „ „ „ „ 1908, Siemens-Schuckerts ampèretimme- och kilowattimmemätare.

136.

Motorer.

a) Motor av Allmänna Svenska Elektriska Aktiebolagets fabrikat, tillverkad år 1883, 0,6 hkr., 1,000 varv. Maskinen har på sin tid varit använd i Göteborgs Elektriska Aktiebolags kraftstation.

b) Motor av samma kapacitet som föregående, fabrikat Allmänna Svenska Elektriska Aktiebolaget, tillverkad år 1923.

137.

Värmeapparater.

Primitiv värmekamin (a),

som består av ett med sand fyllt lergodsror med pålindad järntråd överklädd med asbest. Apparaten har varit i privat bruk år 1890.

Två moderna värmeapparater, en elektrisk radiator (b) samt en strålkamin (c).

138.

Lampor.

Den första här använda glödlampan är *svanlampan* (a), som kom i bruk år 1884, men ett par år senare ersattes av *koltrådslampan*, av vilken visas två olika typer (b) och (c). Under år 1901 kom *nernstlampan* (d) och (e) i bruk, men försvann snart ur marknaden. Ett par år senare användes rätt allmänt *tantallampan* (f), som dock redan år 1907 började utträngas av *metalltrådslampan* (g). År 1914 började slutligen den gasfyllda lampan eller den s. k. *halv-wattlampan* (h) komma till användning. I den elektriska gatubelysningen användes tidigare *båglampor* (i), men vid den nu pågående elektrifieringen av gatubelysningen komma endast gasfyllda lampor, monterade i *gjutjärnsarmaturer med diopter* (j), till användning.

139.

Servisapparater.

- a) Plint med säkerhetsapparater och huvudströmbrytare, använd vid de privata kraftbolagens servisinföring från luften.
 b) Servislåda, använd vid elektricitetsverkets servisanslutning från jordkabelnät från år 1908.

140.

Jordkablar.

För lågspänning, enkelledare, järn- och blyarmerade, 10—1,000 kvmm., samt för högspänning, treledare, 95 kvmm., 7,000 volt.

141.

Modell.

Här visas, hur den elektriska energien genom kraftöverföringen införes i Trollhätte Kraftverks transformatorstation, varefter den nedtransformeras och därefter mottages av staden i den intill transformatorstationen belägna kopplingsstationen. Härifrån distribueras energien dels direkt till större industrier (exempel på huru en sådan industri har anordnat sin transformatorstation visas), dels till elektricitetsverkets stationer. I elektricitetsverkets ångcentral omformas den till likström för belysning och småindustri samt för drift av spårvägar. Stationen tjänstgör även som reservkraftstation vid tillfälle av avbrott i strömleveransen från Trollhätte Kraftverk, och som generatorstation för tillverkning av elektrisk energi under högstbelastningar. Dessutom visas en modell av verkets understation vid Västgötagatan, vilken station är avsedd för omformning av Trollhätteenergi till likström. Från båda sistnämnda stationerna distribueras således likström av 2×120 volts spänning för belysning och småindustri, och visas även den elektriska energiens användning inom dessa områden.

RUM 120

G Ö T E B O R G S H A M N

I äldre tider och fram till 1840-talet var skötseln av Göteborgs hamn anförtrodd stadens drätselkommission. Först år 1838 erhöll hamnen sitt särskilda förvaltningsorgan i den då tillsatta "Kongl. Directionen öfver Göteborgs Hamn- och Elfarbeten", som jämväl hade överinseendet över segelleden i Göta älv upp till Lilla Edet. År 1898 efterträddes Direktionen av nuvarande Göteborgs Hamnstyrelse, som år 1911 befriades från uppdraget att övervaka segelleden ovanför stadens hamn. Enligt den år 1920 fastställda organisationen förvaltar Göteborgs Hamnstyrelse för stadens räkning Göteborgs hamn (jämte frihamn) samt fyrväsende, övervakar trafiken och rörelsen inom hamnområdet med var därtill hörer samt handhar stadens broar och kajbyggnadsarbeten.

Göteborgs Hamnstyrelse består av sju ledamöter, av vilka en utses av Kungl. Maj:t, en av Magistraten, en av Handelskammaren och fyra av Stadsfullmäktige. Styrelsen biträdes vid hamnens förvaltning av en hamndirektör, som är chef för styrelsen underlydande personal. Närmast under hamndirektören sorterar en överingenjör som chef för ingenjörskontoret, en hamnkaptän som chef för hamnkontoret (driftsavdelningen) samt en hamnkamrer som chef för kamrerare- och kassakontoret. Dessutom finnes en fiskhamnsdirektör som chef för rörelsen i stadens fiskhamn, som närmast sorterar under en särskild delegation inom Styrelsen.

Göteborgs hamn utgjordes före 1838 egentligen blott av stadens kanaler (Stora, Östra och Västra Hamnkanalerna), vilka hade ett relativt litet vattendjup (upp till ca 9 fot). Mera djupgående fartyg fingo ankra i älvmyningen så långt upp det naturliga djupet tillät eller ungefär vid nuvarande Klippan, varifrån godset i mindre farkoster fördes upp till hamnkanalerna. Kajbyggnader funnos endast vid kanalerna. Med Direktionens tillkomst år 1838 börjar en period av ständig utveckling för Göteborgs hamn. Arbeten i gång-

sattes på fördjupning av älven och på kajbyggnader utmed dess stränder. Den äldsta hamnplanen är daterad 1843 och kajbyggnaden utanför hamnkanalerna är utförd 1844—45 (den s. k. Stenpiren, söder om Stora Hamnkanalens utlopp). Senare tillkommo i rask tidsföljd västra delen av Skeppsbron 1854—59, Packhuskajen 1856 och Lilla Bommen 1859—60. I samband med västra stambanans tillkomst fastställdes en ny hamnplan 1859, vilken år 1879 följdes av en ny, som kan anses utbyggd omkring 1900, då södra älvstranden från Gasverket i öster till och med Masthuggskajen i väster var försedd med kajer. Å norra älvstranden hade de stora vassmarkerna under tiden så småningom uppfyllts och torrlagts. Några kajbyggnader hade emellertid ej utförts därstädes, då dessa delar ej voro införlivade med staden.

Då olika meningar omkring sekelskiftet gjorde sig gällande beträffande hamnens vidare utvidgning, utlystes 1903 en allmän pristävlan om ny hamnplan för frågans allsidiga utredning. Det i denna pristävlan med första priset belönade förslaget ("Feste Brücke") upptog en starkt koncentrerad hamnanläggning på norra älvstranden ungefär mitt emot stadens centrum. Genom omläggning av Göta älvs fåra norr om den nya anläggningen kunde denna förenas med den äldre staden med en fast bro. Denna idé lades sedan till grund för den plan om en hamnutvidgning å norra älvstranden, som framlades år 1906, men som på grund av motståndet mot en omläggning av älvfåran då ej kom till utförande. År 1912 antogs i stället ett kompromissförslag, som endast upptog för den närmaste framtiden nödvändig hamnutvidgning — Frihamnen, utförd 1914—1922. Samtidigt som frågan om den stora hamnplanen fördes närmare sin lösning, fullbordades dels en massgodshamn på norra sidan, Sannegårds- hamnen [1908—1914], dels tvänne anläggningar på södra sidan väster om Masthuggskajen, nämligen Stigbergskajen [1906—1910] och Fiskhamnen [1908—1910], utvidgad 1912—1914. Ett förslag till hamnanläggning väster om Frihamnen fram till Carnegieska bruken framlades 1919. Under utarbetande är en plan för hamnalläggning i samband med Frihamnen med användande i huvudsak av "Feste Brückes" idé.

Det nuvarande hamnområdet utgöres huvudsakligen av Göta älvs fåra och räcker från stadens gräns i norr vid Lerjholm till Billingen, strax utanför Nya Varvet i väster. Utanför hamnområdet sträcker sig väster om Nya Älvsborgs fästning en till 10 meters djup och 150 meters bredd uppmuddrad segelränna, varjämte staden där- utanför anordnat fyra ledfyrrar längs inseglingsleden från Vinga. Hamnområdet har en längd av c:a 11 km. och delas genom Hisingsbron i tvenne delar. Den inre delen

Hamnens inre del med frihamnsanläggningen.

[öster om bron] användes huvudsakligen för kanaltrafik och trafik med mindre fartyg och har kajbyggnader för 2—5 m:s djup. Den yttre delen, som utgör den egentliga hamnen, är avsedd för sjögående trafik och försedd med kajer för 5—9 m:s djup. Segelrännan har här 10 m:s djup fram till Stigbergskajen. På norra älvstranden ligger här tre större modernt utrustade skeppsvarv, försedda med 3 flytdockor om resp. 12000, 7500 och 1750 tons lyftkraft samt en torrdocka för 400 fots fartyg.

Hamnen är försedd med 100 kranar, varav en pontonkran med 80 tons kapacitet. Kajkranarna äro till övervägande del flyttbara och avsedda för 2.5 å 5 tons lyft

och drivas med elektrisk ström. Vid kajerna äro uppförda varuskjul, i regel av trä i en våning, med en total area av c:a 34,000 m². Totala längden djupvattenskajer [kajer med över 5 m:s vattendjup] utgjorde vid 1922 års slut c:a 6,150 m. och totala kajlängden [utom hamnkanalerna] c:a 8,300. Samtliga kajer äro byggda av sten och betong utom kajerna i Fiskhamnen, som äro försedda med bryggor av trä. Dessutom finnas stora sträckor, försedda med

Hamnen sedd mot utloppet.

provisoriska strandskoningar och kajer av trä, delvis i enskild ägo.

Vattenståndsförhållandena i hamnen äro mycket gynnsamma. Ebb och flod äro föga märkbara [c:a 0.2 m.] och de av vinden förorsakade vattenståndsväxningarna uppgå i allmänhet till omkring $\frac{1}{2}$ m. över eller under medelvattenståndet. Högsta observerade vattenstånd har uppgått till 1.65 m. över m. v. y. och lägsta till 1 m. under m. v. y.

Grundförhållandena i hamnen äro däremot ogynnsamma. På ett par undantag när består grunden av lös blålera till

mycket stort djup [50—100 m och däröver]. Därunder kommer i regel ett relativt tunnt gruslager på berget. På ett par ställen går berggrunden så högt upp att kajerna grundlagts antingen direkt på berget eller på pålning till berg eller fast grusbotten. Så är fallet med östra delen av Stigbergskajen och vissa delar av Sannegårdshamnen och Fiskhamnen.

Antalet i hamnen år 1922 ankomma och avgångna fartyg uppgick till 43,891 med ett sammanlagt tontal av c:a 7.3 milj. reg.-ton. Inkomster och utgifter balanserade år 1921 på 12.93 milj. kr. Samma år utgavos för nybyggnadsarbeten 6.22 milj. kr.

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL.

Modeller:

1.

Modell över hamnen. (Skala 1:1,000.)

Modellen, som ger en bild av den nuvarande hamnen, omfattar hamnområdet från gränsen i väster till strax norr om Bohusbanans bro över Göta älv.

Norra sidan av inseglingrännan markeras genom en rad dykdalber och fyrlyktor. På ömse sidor om densamma äro förlagda enkla eller dubbla rader moringar, i vilka fartyg förtöja, dels för lossning av gods i prämar och omlastning till andra fartyg, dels i väntan på kajplats. Innanför Nya Varvet och Carnegieska bruken på södra älvstranden Klippans tullstation, där tullbevakning och hamnlots möta ingående fartyg. Ovanför Klippan på norra älvstranden Eriksbergs Mek. Verkstad med 2 flytdockor samt på södra älvstranden *Fiskhamnen* med tvenne auktions- och packhallar. Här lossa fiskebåtar och trawlare sina fångster, vilka omedelbart försäljas på offentliga auktioner. På norra älvstranden mitt emot Fiskhamnen *Sannegårdshamnen*, avsedd för kol- och övrig massgodstrafik. För lossning av kol är hamnen bl. a. försedd med 4 brokranar av 100 m:s längd med gripskopor. Omedelbart öster om Fiskhamnen Stigbergskajen med ett varuskjul i betong i två våningar. Kajen bl. a. tilläggsplats för Svenska Amerikalinjens fartyg. (Förskjutningen i kajlinjen vid Stigbergskajens östra del, "Haket", betingad av grundförhållandena.) Öster därom *Masthuggskajen*, som sträcker sig till Rosenlundskanalen. Vid dennas yttre del Frilagerbyggnaden och å kajens östra del ett tullpackhus. På norra sidan mitt emot Masthuggskajens västra del Lindholmens Mek. Verkstad med torrdocka. Älven vidgar sig, sedan Rosenlundskanalen passerats, och kröker något mot norr med *Skeppsbron* närmast på södra sidan och Götaverken med sin 12,000 tons flytdocka mitt emot på norra sidan vid inloppet till Frihamnen. Vid östra

delen av Skeppsbron en särskild tilläggsplan för skärgårdstrafiken och öster därom *Stenpiren*, reserverad för kusttrafiken till Bohuslän och Norge. *Stenpiren* bildar gräns mot *Stora Bommen*, inloppet till *Stora Hamnkanalen*, vars yttre del användes för smärre kusttrafik. I fortsättning på *Stora Bommen* *Packhuskajen*, där kusttrafiken söderut samt till östra kusten har sina tilläggsplatser. På norra älvstranden mitt emot *Frihamnen*. Å *Packhuskajens* västra del *Stora Tullpackhuset*; vid dess östra *Hisingsbron*, som förmedlar trafiken över *Frihamnen* och *Lundby*. Ovanom *Hisingsbron* *Lilla Bommens hamn*, som jämte västra delen av den öster därom liggande *Gullbergskajen* användes för kanaltrafiken m. m. I

Masthuggskajen.

älven ligga på segelrännans norra sida 5 pråmhamnar för här-
bärgerande av en del av det stora antal pråmar (c:a 3,000), som
finnas i hamnen. Norr härom finnas endast provisoriska kajbygg-
nader, mestadels i enskild ägo. Särskilt märkes där, ovanför Bohus-
banans bro, en provisorisk träkaj på över $\frac{1}{2}$ km:s längd, avsedd för
den trätrafik, som via pråm går till de större fartygen. Den bygg-
des under kriget av Hamnstyrelsen för att möta den starkt ökade
trafiken.

2.

Planmodell över *Frihamnen*. (Skala 1:400.)

Modellen omfattar frihamnsområdet utom bangården. a. Huvudin-
gång med vaktstuga och tulllokaler å ömse sidor därom. b. Friham-

nens förvaltningsbyggnad, inrymmande lokaler för tull- och frihamnsförvaltning, järnväg, post, telegraf m. m. c. Varuskjul i storleken 33×170 m., genom en brandmur delat i två hälfter. Ett likartat varuskjul finnes mitt emot på norra sidan. d. Ett magasin i storleken 24×63 m. i fyra våningar samt källare. e. Infart från Lundbysidan. f. Förbindelsekanal till innanför liggande vattenområdet. Utmed kanalens norra sida ligger en fördämningsvall. Å modellen synes tydligt hur de innanför belägna områdena ligga lägre än vattenytan i hamnen. g. Klaffbro, byggd för trafiken mellan gamla staden och Lundby. h. Viadukt över frihamnsområdet, då genomgångstrafiken ej får passera genom frihamnen.

Hela frihamnsområdet är inhägnat, på land med ett tre m. högt flätverksstängsel, utmed norra vattengränsen med ett på pålbockar uppsatt stängsel. Hamnen är utrustad med 23 kranar. Särskild järnvägsförbindelse är anordnad från Bohusbanan med en rangerbangård på Tingstadsvassen inom frihamnsområdet (förbindelsespåren till densamma synas å modellen). Kajplanet är i regel disponerat sålunda: närmast kajen en gata med tvänne järnvägsspår, sedan varuskjul eller öppet kajplan och därbakom gata med två järnvägsspår omedelbart intill skjulet.

Totala kajlängden är 1,135 m. och vattendjupet 9 m. Inre delen av hamnen är endast provisoriskt avslutad. Plats finnes för ett tiotal större fartyg.

3.

Sektionsmodell av Frihamnen. (Skala 1 : 100.)

Å modellen visas såväl kajkonstruktion som konstruktion av varuskjul och magasin samt kranar och anordning av gator och järnvägsspår.

Grunden för kajerna är förstärkt genom grusfyllning av 3—6 m:s tjocklek, vilken sträcker sig tvärs över bassängen, som är 100 m. bred. Kajen består ytterst av en 6 m. bred armerad betongplattform, som uppbär den synliga, granitklädda kajmuren med pållare m. m. och därbakom en träplattform av 28 m:s bredd, allt vilande på pålar av 15—18 m:s längd. Inbördes avstånd mellan pålraderna är 1.10 m. och mellan pålarna i varje rad 1.20 m. Under plattformen bildas ett öppet rum, där botten ligger i lutning 1 : 3.5, varigenom vinnes en jämn övergång av belastningen å grunden. Framtill är slagen en tätvägg av betongspånter, utgörande skydd mot pålmask, som på grund av vattnets salthalt förekommer i bottenlagren på de större vattendjupen i hamnen. Betongplattformen är till större delen utförd i dykarklocka, träplattformen däremot i öppet vatten. Till höger å modellen ett detaljsnitt av kajen, varav kajkonstruktionen tydligt framgår. (Se vidare n:o 50.)

Varuskjulen, som ha en bredd av 31 å 33 m., äro utförda av trä med takstolskonstruktion av plank med reffelbrickor. Gavlarna och en brandmur i skjulets mitt äro dock utförda med pelare av armerad betong med fyllnadsmur av håltegel (ritn. n:o 62). Grunden består av betongplintar med utbredd bas, stående direkt på träplattformen (se ovan nämnda detaljsnitt). Vidare äro skjulen anordnade

så att golvet stiger från gatans höjd vid kajen till 1.1 m. över järnvägsspåren vid landsidan för att möjliggöra bekväm lastning och lossning till järnvägsvagn.

Magasinet är byggt i armerad betong med fyllnadsväggar av betonghåltegel (ritn. n:o 59 och 60). Huset vilar på pålning. Under lagerkällaren är utbyggd en 2 m. hög extra källarvåning, vars utrymme upptages av avstyvningsbalkar för grundplattan (se modellen). Grundens underkant kommer härigenom att ligga 3 m. under vattenytan, så att ett ständigt upptryck av 3 ton/m² erhålles, varigenom belastningens inverkan på den dåliga botten minskas.

Kranarna äro vinkelportalkranar med en lyftkapacitet av 5 ton för halva antalet och 2¹/₂ ton för andra hälften. Kranens ben gå på en skena, som ligger strax bakom pällarna och vilar direkt på kajmuren, den inre ändan stöder på en balk, liggande c:a 6 m. över kajplanet (ritn. n:o 68). Balken uppbäres av fackverksstöd, grundlagda direkt på kajplattformen på liknande sätt som varuskjulens plintar.

Kajutrustningen utgöres av kraftiga gjutjärnspållare på 10 m:s inbördes avstånd. Mitt emellan dessa äro placerade avvisare av vertikal 30×30 cm. ekbjälkar, av vilka varannan är dubbel och utbildad till stege för att göra kajen tillgänglig för småbåtar.

4.

Sektionsmodell av Sannegårdshamnen. (Skala 1:100.)

Modellen visar kajen och kajplanet på västra sidan med portalkran och brokran samt konstruktion av palkkajen (i huvudsak = ritn. n:o 47).

Sannegårdshamnens västra sida är inrättad huvudsakligen för koltrafik. Kranarna äro försedda med gripskopor för direkt lossning av kol till järnvägsvagn eller upplag. Brokranarna, som ha en längd av 100 m., behärska ett område av 122 m:s längd och 29 m:s bredd. Gripskoporna rymma c:a 2 ton kol. Närmast kajen en 18 m. bred gata med 3 järnvägsspår, därefter c:a 50 m. breda upplagsplatser, sedan en 17 m. bred gata med ett järnvägsspår i var sida och därbakom ytterligare en rad upplagsplatser av 35 m:s bredd. Upplagsplatserna uthyras till privata firmor.

Kajbyggnaderna äro utförda dels direkt på berg (ritn. n:o 49), dels på pålning i den lösa leran. I sistnämnda fall är grunden förstärkt genom grusfyllning, som framgår av modellen (ritn. n:o 48 visar tillvägagångssättet vid utförandet). I motsats till vid frihamnen utfyller gruset här hela rummet under kajplattformen, givande en mera två övergång i belastningshänseende. Konstruktionen har visat sig vara väl tung, varför ändring gjorts för senare byggda kajer. Kajkonstruktionen utgöres av en 10 m. bred plattform av armerad betong, vilande på 18 och 15 m:s pålar, anordnade såsom drag- och tryckpålar i rader med 1.2—1.4 m:s inbördes avstånd. Framför pålarna är slagen en spåntvägg av armerad betong, dels som stöd för grusfyllningen under kajkroppen, dels som skydd mot pålmask. Kajplattformen uppbär i främre kanten

JUBILEUMSUTSTÄLLNINGEN I GÖTEBORG 1923

den synliga kajmuren, som är klädd med granit och försedd med pällare och avisare på samma sätt som i frihamnen.

I kajmuren är urspårad en tunnel för vatten- och elektriska ledningar. I frihamnens kajer är denna tunnel utesluten på grund av bl. a. svårigheten att skydda ledningarna mot frost.

Ritningar :

1—6.

Utvecklingen av Göteborgs hamn, framställd genom kartor över staden åren 1820, 1860, 1880, 1900, 1910 och 1921.

Å varje karta är inlagt med rött vad som utförts under tidsperioderna 1821—1860, 1861—1880 o. s. v.

7—46.

Äldre ritningar i original,

huvudsakligen medtagna för att visa tidens ritningssätt. Bland kända namn på dessa ritningar märkas B. W. Carlberg, stadsarkitekt i Göteborg 1727—1774 (ritn. 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 29). Henrik Liedén, fortifikationsofficer, t. f. stadsarkitekt (ritn. 25, 31, 33, 40.) O. Åquist, Kungl. direktionens förste arbetschef 1838—1862 (ritn. 27, 32, 39, 42, 43). Vidare en del ritningar, försedda med Gustaf III:s och Car! XIV Johans egenhändiga godkännande (ritn. n:r 18, 21, 22, 26).

47—48.

Sannegårdshamnen.

Kaj på pålar (8 m:s djup, se modell 4.) Utförd 1908—1914.

49.

Sannegårdshamnen.

Kaj på berg (8 m:s djup). Pelare med mellanliggande valv, delvis utförda med pneumatisk grundläggning. Utförd 1908—1914.

50.

Frihamnen.

Kaj på pålar (9 m. djup). Beskrivning se modell 3. Utförd 1914—22.

51.

Auktionshall i Fiskhamnen.

52.

Varuskjul av betong i två våningar vid Stigbergskajen.

Utförd 1910—1912.

53—54.

Frilagerbyggnad.

55—56.

Varuskjul i hamnen.

57—62.

Byggnader i Frihamnen.

Utförda 1920—1922.

63.

Bro över Kvillebäckskanalen för Sannegårdsjärnvägen.

Utförd 1913.

64.

Hisingsbron.

Utförd 1916.

65.

Viadukten över frihamnsområdet.

Utförd 1921.

66—68.

Elektriska kajkranar i hamnen.

69—70.

Gullbergskajen.

(2.1—3.6 m:s djup.) Kaj på träplattform, vid större djup med faskinbädd (1866 och 1897).

71—75.

Stora Bommens kajer [1861] samt Packhuskajen och Lilla Bommen [1857—1861].

Kaj på träplattform på hög pålning.

76.

Stenpiren.

Utförd 1844. Kaj med timmerkista.

77.

Stenpiren.

Tillbyggnad 1903. Kaj på träplattform på hög pålning.

78—79.

Skeppsbron.

Utförd 1856 och följande år (5.1 m:s djup) Kaj med timmerkista och träplattform bakom.

JUBILEUMSUTSTÄLLNINGEN I GÖTEBORG 1923

80.
Skeppsbron.
Kaj med timmerkista och faskinbädd bakom.
81.
Masthuggskajen.
(6 m:s djup). Utförd 1888—1892. Kaj med timmerkista och faskinbädd bakom.
82.
Samma kajbyggnad, förstärkt med träplattform.
(1900).
83.
Detaljer till Masthuggskajen.
84.
Stigbergskajens västra del [7 m:s djup.]
Efter ombyggnad 1916. Trä- och betongplattform med grusfyllning. Ursprungligen samma konstruktion som Sannegårdshamnen.
- 85—94.
Den på berg vilande delen av Stigbergskajen [8—9 m.]
jämte detaljer.
Utförd 1906—1910.
95.
Kajbyggnaderna vid Fiskhamnen.
Bygga på fast botten. Utförda 1921—1922.
96.
Strandskoning med träbrygga för 5 m:s djup.
Utförd 1908 och senare.
97.
Tävlingsförslag "Feste Brücke" för utvidgning av Göteborgs hamn.
Belönat med 1:sta pris i 1903 års hamnplanetävlan.
98.
Plan över hamnen i skala 1:4,000.
Utvidgningsplaner, inlagda i rött.

99—102.

Förslag till hamnanläggning Fiskhamnen-Carnegieska bruk-
ken.
(1919.)

103—106.

Grafiska framställningar av trafiken och rörelsen i hamnen.

RUM 121

GÖTEBORGS HÄLSOVÅRDSNÄMND

ALLMÄNNA HÄLSOVÅRDEN.

*Läkarekrafter. Hälsovårdspersonal. Centralmyndighet.
Allmänna stadgar och förordningar.*

1625. Uppbar en doktor Peter van Naaldwyck lön ur
stadskassan.

1635. Erhöll staden rätt att anställa stadsphysicus. År
1642 uppfördes befattningen i lönestaten och till förste in-
nehavare av tjänsten antogs Georg Mascovius.

1697. Hotade magistraten med halsjärn dem, som ka-
stade orenligheter på gatorna.

1761. Uppfördes befattningen som andre stadsphysicus
i lönestaten.

1831. I anledning av hotande koleraepidemi tillsattes en
sundhetsnämnd, som dock upplöstes redan 1836. Under en
del av åren 1847—58 verkade två nya nämnder. Dessa
kunna i vissa avseenden betraktas som föregångare till nu-
varande hälsovårdsnämnd.

1858. Valdes, enl. K. Förordningen 30/12 57, en per-
manent Sundhetsnämnd. Denna bestod av ordförande och
12 bisittare, av vilka 8 därjämte fungerade som tillsynings-
män, var och en inom sitt distrikt. Sysstlan som sundhets-
polis har alltså ursprungligen varit ett oavlönat heders-
uppdrag.

1874. Utfärdades Hälsovårdsstadga för rikets städer.
Genom sin framsynthet och goda avfattning bildade den
epok i de svenska städernas hälsovårdsarbete.

1877. Ställdes de tre sundhetskonstaplar, som tidigare

tjänstgjort vid besiktningsbyrån för prostituerade, till hälsovårdsnämndens förfogande "för arbeten till sundhetens befordrande". Genom denna åtgärd hade man skapat en fast anställd, avlönad hälsopolis, föregångare till de nuvarande tillsyningsmännen.

1910. Inrättades befattningen som sundhetsinspektör. Enligt nu gällande arbetsfördelning handlägger förste stadsläkaren främst ärenden rörande akuta smittor, hamn,

Gamla högvakten. Hälsovårdsnämndens arbetslokaler.

karantän, desinfektion och barnavård. Sundhetsinspektören åter frågar rörande tuberkulos, bostäder och offentliga lokaler, vatten, avlopp och renhållning.

1917. Övertogs den centrala förvaltningen av stadens sjukvårdsanstalter av en inom hälsovårdsnämnden inrättad s. k. andra avdelning, varigenom nämndens första avdelning befriades från en del sjukvårdsuppdrag.

1919. Utfärdades ny hälsovårdsstadga för rikets städer, varigenom ännu ett steg togs mot förbättrad stads- och folkhygien.

Åtgärder mot akuta smittosamma sjukdomar. Hamnhygien. Desinfektion. Avlusning.

1728. Öppnades sjukhuset vid Eklunden för "svåra och smittosamma sjukdomar".

1757. Omnämner stadsphysicus Westman, att 32 barn med framgång ympats mot smittkoppor (variolisation). Samma år inrättade frimurareorden ett barn- och koppympningshus.

1770. Utfärdade magistraten förordning om åtgärder mot farsoter.

1782. Öppnades Sahlgrenska sjukhuset, där den, som insjuknat i farsot borde framför andra intagas för utrönande av sjukdomens natur och botemedel.

1802. Införde stadsphysicus Carlander vaccination (koppympning).

1834. Anordnades provisoriskt kolerasjukhus i "Möllerska plantaget". Så småningom blev sjukhuset permanent. Det användes som epidemisjukhus till 1886.

1875. Utfärdades K. Kung. angående åtgärder mot smittosamma sjukdomar, den första svenska förordning, som byggde på bakteriologiens nya landvinningar.

1886. Togs nuvarande epidemisjukhus, landets första moderna anläggning i sitt slag, jämte tillhörande desinfektionsanstalt i bruk. Rymmer numera 280 platser.

1900. Utfärdade magistraten förordning om desinfektion av kläder m. m., vilka skulle försäljas å stadens auktionskammare.

1906. Inrättades hälsovårdsnämndens bakteriologiska laboratorium i dess nuvarande form.

1918. Upprättades en desinfektionsanstalt för hamnen. Den kompletterades sedermera med anordningar för avlusning.

1919. Utfärdades ny epidemilag för riket.

Åtgärder mot venerisk smitta.

1728. Öppnades ett sjukhus, liggande "avsidet vid Eklunden — — — för stadsens sjuke och fattige, som behövde stadsphysici och kirurgi tillsyn uti svåra och smittosamma sjukdomar". Blev troligen inom kort huvudsakligen använt för veneriskt sjuka. Inrymde 12 sängar.

1800. Utökades sjukhuset med ett Hospitium incurabilium, inrymmande 8 platser.

1804. Efter en brand flyttades sjukhuset först till det Kronan tillhöriga "Slaghuset" strax norr om Carlsport och något senare till två rum och kök i ett av trädgårdsmästare Bygren i Östra Haga förhyrt hus. Sjukhuset inrymde fortfarande 12 sängar.

1815. Flyttades sjukhuset till det för ändamålet inköpta Gamla Kattuntryckeriet i Örgryte.

1835. Flyttades sjukhuset till Norra Larmgatan och innehöll efter ombyggnad 30 sängar.

1847. Tillbyggdes sjukhuset med 30 sängar för mottagande av andra smittor och inrymde alltså vid denna tidpunkt 60 sängar.

1864. Uppdrogs åt sundhetsnämnden att övervaka de prostituerade.

1877. Fastställde K. Befhde stadgar och föreskrifter om veneriska sjukdomars bekämpande. Samma år uppdelades besiktningsbyrån för prostituerade på två avdelningar, en medicinsk under hälsovårdsnämnden med andre stadsläkaren som föreståndare och en övervakningsavdelning under allmänna polisen.

1894. Öppnades Holtermanska sjukhuset i Landala med 98 sängar. Det inrymmer numera 141 platser.

1918. Utfärdades lag angående åtgärder mot utbredning av könssjukdomar. Medförde vissa tvångsanmälningar, upphävande av besiktningsförfarande samt upprättande av polikliniker för kostnadsfri behandling av veneriskt sjuka.

Tuberkulosvård.

1883. Upprättades för donerade medel sjukhuset "Haralds Minne", avsett för lungsjuka.

1902. Öppnades Hemmet för lungsjuka vid Stampgatan med 50 sängar.

1903. Öppnades Sommarsanatoriet å Sandarne, som numera under 2 å 3 månader lämnar dagvård och kost åt minst 100 patienter.

1906. Öppnades Fattigvårdens som ett sanatorium inrättade tuberkulosavdelning med 150 platser.

1910. Inrättades Hälsovårdsnämndens tuberkulosbyrå.

1911. Öppnades Sahlgrenska sjukhusets tuberkulospavil-

jong, närmast avsedd att tjänstgöra som upptagnings- och avlastningsavdelning.

1913. Öppnades sjukvårdsanstalten å Kålltorp, avsedd för 190 lungsjuka. Samtidigt gjordes tuberkulosbyrån till centralt organ för hela tuberkulosvården och erhöll ensam-
beläggningsrätt till stadens tuberkulossjukhus. Vid byrån arbeta numera 7 tuberkulossystrar, av vilka en är anställd enbart för den kirurgiska barntuberkulosen.

Sjukvårdsanstalten vid Kålltorp.

Dricksvatten.

Till följd av markens beskaffenhet saknade den äldre staden tillgång till eget dricksvatten och man var i huvudsak hänvisad till kanalerna, vilkas vatten enl. Linnés ut-
sago var "något stinkande".

1752. Uppges att en Magnus Rebbe börjat saluföra dricksvatten å rådhusets gård till ett pris av 1 öre Kmt pr kannan.

1787. Slutfördes rörledningen till staden från den s. k. Kallebäcks källa.

1869. Påbörjades vattenledningen från Delsjön och 1891 anläggningen vid Alelyckan. Se i övrigt Vattenverkets redogörelse.

Spillvattnets avledande och rening.

1860. Funnos för bortledande av vatten c:a 3,000 fot underjordiska stentrummor. Dessa utgjorde alltså stadens äldsta avloppsledningar.

1866. Godkändes av överingenjör J. G. Richert uppgjord "plan och förslag till dränering av staden samt Hagorna och den närmare älven belägna delen av Masthugget". Genom den utförda anläggningen blev Göteborg den första svenska staden med ordnat kloaksystem.

1871. Påklagade hälsovårdsnämnden, att vattenklosetter utan myndigheternas hörande anslutits till stadens allmänna ledningar.

1884. Gjorde hälsovårdsnämnden framställning om åtgärd till förhindrande av kanalernas förorening av kloakvatten. Genom anordnandet av en del avskärande kulvertar minskades denna olägenhet.

1880. Beslöto stadsfullmäktige, att fabrik med avlopp till Fattighusån finge inleda stadens vatten först sedan nödiga åtgärder vidtagits för spillvattnets renande.

1890. Anställde hälsovårdsnämnden särskild inspektör att vaka över, att Mölndalsåns vatten ej otillbörligt förorenades.

1910. Godkände stadsfullmäktige en plan, som avsåg att genom avskärande kulvertar definitivt befria stadens kanaler från kloakvatten. Genom anläggningen kunde lågt liggande källare dräneras och anslutning av vattenklosetter ske. Planen var genomförd år 1917.

Renhållningsväsen.

1885. Trädde Göteborgs Renhållningsstyrelse i verksamhet.

1913. Fastställde K. Befhde renhållningsstadga för staden. Denna innefattade bl. a. principiell omläggning av sättet för uppsamlande, bortforslande och oskadliggörande av latrin, sopor och köksavfall.

Bostadsfrågor, Bostadsinspektion.

1869. Fastställde K. Befhde byggnadsordning för Göteborg.

1874. Utfärdades byggnadsstadga för rikets städer, vilken innehöll vissa krav på bostadens sunda beskaffenhet.

1877. Fastställde K. Befhde byggnadsordning för Göteborg, vilken sedan ändrades och ånyo fastställdes 1895.

1910. Inrättades hälsovårdsnämndens bostadsinspektion, som numera sysselsätter tre inspektriser.

Tillsyn av allmänna lokaler.

1881. Fastställde K. Befhde stadga för emigranthotell.

1917. Fastställde K. Befhde ordningsstadga för natthärbergen ävensom för rak- och frisérstugor.

Kontroll av fabriker, hantverk och minderåriga arbetare.

1881. Föranstaltade hälsovårdsnämnden tillsyn över minderåriga arbetare.

1913. Utfärdades lag om arbetarskydd, varigenom hälsovårdsnämnden ålades att under yrkesinspektionen arbeta som kommunalt tillsynsorgan för smärre fabriker och hantverk.

Barnavårdsverksamhet.

1902. Utfärdades lag om fosterbarns vård. Samma år anställde hälsovårdsnämnden en fosterbarnsinspektris. Numera arbeta tvänne sådana.

1910. Inrättade hälsovårdsnämnden barnavårdsbyrå med en inspektris. Byråns arbete skall närmast gälla de hem och barn, i fråga om vilka fosterbarnsinspektion och barnavårdsnämnd sakna laglig befogenhet.

Matvarukontroll.

1865. Inrättades byrå för frivillig trikinundersökning av fläsk, vilken emellertid efter två år blev nedlagd.

1880. Fastställde K. Befhde trikinstadga.

1881. Inrättades trikinbyrå för obligatorisk undersökning av fläsk.

1882. Träffades överenskommelse med stadsveterinären, att denne skulle övertaga ledningen av matvarukontrollen.

1890. Uppfördes stadsveterinärens befattning på ordinarie stat.

1909. Öppnades stadens offentliga slakthus.

1909. Fastställde K. Befhde matvarustadga för Göteborg. Densamma hade föregåtts av smärre förordningar av åren 1883, 1887 och 1905.

1910. Inrättades hälsovårdsnämndens mjölklaboratorium.

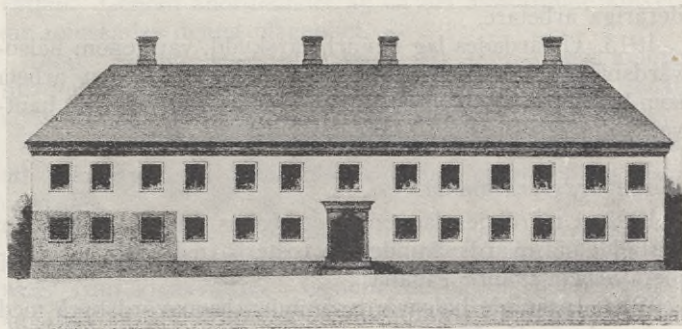
1923. Fastställde K. Befhde en ånyo omarbetad matvarustadga för Göteborg.

SJUKVÅRDEN.

(Andra avdelningen.)

Holtermanska sjukhuset.

1728. Grundades antagligen sjukhuset. Se ovan under Allmänna hälsovården.

Sahlgrenska lasarettet vid Sillgatan 1782.

Epidemisjukhuset.

1728. Grundades antagligen sjukhuset. Se ovan under Allmänna hälsovården.

Sahlgrenska sjukhuset.

1782. Öppnades sjukhuset med 24 sängar. Det låg vid dåvarande Sillgatan.

1823. Inflyttade sjukhuset i det för ändamålet donerade Otterdahlska huset, Östra Hamngatan 11.

1854. Togs det å bastionen Carolus Dux nybyggda sjukhuset, kallat Allmänna och Sahlgrenska sjukhuset, delvis i bruk, sedan det sammanslagits med fattigvårdens sjukhus.

Sjukhuset kunde så småningom å medicinska, kirurgiska och obstetriska avdelningar mottaga 130 patienter.

1900. Togs den nya sjukhusbyggnaden vid Änggården i bruk med 350 sängar. Sedan 1921 inrymmas här 533 platser.

Göteborgs Barnbördshus och dess föregångare.

1782. Enl. Sahlgrenska sjukhusets stiftelseurkund skulle två sängar reserveras för barnaföderskor och en barnmorska vara fast anställd.

1823. Inom Otterdahlska huset reserverades 13 sängar för barnaföderskor.

1854. I nybyggnaden å Carolus Dux inrättades en särskild förlossningsavdelning. Enl. kontrakt med Sundhetscollegium upprättades där samma år en undervisningsanstalt för barnmorskor.

1875. Utbröts förlossningsavdelningen från Allm. och Sahlgrenska sjukhuset och förlades med 24 sängar till n:o 74—79 Östra Haga, nuv. Vasagatan 1.

1900. Öppnades vid Slottsskogen det nuvarande barnbördshuset med 63 sängar. Det inrymmer numera 95 platser.

Barnsjukhuset.

1859. Upprättades med hjälp av donationer Göteborgs Barnsjukhus i förhyrd lokal Östra Hamngatan 9. Det inrymde 12 sängar.

1866. Inflyttade sjukhuset med 16 sängar i nybyggnad vid Södra Allégatan.

1909. Togs det nya sjukhuset vid Änggården i bruk med 134 sängar. Sedan 1921 rymmer det 240 sängar.

1914. Uppfördes för donerade medel ett till sjukhuset hörande konvalescenthem med 55 platser å Lilla Amundön, Brottskär.

Majornas sjukhus.

1862. Uppfördes ett sjukhus inom Majorna, som då tillhörde Örgryte kommun och där man före detta år nödgats sända sina sjuka till Uddevalla lasarett. Efter Majornas införlivning 1868 kom det att tillhöra staden. Rymmer numera 26 sängar.

JUBILEUMSUTSTÄLLNINGEN I GÖTEBORG 1923

Hemmet för lungsotssjuka vid Stampgatan.

1902. Öppnades hemmet. Se ovan under Allmänna hälsovården.

Oscar och Maria Ekmans sjukhus.

1910. Upprättades sjukhuset i form av donation till Örgryte kommun. Efter skedd införlivning tillhör sjukhuset sedan 1922 staden. Det rymmer 50 sängar.

Sjukvårdsanstalten vid Källtorp.

1913. Öppnades anstalten med 190 platser. Se ovan under Allmänna hälsovården.

GÖTEBORGS HÄLSOVÅRDSNÄMNDIS BUDGET

FÖR ÅR 1922.

Inkomster:

1:sta avdelningen	435.515 : 46
2:dra avdelningen	4.272.668 : 70
	4.708.184 : 16

Utgifter:

1:sta avdelningen	431.510 : 83
2:dra avdelningen	4.256.214 : 31
	4.687.725 : 04

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL.

1.

Hälsovårdsnämndens arbetsområden.

2.

Invånareantalet i Göteborg 1800—1922.

Under dessa år har stadens befolkning ökats med 1.778 %.

3.

Nativitet och mortalitet i Göteborg. Medeltal pr 1,000 invånare för tioårsperioder. 1851—1920.

Från tioårsperioden 1871—80 till perioden 1911—20 har nativiteten minskats med 35.7 %. Under samma tid har mortaliteten sjunkit med 38.2 %.

4. Spädbarnsdödligheten i Göteborg. Antal döda under första levnadsåret per 100 levande födda. Medeltal för femårsperioder. 1861—1920.

Under perioden 1866—1920 har spädbarnsdödligheten sjunkit med 68.5 %.

5. Dödligheten inom olika åldersgrupper i Göteborg. Medeltal för femårsperioder per 1,000 av alla dödsfall. 1891—1920.

Småbarnsdödlighetens procentuella andel i den allmänna dödligheten har starkt avtagit, under det att den höga åldersgruppens andel starkt vuxit. De mellanliggande åldrarnas dödlighet visar endast ringa förskjutning.

6. De vanligaste dödsorsakerna inom olika åldersgrupper i Göteborg. Medeltal för femårsperioden 1917—21 per 1,000 av alla dödsfall inom resp. åldersgrupp.

För varje åldersgrupp överväga vissa, för densamma mera typiska dödsorsaker. Spädbarnet: medfödd svaghet samt inflammationer i andningsorgan och tarmkanal. Barnet: tuberkulos och difteri. Den vuxne: tuberkulos. Åldringen: förslitning, cirkulationsrubbingar samt kräfta.

7. Smittosamma sjukdomar i Göteborg. Antal sjukdomsfall per 10,000 invånare och antal dödsfall per 100 sjukdomsfall. 1890—1920.

8. Beräknade kostnader av en tyfoidepidemi i Göteborg (576 sjukdomsfall).

Om de i förtid bortryckta personernas ännu outnyttjade arbetskraft kunnat till sitt värde beräknas, hade tyfoidens skuldkonto vuxit avsevärt. Sammanställningen vill visa, att betydande direkta och indirekta kostnader kunna undvikas genom smittornas tillbakaträngande.

9. Dödligheten i lungtuberkulos i Göteborg. Antal dödsfall per 10,000 invånare. Medeltal för femårsperioder. 1861—1921.

Dödlighetens tillväxt åren 1861—80 kan tänkas vara endast skenbar, enär förmågan att diagnosticera sjukdomen vuxit. Under perioden

JUBILEUMSUTSTÄLLNINGEN I GÖTEBORG 1923

1880—1920 har lungsotsdödligheten avtagit med 46.8 % och, om år 1921 medräknas, med 63.7 %.

10.

Dödligheten i lungtuberkulos, resp. all tuberkulos, i procent av alla dödsfall. Göteborg 1896—1921.

11.

Lungtuberkulosens procentuella andel i dödligheten inom olika åldersgrupper i Göteborg. Medeltal för femårsperioder. 1896—1920.

12.

Antalet vårdplatser för tuberkulossjuka samt dödligheten i tuberkulos per 100,000 invånare i Göteborg, Stockholm, Norrköping och Malmö. 1921.

13.

Karta över Göteborg med angivande av bostäderna för i tuberkulos avlidna 1917—1921.

Tuberkulosdödsfallen fördela sig ojämnt över staden. Koncentrationspunkterna motsvara stor boendetäthet pr eldstad, men ej per hektar. Att de kvarter, som bostadsinspektionen ansett hysa undermåliga eller vanskötta bostäder, i viss mån sammanfalla med dödsfallens anhopningspunkter, måste tillmätas betydelse.

14.

Anmälda osunda bostäder samt sådana, där missförhållanden helt avhjälpes. Göteborg 1911—21.

15.

Karta över Göteborgs mjölktilförselområde 1921.

16.

Antalet mjölkprov med lägre fetthalt än 3 procent. Göteborg 1910—21.

17.

Medelfetthalten i undersökta prov av oskummad mjölk. Göteborg 1910—21.

18.

Några resultat av bostadsräkningarna i Göteborg 1905, 1910, 1915 och 1920 samt av bostadsökningarna därstädes 1911 och 1920.

Bostadsundersökningarna omfattade 1911 17 % och 1921 16.4% av

JUBILEUMSUTSTÄLLNINGEN I GÖTEBORG 1923

1905	40.5 %	överbefolkade.
1910	38.6 %	„
1915	36.2 %	„
1920	36.1 %	„

Av därstädes boende personer voro

1905	60.5 %	trångbodda.
1910	58.9 %	„
1915	56.7 %	„
1920	50.8 %	„

h) Det växlande bostadsutrymmet hos personer med samma inkomster år 1921.

Arbetsfamiljen innehar i genomsnitt 22.1 kubikmeter per person-enhet.

Näringsidkarens familj i genomsnitt 30.8 kubikmeter per person-enhet

Tjänstemannafamiljen i genomsnitt 32.0 kubikmeter per person-enhet.

Den högre bostadsstandarden torde bl. a. sammanhånga med växlande personliga behov inom olika befolkningsskikt.

i) Smälägenheternas inneboendefråga.

1911 voro av de boende 4.7 % s. k. inhyrande, d. v. s. verkligt familjefrämmande personer. 1921 voro 6.7 % eller c:a 10,000 personer inhyrande. Under sagda period har inhyrandet alltså ökat med c:a 50 %.

De inneboende, inhyrandets olämpligaste representanter, ha under samma tid ökat från 2.9 till 3.9 % eller till c:a 5,700 personer.

19.

Karta över Göteborgs stads sjukhus 1790, 1860 och 1921. Antal vårdplatser, absolut och per 10,000 invånare.

1790 förefanns 12 sjukhusplatser eller 34 per 10,000 invånare. Vårdkostnaden per person och dag utgjorde 9 Skilling 6 Runstycken Specie (= kronor 2.75, omräknat i 1921 års myntvärde enl. C. Åmarks prisindex).

1860 fanns 360 vårdplatser el. 102 per 10,000 inv. Kostnaden per patient och dag var 2.86 R:dr R:mt (= kronor 6.06).

1921 utgjorde vårdplatsernas antal 2,903 el. 143 per 10,000 inv. Kostnad per patient och dag var kronor 22.74.

20.

Karta över apoteken i Göteborg 1923.

21.

Antalet läkare och invånare per läkare i Göteborg 1860, 1900 och 1921.

Antalet inv. per läkare har de ovannämnda åren utgjort resp. 1751, 1740 och 1835 och alltså varit påfallande konstant.

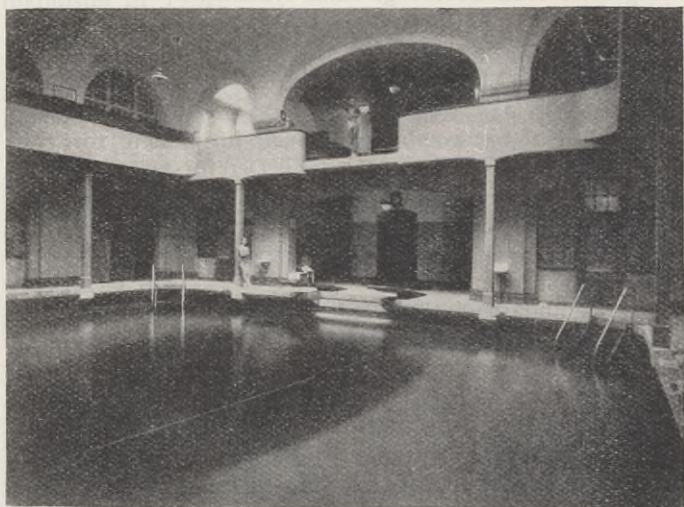
22. Kostnadernas fördelning på olika utgiftsposter per sjukhuspatient. Allm. och Sahlgrenska sjukhuset 1921.
23. Inkomsterna vid Göteborgs stads sjukhus 1921. Procentuell fördelning.
24. Fotografier från Göteborgs stads sjukhus.

RENSTRÖMSKA BADANSTALTERNA

Varmbadstugor, kombinerade med hospitalen, torde ha funnits i Göteborg före 1800-talet. Det första med visshet kända offentliga varmbadhuset uppfördes år 1802 av fortifikationskapten Anders Lindgren och innehöll fyra badrum. Det var beläget i nuvarande skärningen av Surbrunns- och Kungsgatorna.

Ovannämnda badhus nedlades år 1830, då en större badinrättning, innehållande tolv rum, inrättades på gården till huset n:o 1 Skeppsbron. Detta företag, som ägdes av ett bölag med herrar O. Wijk och A. Keiller d. ä. som ledare, serverade karbad samt ångbad med s. k. ryska bad (finsk badstu). Några år kunde man här under sommarmånaderna även erhålla salta bad, till vilka vatten hämtades i havet, två mil från staden. Badhusets verksamhet upphörde år 1856. Två år senare upprättades i Brunnsparken ett mindre varmbadhus, sammanbyggt med den äldre brunnsalongen och innehållande fem badrum. Denna badinrättning nedlades år 1879. Dessförinnan — år 1871 — hade emellertid åtgärder vidtagits att uppföra en större kommunal varmbadinrättning vid Södra Allégatan. I testamente av den 27 maj 1867 hade nämligen grosshandlare Sven Renström donerat större delen av sin kvarlåtenskap till Göteborgs stad med bestämmelse, att medlen under namn av "Renströmska fonden" skulle användas till bl. a. "kostsammare anstalter för befordran av snyggheten, sundheten och hälsovården." Av fondens första utdelning 1871 anslago stadsfullmäktige 150,000 kr. till den ovannämnda bad-

anstalten, vars uppförande kostade ytterligare 75,000 kr. "Renströmska badanstalten i Haga", innehållande karbads- och badstuaavdelningar samt allmän tvättstuga, togs i bruk år 1876. Två år därefter anslogo Stadsfullmäktige 138,500 kr. ur Renströmska fonden till betalning av anstaltens skulder och utförande av vissa kompletteringsarbeten. Efter en större eldsvåda ombyggdes och moderniserades anstalten under åren 1903—1906. År 1921 undergick den ny modernisering.

Renströmska badanstalten i Haga. Stora simhallen.

I stadens mindre centralt belägna delar uppfördes senare tre filialer till Renströmska badanstalten: i Majorna år 1892, i Olskroken år 1907, i Lundby år 1916.

Renströmska badanstalten i Haga är försedd med 3 ångpannor, vardera om 65 kvm:s eldyta samt en 50 hkr's ångturbin för framställning av erforderlig belysningsenergi samt kraft till anstaltens pumpar, och tvättmaskiner. Filialstationerna i Majorna och Olskroken ha vardera två lågtrycksångpannor samt filialstationen i Lundby tre sådana pannor. Belysningsenergin till filialstationerna tages ur stadens nät.

RENSTRÖMSKA BADANSTALTERNA

	Haga	Majorna	Olskroken	Lundby
Badkar	39	9	8	4
Badstu	3	1	1	1
Romerskt bad	1	—	—	—
Simhall	1	—	—	—
Ångbadskåp	2	—	—	—
Elektriska ljusbad	2	—	—	—
Duschanordningar	46	8	7	5
Avklädningshytter och skåp	358	46	73	71

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL.

25. Rörlig anordning visande en jämförelse mellan badanstalternas utnyttjande och deras kapacitet.

26. Fotografier från badanstalterna.

27. Badfrekvensen i förhållande till stadens folkmängd. Jämförande tillägg: skolbaden.

	Stadens folkmängd	Antal badande	Skolbad
1911	168.000	327.668	46.048
1915	181.000	362.607	59.701
1920	198.000	574.419	83.851

28. Jämförelse mellan de fyra badanstalternas frekvens 1921.

Haga	Majorna	Olskroken	Lundby
330.176	40.990	51.052	14.995

29. Jämförelse mellan frekvensen i de viktigaste badformerna 1921.

Finsk badstu		Karbad		Simbad	
Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor
166.829	67.651	53.952	73.494	55.473	6.923

30. Badens fördelning i % på de två klasserna 1921.
 Av samtliga bad voro år 1921 31,82 % förstaklassbad och 68,18 % andraklassbad. Badanstalten i Haga hade t. o. m. 1920 tre klasser.

JUBILEUMSUTSTÄLLNINGEN I GÖTEBORG 1923

31.

Medelinkomster och -utgifter per år vid badanstalterna femårsperioden 1910—1914.

	Inkomster	Utgifter
Haga	100.299:24	76.758:79
Majorna	13.409:82	13.502:01
Olskroken	10.938:78	9.906,65

Lundby badanstalt, som tillkom först år 1916, hade under femårsperioden 1917—1921 i medelinkomst kr. 6,214:21 per år. Utgifterna uppgingo under samma period till i genomsnitt kr. 18,391:63 per år.

32.

Jämförelse mellan antalen offentliga friluftsbad och offentliga inomhusbad i Göteborg år 1922.

Inomhusbad: 452,951. Friluftsbad: 105,700.

Göteborgs första offentliga kallbadhus var beläget vid S:t Eriks hörn (ungefär nuvarande Magasinskvartret), där löjtnant G. F. Koch och herr J. C. Bahrman år 1837 upprättade en simskola. Öster om densamma uppfördes år 1858 en s. k. fruntimmersskola, bestående av en större allmän och fyra enskilda bassänger. Denna skola väckte icke ringa uppmärksamhet och ansågs enligt ett samtida tidningsuttalande vara varken nödig eller nyttig. Såväl herr som dambadhuset nedrevos år 1872. Följande år beslöto Stadsfullmäktige uppföra dels en bassäng vid Älvgatan å Gullbergsvass samt dels två flytande bassänger, en vid Blåsan och en vid Klippan. Åren 1887—1888 ombyggdes bassängerna vid Klippan och Älvgatan, varjämte ett kallbadhus för män uppfördes vid Sägen, ett för kvinnor vid Kusten samt ett för män och kvinnor vid Sävcan, nordost om Gasverket. Jämte dessa kommunala kallbadhus fanns under åren 1874—1916 vid Hisingsbron ett av handlanden P. Löfström upprättat privat kallbadhus.

År 1914 inrättades ett stort kommunalt friluftsbad vid Fiskebäck, å södra sidan av Hinsholmskilen. Sommaren 1916 vidtogos där diverse anordningar av permanent karaktär. Sålunda uppfördes ett skyddshus samt avklädningsbryggor med trappor och trampoliner för män och kvinnor, strandskoning och vägar iordningställdes, avträden inrättades, brunn för dricksvatten m. m., allt för en kostnad av 10,000 kr. Vidare har Drätselkammaren å Skarvik å Hisingen från och med 1918 förhyrt ett område, där friluftsbad anordnats.

33.

Procentuell förekomst av badrum i olika lägenheter.

I lägenheter om 2 rum och kök och därunder	11,3 proc.
" " " 3 " " "	13,2 "
" " " 4 " " "	35,2 "
" " " 5 " " "	62,4 "
" " " 6 " " " och däröver	81,5 "

RUM 122

GÖTEBORGS STADS PENSIONÄRSHEM
TILL MINNE AV KONUNG GUSTAF V:S
60-ÅRSDAG

Göteborgs stads pensionärshem, till antalet två, bereda kostnadsfria hem för folkpensionärer med företräde för dem, som en längre del av sitt liv levat och verkat i Göteborg. Det ena hemmet är uppfört å Kungsladugård, det andra i stadens 19:de rote, (Falkgatan 18). Båda hemmen, som genom sitt namn hugfästa minnet av konung Gustaf V:s 60-årsdag, tillkommo år 1920.

Hemmet å Kungsladugård bereder plats för 43 gifta par vartill kommer en lägenhet för hemmets föreståndarinna. Varje lägenhet har tambur och utgöres av ett rum med en golvyta av 4,5×3,7 m. och därtill ansluten kokvrå av storleken 2,5×2 m. Samtliga lägenheter äro försedda med kakelugn, gasspis, skafferi, köksskåp, vattenledning, slask och nödigt garderobsutrymme. Till varje lägenhet hör vidare särskild källare och vindskrub. I byggnaden är inrymd en speceriaffär och en mjölkbutik för att åldringarna på nära håll skola kunna anskaffa sina livsfrönödenheter.

Hemmet vid Falkgatan bereder plats för 23 gifta par och 36 ensamstående män, vartill även här kommer en lägenhet för hemmets föreståndarinna. De gifta parens lägenheter äro inredda i likhet med lägenheterna i Kungsladugårdshemmet. De ensamstående männen bo två och två i rum med en golvyta av 5×3,5 m. För gemensamt bruk disponera de i varje våning ett kök och tvättrum samt ett vardagsrum. I källaren finnes en verkstadslokal, där pensionärerna kunna syssla med skolagning och diverse andra arbeten.

För att ej rubba de gamlas känsla av att äga ett eget hem tillåtas de medföra egna möbler. Hyreskontrakten gälla på halvt år och torde i regel få anses ställda på livstid.

Ansökningar om inträde på hemmet underkastas en noggrann prövning. Endast skötsamma och väl vitsordade personer mottagas och de sökandes ekonomiska förhållanden underkastas ingående granskning, då man dels vill undvika pensionärer med alltför svag ekonomi och dels sådana,

som ha barn, vilkas tillgångar medföra lagenlig försörjningsplikt mot föräldrarna. Vikt lägges också vid att hemmen ej få karaktär av sjukhus, varför även upplysningar om vederbörandes hälsotillstånd infordras.

Anläggningskostnaden för pensionärshemmen uppgick till kr. 618,000:—. Denna summa har täckts av ett lån på kr. 630,000:—, som Kungl. Pensionsstyrelsen på billiga villkor lämnat Göteborgs stad.

Genom anordnande av pensionärshemmen har Göteborgs stad tagit initiativet till en ny typ av sociala välfärdsinrättningar. Hittillsvarande erfarenheter visa, att hemmen väl fylla sitt ändamål: att vara komplement till den 1913 genomförda ålderdomsförsäkringen.

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL:

1—2.

Fotografier av pensionärshemmen.

GÖTEBORGS VANFÖREANSTALT

Den 28 mars 1885 bildades i Göteborg Föreningen för bistånd åt vanföra, som redan i oktober samma år öppnade en yrkesskola vid Södra Allégatan 12 för 10 elever. Av utrymmesskäl måste skolan redan 1886 flytta till Norra Allégatan 5, där senare en ortopedisk poliklinik öppnades. År 1894 sattes föreningen genom en donation i tillfälle att förvärva egen fastighet, Pusterviksgatan 4. Här inrymdes de nya lokalerna, som kommo att innehålla yrkesskola, hem för eleverna samt klinik och poliklinik. Som mönster för företaget togs — liksom sedermera i Stockholm och Helsingborg — den år 1873 i Köpenhamn öppnade vanföreanstalten. Den 19 dec. 1912 invigdes den nuvarande anstalten vid Änggården, till vilken staden upplät fri tomt och lämnade ett bidrag av kr. 750,000:—.

Vanföreanstalten vid Änggården rymmer klinik med plats för 56 patienter, operations- och poliklinikavdelning, under kliniken sorterande verkstäder för bandageri och ortopediskt skomakeri, vidare hem för 56 elever och yrkesskola för ett 70-tal. Eleverna, som tagas emot huvudsakligen från västra Sverige, få utbildning i nio yrken, lämpade efter resp. vanförhet och anlag: bokbinderi, borstbinderi, korg-

GÖTEBORGS VANFÖREANSTALT

makeri, skrädderi, linnesömnad, klädningssömnad, tricostickning, skomakeri och snickeri. Lärlingstiden varierar mellan 1—3 år, beroende på yrke och färdighet. Dessutom mottager anstalten ett visst antal elever, vilka bo i sina hem i staden och endast erhålla yrkesutbildning och middagsmål på anstalten. Inträdesåldern för elev är 15—30 år, men undantagsvis mottagas också äldre personer. Då eleverna genomgått fullständig utbildning erhålla de i regel

Göteborgs Vanförestalt.

gratis arbetsmaskin eller verktyg för att kunna bedriva sina yrken på egen hand eller som biträden hos mästare.

Platserna på vanförestalten äro starkt efterfrågade. En vanför, som anmäles till yrkesskolan, måste vänta två till tre år på inträde. Till efterfrågan på platser har i hög grad bidragit dels barnförlamningsepidemien 1911 och 1912, dels Kungl. Pensionsstyrelsens verksamhet. Pensions sökande vanföra sändas nämligen till närmaste vanförestalt för undersökning och ev. vård och yrkesutbildning. Är den sökandes yrkesförmåga nedsatt till hälften eller mindre än hälften, bekostar Pensionsstyrelsen yrkesutbildning i stället

för att ge invaliditetspension. De vårdsökande vanföras resor till och från anstalten betalas av staten genom Kungl. Medicinalstyrelsen.

Hösten 1916 öppnades Vanförestaltens skol- och uppfostringshem i ett intill anstalten liggande nyuppfört hus med bostad och skollokaler för 30 barn. Här mottagas barn i skolåldern, vilka genom sin vanförhet äro förhindrade att besöka vanliga skolor. Efter slutad skolgång överflyttas barnen i allmänhet direkt till yrkesskolan.

Verksamheten vid vanförestalten upprätthålles genom bidrag från stat och landsting samt från kommuner, enskilda personer eller Kungl. Pensionsstyrelsen. Anstaltens utgifter uppgingo år 1921 till kr. 537,392:16.

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL:

3.

Fotografi av Vanförestalten.

GÖTEBORGS ÅLDERDOMSHEM

Göteborgs Ålderdomshem, eller som det före år 1896 kallades, Göteborgs stads fattighus, bildades år 1725 genom frivilliga sammanskott av stadens borgerskap. I november följande år utfärdade konung Fredrik I privilegiebrev för hemmet. Det var beläget på Stampen utanför det dåvarande stadsområdet och uppfördes dels för att motarbeta det utbredda tiggeriet och dels för att inrätta en skola för fattiga barn. Till en början erhöles så många fattiga som möjligt fri bostad, "ett ordentligt mål om dagen" och under vintermånaderna en viss mängd ved. De sjuka fingo fri läkarevård och medicin och för de avlidna bekostades svepning och begravning. Vad understödstagarna i övrigt behövede för sitt uppehälle, måste de själva anskaffa genom arbete eller av vänner och anhöriga. De som kunde biträda vid förefallande arbete inom försörjningsinrättningen, erhöles utom den vanliga matransonen frukost och aftonvard.

I samband med allmänna fattigvårdens och skolväsendets organiserande i början av 1800-talet minskade man an-

GÖTEBORGS STADS NYKTERHETS-NÄMND

talet understödstagare å hemmet och övergick till helförsörjning åt de kvarvarande.

Intill år 1896 var inrättningen belägen på Stampen. Detta år inflyttade den i den nuvarande fastigheten i Slottsskogen och antog samtidigt namnet Ålderdomshemmet, vilket namn senare ändrades till Göteborgs Ålderdomshem.

Hemmet hade år 1921 146 understödstagare. Ledigbliven plats kungöres i en eller flera av stadens tidningar. Pensionärerna väljas företrädesvis bland sådana personer, som på grund av föregående levnadsförhållanden anses lämpligen böra åtnjuta större förmåner än dem stadens allmänna försörjningsinrättning erbjuder. Personer födda i Göteborg och vidare trotjänare äga företräde.

Hemmet beviljar undantagsvis helförsörjning mot ersättning för försörjningskostnaderna. Denna avgift erlägges en gång för alla och utgår efter för varje person fastställd summa.

Ålderdomshemmet är visserligen tillkommet genom donationer, men är numera att betrakta som en stadens inrättning.

Hemmets omkostnader uppgingo år 1921 till kronor 147,746:49.

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL:

4.

Fotografi av Ålderdomshemmet.

GÖTEBORGS STADS NYKTERHETS-NÄMND

Göteborgs stads nykterhetsnämnd, som grundar sin tillkomst på lagen den 30 juni 1913 om behandling av alkoholister, trädde i verksamhet i augusti 1916.

Nämndens ursprungliga uppgift, som fortfarande utgör dess huvuduppgift, är att genom praktiska åtgärder söka återföra åt dryckenskap hemfallna personer till ett nyktert och ordentligt liv. Det kraftigaste medel, som i sådant avseende står nämnden till buds, är att söka få dylik person internerad å allmän alkoholistanstalt. Nämndens

rätt att på sagda sätt ingripa är begränsad till personer, som i följd av dryckenskap äro farliga för annans personliga säkerhet eller eget liv eller utsätta hustru och barn, som de äro skyldiga försörja, för nöd eller uppenbar vård eller ligga fattigvården eller sin familj till last. Enligt lagen den 9 juni 1922, som trätt i kraft den 1 januari 1923, äger nämnden enahanda rätt gentemot person, som under senaste två åren mer än en gång bötfällts för fylleri.

Nämnden består av sju av stadsfullmäktige för fyra kalenderår valda ledamöter, bland vilka stadsfullmäktige utse ordförande, vice ordförande och kassaförvaltare. Hos nämnden äro anställda en sekreterare, en kassör och en nykterhetsinspektör, vilken sistnämnde har mottagnings-tid varje söckendag å nämndens lokal i s. k. gamla Sahl-grenska sjukhuset.

Nämnden står i samarbete med Föreningen Skyddsvärnet i Göteborg, vilken genom sin byråpersonal för nämndens räkning verkställer förundersökningar rörande för rusdrycksmissbruk misstänkta personer och däröver avgiver rapporter till nämnden samt på uppdrag av nämnden utövar övervakning över åt dryckenskap hemfallna personer.

Vid 1923 års ingång stodo sålunda under övervakning 163 personer. Vid samma tidpunkt voro genom nämndens försorg å alkoholistanstalt internerade 38 personer.

Genom nu gällande rusdrycksförsäljningsförordning, som trädde i kraft den 1 januari 1919, har åt nämnden uppdragits att övervaka nykterhetstillståndet inom staden, i vilket avseende det åligger nämnden bl. a. att hålla förteckning över dem, som nämnden förklarar obehöriga att å utminuteringsställe inköpa rusdrycker; att genom upplysningar och råd till försäljare söka förebygga missbruk av rusdrycker; att bereda de ärenden, berörande nykterhetstillståndet, vilka av stadsfullmäktige remitterats till nämnden; samt att till stadsfullmäktige göra framställning om vidtagande av nykterhetsfrämjande åtgärder och avgiva årlig berättelse angående sin verksamhet och över nykterhetstillståndet inom staden.

År 1921 voro nämndens utgifter 68,753 kronor 49 öre varav 18,000 kronor användes till nämndens förebyggande och eftervårdande verksamhet och 38,870 kronor 19 öre till ersättning för vård å alkoholistanstalt m. m. Under

GÖTEBORGS STADS LÄSRUM

år 1922 voro beloppen respektive 48,517 kronor 51 öre, 12,000 kronor och 25,526 kronor 56 öre.

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL:

5.

Berättelse över nämndens verksamhet.

GÖTEBORGS STADS LÄSRUM

År 1882 väckte dåvarande häradshövding S. Wieselgren inom styrelsen för Göteborgs Utskänkningsaktiebolag förslag att hos Stadsfullmäktige anhålla om tillstånd att årligen få använda intill 10,000 kronor av den staden tillkommande andelen av bolagets vinstmedel i och för anordnande av läs- och serveringslokaler för arbetare. Någon utskänkning av spirituosa skulle ej förekomma. Styrelsen enade sig om detta förslag och ingick samma år till Stadsfullmäktige med en framställning i ärendet, som beviljades, varefter Stadsfullmäktige år efter år till den s. k. läs- och väntrumsanordningen anslogo stigande belopp ur stadens andel i bolagets vinstmedel. Då staden fr. o. m. år 1914 icke längre ägde rätt till dylik vinstandel, övertog staden fr. o. m. den 1 januari 1915 förvaltningen av den s. k. läs- och väntrumsanordningen eller — som institutionen nu benämnas — Göteborgs Stads Läsrum. Det närmaste överinseendet är anförtrott styrelsen för Robert Dicksons Stiftelse.

Läsrummets lokaler äro till antalet 7 och belägna Husargatan 36, Bryggaregatan 3, Första Långgatan 25, Karl Johansgatan 70, Postgatan 47, Västergatan 28 och Spannmålgatan 4. I läsrummet bjudes tillfälle till läsning av framlagda tidningar och tidskrifter ävensom av böcker, som tillhandahållas efter rekvisition. I lokalen Första Långgatan 25 kan dessutom hjälp erhållas vid lindrigare kroppsskador. Den servering, som tidigare förekommit, har, såsom numera obehövlig, indragits.

Lokalerna äro f. n. öppna vardagar kl. 9 fm. till kl. 7 em. Tre av dem äro sedan senare halvåret 1920 även öppna om söndagarna under vintermånaderna.

JUBILEUMSUTSTÄLLNINGEN I GÖTEBORG 1923

Åren 1915—1922 hade läsrummen årligen omkring 400,000 besökande. Utgifterna för läsrummen uppgingo 1922 till kr. 59,624.

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL:

6—7.

Fotografier från Göteborgs läsrum.

GÖTEBORGS STADS NATTHÄRBERGEN

Göteborgs stads natthärbergen, som endast äro avsedda för män, stå under ledning av särskild styrelse på 5 personer, valda av Göteborgs stadsfullmäktige.

Det äldsta natthärberget, inrymt i stadens fastighet n:o 27 i Östra Haga, öppnades den 1 Maj 1920. Härberget har per år ett sängplatsantal av c:a 45,400. År 1921 utnyttjades 40,978 betalda sängplatser och 1,438 avgiftsfria. Samma år användes härberget av 4,049 skilda personer. Avgiften per sängplats, som i början var kr. 1:25 per natt, nedsattes i maj 1921 till kr. 1:—. För de fria sängplatserna utföres ett visst arbete i form av vedhuggning eller rengöring.

År 1921 öppnades det andra natthärberget, det s. k. Labor, i en av staden för ändamålet inköpt fastighet, Västra Haga n:o 34—35. Labor har per år ett sängplatsantal av c:a 65,100. År 1921 utnyttjades till följd av pågående reparationsarbeten endast 40,831 sängplatser. Samma år användes härberget av 829 skilda personer. Avgiften per sängplats, som i början var kr. 1:50, sänktes 1 maj 1921 till kr. 1:25. Månadsbiljetterna betinga ett pris av kr. 30:—.

I natthärbergerna har största antalet lediga sängplatser förekommit under månaderna juni—augusti. Under månaderna sept.—febr. har medeltalet lediga platser varit obetydligt.

Dec. 1921—maj 1922 var i Gamla latinläroverket inrymt ett tillfälligt natthärberge med 80 sängplatser, vilka samtliga utnyttjades varje natt. Härberget har varit avgiftsfritt och huvudsakligast avsett för medellösa sjömän.

GÖTEBORGS STADS ALKOHOLISTANSTALT

Stadens kostnader för natthärbergena ha uppgått till sammanlagt kr. 491,500:—, därav kr. 10,000:— för tillfälliga härberget i Gamla latinläroverket. Avgifterna vid de två permanenta härbergena förränta dessa kostnader.

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL:

8.

Statistisk plansch visande antalet sängplatser i Göteborgs stads natthärbergen år 1922, jämfört med antalet i Frälsningsarméns natthärberge samt i stadens samtliga hotell.

GÖTEBORGS STADS ALKOHOLISTANSTALT

Göteborgs stads alkoholistanstalt, belägen vid Lerjeholm i Angereds socken, en kilometer utanför stadens gräns, öppnades den 1 juli 1920.

Anstalten har till uppgift att bereda vård åt till dryckenskap hemfallna, i Göteborg hemortsberättigade män, vilka

1) på grund av sin dryckenskap befunnits vara farliga för annans personliga säkerhet eller eget liv, utsätta hustru och barn, som de äro skyldiga försörja, för nöd eller uppenbar vanvård, ligga fattigvården eller sin familj till last, och om vilkas intagning å alkoholistanstalt Kungl. Maj:ts befallningshavande med anledning därav förordnat, eller

2) frivilligt söka inträde på anstalten i enlighet med lagen om behandling av alkoholister (§ 26).

Med vården åsyftas, att de på anstalten intagna, genom arbete och moralisk påverkan, skola sättas i stånd att återgå till ett nyktert och ordentligt liv. I mån av utrymme mottagas även utanför Göteborg hemortsberättigade personer.

Anstaltens styrelse består av fem personer. Dess personal av föreståndare, trädgårdsmästare, två vårdare, husmoder och kökspersonal samt läkare och predikant.

Under tiden 1 juli 1920—31 december 1921 inskrevos 52 personer vid anstalten. I 30 fall var inskrivningen frivillig. Av de inskrivna voro 30 i åldern 36—45 år; 24 voro ogifta, 25 gifta, 1 änklings och 2 fränskilda. 47 av

JUBILEUMSUTSTÄLLNINGEN I GÖTEBORG 1923

de inskrivna voro arbetare. Under samma tid utskrevos 36 personer från anstalten. Av dessa hade en person vårdats längre tid än ett år. Efter utskrivningen torde fem helt avhållit sig från bruket av spritdrycker, 3 ha skött sitt arbete, men ej avhållit sig från alkoholbruk, 19 ha återfallit till alkoholmissbruk. Av de återstående 9 har en återfallit och återintagits samt 8 överflyttats.

De intagna ha sysselsatts med skomakeri-, byggnads-, smides- och trädgårdsarbete samt husliga göromål.

Utgifterna för den egentliga driften uppgingo år 1921 till kr. 71,861:11. Antalet vård dagar var 9,241 och medelkostnaden per dag och person kr. 7:78.

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL:

9—10.

Fotografier från anstalten.

FÖRLIKNINGSNÄMNDEN I GÖTEBORG FATTIGSAKFÖRAREINSTITUTIONEN

Göteborgs fattigsakförareinstitution, vars uppgift är att tillgodose medellösa och mindre bemedlades behov av fri rättshjälp, upprättades i januari 1873. Institutionen arbetar alltjämt efter de grundlinjer, som redan från början fastslogos för verksamheten och som närmare reglerades i instruktionen av den 27 december 1892.

Göteborg är uppdelat i två fattigsakföraredistrikt, vardera med en fattigsakförare. De bägge fattigsakförarna lyda under en av Stadsfullmäktige utsedd femmannanämnd, Förlikningsnämnden, som i sin tur utser fattigsakförarna. Såväl dessa som förlikningsnämndens ledamöter väljas på en tid av ett år. Om ej avsägelse eller annan giltig orsak föreligger pläga samtliga valda år efter år omväljas, varigenom Förlikningsnämnden med fattigsakförareinstitutionen fått en viss stabilitet.

Fattigsakförarna äro skyldiga ha mottagning minst en umme varje söckendag, varje saksförare å mottagningsrum i sitt distrikt. Alla till behandling anmälda ärenden diarier-

GÖTEBORGS BARNAVÅRDSNÄMND

föras, och i början av varje år avlämna fattigsakförarna till nämnden berättelser rörande verksamheten under det föregående året. Dessa berättelser ingivas till Stadsfullmäktige.

Fattigsakförarna ha de senaste åren behandlat 1,000 à 1,200 ärenden per år. De icke endast biträda vid domstol medellösa och mindre bemedlade personer i Göteborg utan stå även till tjänst med råd och upplysningar i juridiska angelägenheter samt vid avfattandet av legala handlingar, som testamenten, lösöreköp m. m. I möjligaste mån äro fattigsakförarna skyldiga förlika rättstvister.

Såväl fattigsakförarna som de rättssökande äga draga frågor, som beröra förhållandet mellan sakförarna och allmänheten, under Förlikningsnämndens prövning. Dylik hänvändelse har ytterst sällan förekommit.

Förlikningsnämndens verksamhet finansieras av Stadsfullmäktige. Anslaget uppgick år 1922 till kr. 13,630:—.

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL:

11.

Tablå öfver handlagda rättsärenden år 1922.

De flesta ärenden gälla familjerättsliga förhållanden. Av dessa öfverväga ärenden angående uppfostringsbidrag åt barn utom äktenskap, hemskillnad samt äktenskapsskillnad.

GÖTEBORGS BARNAVÅRDSNÄMND

Göteborgs Barnavårdsnämnd har till uppgift att i enlighet med lagen av den 13 juni 1902 bereda ändamålsenlig uppfostran åt de barn under 15 år, som på grund av föräldrars eller målsmäns lastbarhet, vårdslöshet eller oförmåga att ägna barnen nödig tillsyn äro så försummade, att särskilda åtgärder anses vara erforderliga för att förekomma vanartande, eller så vanartade, att hemmets och skolans uppfostringsmedel befinnas otillräckliga för deras tillrättaförande. Dessutom har nämnden överinseende över ärenden, som röra barn utom äktenskapet i enlighet med lagen av den 14 juni 1917. Denna del av barnavårdsnämndens verksamhet handhaves i öfrigt av en för Göteborg egen institution: barnavårdsrådet.

Barnavårdsnämnden hade sitt första sammanträde den 22 juni 1903. Jämlikt barnavårdslagens 2 § utgjordes nämnden då av Göteborgs Allmänna Folkskolestyrelse och folkskolestyrelsens ordförande var tillika barnavårdsnämndens ordförande. I enlighet med lagen av den 25 juni 1909 äger emellertid folkskolestyrelsen numera uppdraga handläggningen av barnavårdsfrågor åt en särskild nämnd av minst 7 ledamöter. Styrelsen skall i nämnden insätta minst en bland de av domkapitlet utsedda ledamöterna jämte suppleant för denne. Till ordförande utser styrelsen en av nämndens ledamöter. Barnavårdsnämndens på detta sätt utsedde förste ordförande var kyrkoherde Per Pehrsson, som 1919 efterträddes av kyrkoherde Ivar D. Wallerius.

För utövande av sin verksamhet har barnavårdsnämnden indelat staden i distrikt, vilka numera sammanfalla med församlingsindelningen. I vardera av dessa utses årligen ett kretsombud som nämndens biträde, varjämte tre kretsombud biträda med hela staden som verksamhetsområde. Kretsombuden och stadens folkskoleinspektör äga närvara vid nämndens sammanträden, vilka i regel hållas en gång i månaden.

Beträffande barnavårdsnämndens verksamhet må framhållas, att Göteborgs barnavårdsnämnd tagit initiativet till nu gällande lagstiftning angående förbud för minderåriga att i pantbanker och kommissionsaffärer belåna och salubjuda föremål, liksom att den första enhetliga, kommunala barnavårdsbyrån har nämnden — eller rättare sagt dess förste ordförande — att tacka för sin tillkomst. Vidare har barnavårdsnämnden genom hänvändelse till stadsfullmäktige, polisen, arbetsgivare och fackföreningar samt till tidningspressen tagit initiativet till mera allmänna åtgärder för tukt och ordning bland ungdomen, för beivrande av stölder vid hamnen, för stävjande av barnens okontrollerade uteliv m. m.

Utgifterna för barnavårdsnämnden uppgingo år 1922 till kr. 136,004:—.

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL:

12.

Tablå över nämndens verksamhet 1903—1921.

GÖTEBORGS STADS BARNAVÅRDSRÅD

Den kommunala barnavårdsverksamhet, som föreskrivits i lagen av den 14 juni 1917 om barn utom äktenskap, står i Göteborg liksom i andra kommuner under Barnavårdsnämndens överinseende. På grund av det stora antalet utomäktenskapliga barn, som i ett samhälle av Göteborgs storlek beräknades komma att omfattas av lagens bestämmelser, har dess närmare tillämpning anförts trots den sedan 1913 arbetande Göteborgs Barnavårdsbyrå, vars verksamhet numera närmast regleras av en särskild styrelse, Göteborgs Stads Barnavårdsråd. Barnavårdsrådet utgöres av Barnavårdsnämndens ordförande såsom ordförande (vid förfall för honom nämndens vice ordförande) samt sex av Stadsfullmäktige valda ledamöter jämte två suppleanter. Av ledamöterna skola minst två vara kvinnor.

Barnavårdsbyrån hade ursprungligen till uppgift att vara en central förmedlingsanstalt för samhällets barnavård. I sådant avseende hade den 1) att lämna upplysningar och råd samt mottaga anmälningar i barnavårdsärenden, 2) att, i de fall dessa uppenbarligen hörde under annan myndighets handläggning, överlämna dem dit, men i annat fall söka utreda dem och befordra dem till lösning samt även, där så prövades nödigt, förmedla rättshjälp, 3) förmedla anskaffande av fosterhem, 4) förmedla samarbete mellan de privata institutioner, som inom samhället övade barnavård samt 5) att emottaga och omhänderhava penningmedel eller annat, som i barnavårdsavseende till byrån överlämnats.

Av ärenden tillhörande ovannämnda uppgifter — vilka byrån allt fortfarande söker fylla — upptaga numera adoptionsfrågor och från andra orter begärda utredningar i barnavårdsärenden det största rummet. Före den nya lagstiftningens tillkomst gällde till byrån inlämnade ansökningar huvudsakligen begäran om fosterhem eller barnhem, hjälp med utkrävande av uppfostringsbidrag, vanvård eller dålig behandling i hemmet, föräldrars sjuklighet, fattigdom och beklädnad.

Av de uppgifter, som från och med år 1918 tillfallit barnavårdsbyrån, märkas främst med barnavårdsmaninstitutionen sammanhängande frågor, såsom förslag till tillsättande och entledigande av barnavårdsmän, instruktion

JUBILEUMSUTSTÄLLNINGEN I GÖTEBORG 1923

för barnavårdsmännen och tillsyn över deras verksamhet, råd och upplysningar till barnavårdsmännen, granskning av deras anteckningar, placering av inbetalda engångsbidrag, mottagande av havandeskapsanmälningar m. m.

Vid 1921 års utgång funnos i Göteborg 72 barnavårdsmän, därav 27 avlönade och 45 oavlönade. De avlönade barnavårdsmännen hade samma år omhänderhaft 2,828, de oavlönade 116 barnavårdsmannaskap. Under 1921 förordnades barnavårdsman för 978 barn och entledigades barnavårdsman för 478 barn. För 777 barn träffades detta år avtal om underhållsbidrag och för 9 barn inbetaltes engångsbidrag till ett sammanlagt belopp av kronor 27,189:24.

Barnavårdsbyråns inkomster uppgingo under år 1921 till ett sammanlagt belopp av kronor 89,808:36, varav kronor 97,385:20 utgjorde Göteborgs stads bidrag till barnhem och liknande inrättningar.

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL:

Statistiska planscher:

13.

Jämförelse mellan antalet inom och utom äktenskapet födda barn i Göteborg.

14.

Antalet barn i Göteborg övervakade av barnavårdsman 1918—1922.

GÖTEBORGS ARBETSFÖRMEDLINGS- ANSTALT

Den 12 september 1901 väcktes inom Göteborgs Stadsfullmäktige förslag om åtgärder för inrättande av en kommunal arbetsförmedlingsanstalt. Sedan förslaget granskats av en beredning beslöt fullmäktige den 10 april 1902 upprättandet av Göteborgs arbetsförmedlingsanstalt. Enligt det samtidigt antagna reglementet skall arbetsförmedlingen, som började sin verksamhet den 11 november samma år, organiseras på så sätt, att anstalten anvisar arbete

GÖTEBORGS ARBETSFÖRMEDLINGSANSTALT

och tjänstgör som mötesplats för arbetsgivare och arbetare. Förmedlingen omfattar allt slags såväl manligt som kvinnligt arbete. Anstalten skall enligt arbetsordningen söka att skaffa arbetsgivaren den bästa möjliga arbetskraften och arbetaren det arbete, vartill han bäst ägnar sig. All förmedling sker fullt opartiskt, varför kontoret utövar sin verksamhet oberoende av strejker och lockouter. I regel behandlas arbetsansökningarna i den ordning de inkomma. Ett visst företräde gives dock arbetssökande, som äro mantalsskrivna i Göteborg och som ha försörjningsplikt. All arbetsförmedling är avgiftsfri.

Anstaltens styrelse, som består av en ordförande och fyra ledamöter, väljes av Göteborgs stadsfullmäktige. Av ledamöterna äro två arbetsgivare och två arbetare. För såväl ordföranden som för var och en av ledamöterna är en suppleant vald.

Göteborgs Arbetsförmedlingsanstalt ingår numera i den centrala organisation för arbetsförmedling, som står under statens ledning och kontroll och som genom ett enhetligt expeditions- och statistikföringssystem sökt åstadkomma samarbete mellan de olika länens anstalter. I enlighet med denna plan utger Göteborgs Arbetsförmedlingsanstalt varje månad en statistisk redogörelse över antalet ansökningar, lediga och tillsatta platser samt dessas fördelning på yrken och fack. Dessutom innehåller månadsrapporterna en ingående personstatistik, omfattande de arbetssökandes sammanlagda arbetslöshet, hemortsrätt, civilstånd, försörjningsplikt, nationalitet, ålder och skolutbildning.

Till grund för anstaltens arbete ligger, förutom direkt dit ställda ansökningar, den av Kungl. Socialstyrelsen varje vecka utgivna s. k. riksvakanslistan, som ger en allmän översikt av läget på arbetsmarknaden och innehåller uppgift på antalet lediga platser för vilken lämplig arbetskraft ej finnes anmäld på respektive orter samt uppgift på antalet arbetssökande, vilka ej kunna erhålla plats. Med ledning av riksvakanslistan söker anstalten i möjligaste mån utjämna disproportionen i arbetarstammens fördelning på olika yrken och platser.

Efter utgivandet av riksvakanslistan har man medelst distriktsindelning sökt åstadkomma ett intimare samarbete mellan de olika kontoren inom mera begränsade områden.

Sålunda har ett Västra distrikt bildats, omfattande Västergötland, Bohuslän och Halland, för vilket distrikt Göteborgs Arbetsförmedlingsanstalt är centralkontor och i denna egenskap ger ut särskilda s. k. distriktsvakanslistor.

Göteborgs Arbetsförmedlingsanstalt är belägen i en avdelning av f. d. Allmänna och Sahlgrenska Sjukhuset. År 1920 övertog anstalten Sveriges Rederiförenings förhyrningskontor i Sjömanshuset, vilket omändrats till en förmedling för däck- och maskinpersonal. Vid Första Långgatan har öppnats ett avdelningskontor för sjöfartens intendenturpersonal.

Utgifterna för anstaltens verksamhet uppgingo år 1922 till kr. 116,946:36. Av detta belopp bidrog staten med kr. 42,556:20 (kr. 7,815:08 för porto, telefon och trycksaker m. m. och kr. 34,741:12 för avlöning av personal vid sjömansförmedlingen).

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL:

15.

Rörlig anordning visande antalet ansökningar på 100 lediga platser under åren 1902—1921.

Statistiska planscher:

16.

Totala industriarbetarstammen i Göteborg 1913, 1917 och 1920 samt dess fördelning i huvudgrupper.

Åren 1913—1917 ökades Göteborgs industriarbetarstam från 17,117 till 21,506 arbetare. Efter ett par års tillbakagång steg antalet åter 1920 och nådde då upp till 21,536. Den största arbetargruppen är metallarbetarna, som år 1913 utgjorde något över $\frac{1}{3}$ men 1917 och 1920 omkring hälften av den totala industriarbetarstammen. Denna relativa ökning, som stod i samband med en uppgående konjunktur, skedde delvis på bekostnad av andra industrier, delvis på bekostnad av lantbruket. Närmast efter metallindustrin komma textil- och beklädnadsindustrin samt livsmedelsindustrin, vilkas sammanlagda arbetarstam år 1913 var något större än metallindustriens men år 1920 icke fullt $\frac{2}{3}$ av densamma.

17.

De tillsatta platsernas fördelning på de olika huvudgrupperna.

Åren 1902—1913 tillsattes på Arbetsförmedlingens manliga och kvinnliga avdelning sammanlagt 303,864 platser. Av dessa gällde

GÖTEBORGS ARBETSFÖRMEDLINGSANSTALT

33 % husligt arbete, 18 % anställning inom handel och samfärd-
sel, 16 % inom industri och hantverk, 5,67 % jordbruk och skogs-
hushållning, 0,33 % allmän eller litterär verksamhet samt 27 %
sådant arbete, som ej kan hänföras till någon av nu nämnda
grupper. Den sistnämnda gruppens höga procentsiffra och den
relativt obetydliga anslutningen från industrien visar, att arbets-
förmedlingen hittills haft sin största betydelse för arbete av mera
tillfällig natur.

18.

Inom och utom staden tillsatta platser 1903, 1908, 1914
och 1921.

Utvecklingen har kännetecknats av en kraftig stegring i förmed-
lingsverksamheten. Antalet inom staden tillsatta platser ha åren
1913—1921 fördubblats, antalet utom staden tillsatta mer än fyr-
dubblats. Anmärkningsvärd är den starka ökningen av utanför
staden tillsatta platser åren 1908 och 1914, en följd av att arbets-
kraften under lågkonjunkturer söker sig tillbaka till landsbygden.

19.

Ansökningar om arbete. Lediga platser. Tillsatta platser.
1903, 1910, 1916, 1921.

Förhållandet mellan antalet ansökningar och antalet lediga plat-
ser återspeglar troget växlingarna i de ekonomiska konjunkturer-
na. Medan sålunda år 1916 efterfrågan på arbetskraft var större
än tillgången, var förhållandet det motsatta år 1921, då på 27,700
lediga platser kommo 84,400 ansökningar. Antalet tillsatta plat-
ser nådde för såväl män som kvinnor kulmen år 1916. Av ledig-
anmälda platser ha dessa år 70—80 % tillsatts genom arbetsför-
medlingen.

20.

Arbetslöshetshjälpen i Göteborg och Sverige 1921, 1922.

21.

Exempel på arbetskraftens rörlighet i Sverige.

Enligt en undersökning inom bagerier och mekaniska verkstäder
stannade år 1897 52 % av bageriarbetarna mindre tid än ett år
på samma plats, under det motsvarande siffra för arbetarna vid de
mekaniska verkstäderna var 17,7 %. Detta tyder på, att rörlig-
heten inom bageriyrket var anmärkningsvärt stor, med all sannolik-
het beroende på det kost- och logisystem, som vid denna tid var
utmärkande för bageriyrket.

22.

Exempel på arbetskraftens bristande yrkesrörlighet i Sve-
rige 1916, 1918, 1920.

Under dessa tre år rådde underskott på arbetskraft inom jord-

bruk och skogshushåll men överskott på arbetskraft inom metall- och maskinindustri. De sistnämnda industriernas starka efterfrågan på arbetskraft under ekonomiska uppsvingperioder leder till att bristen på jordbruksarbetare då är störst. Denna brist uppgick 1916 sålunda till 21,651 personer men år 1920 till blott 4,820. Samtidigt ökades överskottet inom metall- och maskinindustrien från 3,147 till 6,557.

23.

Exempel på arbetskraftens bristande platsrörlighet.

En verkställd undersökning av överskott och underskott på byggnadsarbetare i Sveriges län år 1916 visar underskott på byggnadsarbetare i 15 län och överskott i 9 län.

GÖTEBORGS OFFENTLIGA FATTIGVÅRD

Fattigvård kallas den lagstadgade, offentliga verksamhet, som avser att bereda erforderligt livsuppehälle åt de människor, som äro oförmögna till självförsörjning och som sakna egna medel och hjälp av försörjningspliktiga eller andra. Huvudorsakerna till fattigdom äro genom tiderna i stort sett desamma. De äro dels personliga, såsom sjukdom, ålderdom, slöseri och lättja, dels yttre, såsom krig, missväxt och rubbningar i arbetsförhållandena samt dels hänförliga till starkare folkökning, än försörjningsmöjligheterna medgiva.

Skilda tiders olika uppfattningar om fattigdomens orsaker och verkningar hava varit bestämmande för den offentliga fattigvårdens utveckling.

1600-talet.

Under reformationstidevarvet eller århundradet närmast före Göteborgs grundläggning utövades fattigvården av staten i fattigvårdsanstalter, vilka sedan medeltidens kyrkliga barmhärtighetsverksamhet kallades hospital (av lat. *hospitālis*, gästvänlig). År 1528 hade konung Gustaf I förordnat, att ett sådant medeltida hospital i Göteborgs föregångsstad Gamla Lödöse flyttades till ett indraget gråbrödrakloster, som var beläget strax utanför en annan av Göteborgs föregångsstäder Nylödöse. Då Nylödöse brändes under kriget år 1612, förstördes det nya hospitalet, men det återställdes efter Göteborgs bebyggande och invides år 1627 till stadens första fattigvårdsanstalt eller

Göteborgs hospital. Därmed hade ett trettiotal "förflamma-
de", fattige och eländige menneskior" från staden och kring-
liggande landsbygd beretts vård. För hospitalet gällde en
av konung Gustaf II Adolf år 1624 utfärdad allmän hospi-
talsordning. Denna, som var den första allmänna fattig-
vårdsförordningen i Sverige, avsåg att förbättra och ut-
veckla det bestående hospitalsväsendet i riket.

Enligt stadens privilegier år 1621 skulle "Burg-Grefve,
Borgmästare och Råd hava flitigt uppseende" över hjälp-
behövande. I en "armbyssa" insamlades pengar, vilka ut-
delades till behövande. Utom anstaltsvården i hospitalet
och de kontanta understöden förekom även en och annan
gång utackordering, i det magistraten lät utbetala ersättning
ur stadskassan till enskilda personer för uppfostran av
värlösa barn samt för vård av äldre personer, som för
"sin eländighet skuld" icke kunde vårdas i hospitalet.

På grund av krig och dyrtid blev "den arme hoopen"
större under 1620- och 1630-talen, och tiggeri tilltog på
ett oroväckande sätt. Den unga staden sökte fördenskull
i avvaktan på en statlig förordning att ordna fattigvården
och bekämpa tiggeriet på eget initiativ genom en "Ordning
om tiggare och fattiga uti Staden", som publicerades år
1639. Enligt denna ordning skulle främmande tiggare
förvisas ur staden. Medel för understöd uppsamlades ge-
nom "dhe fattiges tienare" och fördelades bland de fat-
tiga efter behov.

Den väntade statliga tiggareordningen utfärdades år
1642. Denna hade ingalunda till uppgift att avskaffa tig-
geriet utan meddelade föreskrifter, huru de fattiga skulle
söka sitt uppehälle i sin hemort. Med denna tiggareord-
ning grundades den kommunala fattigvården i vårt land,
och enligt dessa grundsatser bedrevs fattigvårdsarbetet i
Göteborg i stort sett ända till mitten av 1700-talet. Genom
en kyrkoordning år 1686 förordnades visserligen direk-
tioner, bestående av landshövding, biskop och konsistorium
för förvaltning av hospitalet. Men på grund av kungl.
maj:ts kanslikollegiums anmärkningsvärda yttrande, att
Göteborgs hospital underhölls av "Borgerskapets frivilliga
benägenhet och liberalitet", beslöt kungl. maj:t år 1688
att hospitalet alltid skulle stanna under Göteborgs magi-
strats administration.

Redan år 1673 hade antalet vårdade i hospitalet stigit till 75, och behovet av ökat anstaltsutrymme var mycket trängande. En framställning av borgerskapet år 1675 om kungl. maj:ts bistånd för inrättande av ett "hus för dhe fattige" kunde dock icke bifallas på grund av de dåliga tiderna. År 1669 hade halva staden lagts i aska och svårigheterna för de fattiga ökades under krigsåren 1674—79 samt under de i slutet av 1600-talet på varandra följande missväxtåren, de svåraste, som omtalas i Sveriges historia.

1700-talet.

Behovet av ökat utrymme för anstaltsvård blev i början av 1700-talet allt mera framträdande. Folkmängden, som år 1647 utgjorde omkring 4,000, hade år 1739 närmast sig 15,000 invånare. De långvariga krigen i seklets början framkallade ekonomiska svårigheter, vilka samtidigt ökade antalet understödsbehövande och minskade möjligheterna att bringa dem hjälp. Men efter krigens slut inträdde i början av 1720-talet en ekonomisk ljusning, som inledde ett livaktigt skede i fattigvårdens verksamhet. Nöden uppkallade stadens "borgerskap och andra ståndspersoner" till en frivillig insamling av medel till ett "fattighus", och år 1725 inköptes en fabriksbyggnad för ändamålet. Byggnaden, som var belägen i nuvarande stadsdelen Stampen och som numera användes som tuberkulossjukhus (Hemmet för lungsjuka), inrättades till Göteborgs stads fattighus, vilket erhöll konungens stadfästelse år 1726. Styrelsen lades därvid i magistratens händer, och år 1728 utfärdade magistraten en särskild "Förordning för Götheborgs Stads Nya Fattighus". Detta reglemente visar, huru den för tvåhundra år sedan härskande kyrkliga strängheten tryckte sin prägel även på livet i ett fattighus. De försörjningstagare, som försummade bönestunderna, skulle "första gången åtvarnas, andra gången mista sin portion, tredje gången sitta en Söndag i stocken under Predikan, och där han flere gånger igenkommer, skäligen tuktas och agas". Antalet vårdade torde tämligen hastigt hava stigit till omkring 100.

Med 1730-talet gjorde handeln livligt uppsving. Därmed följde frivilliga gåvor för inrättande av flera vårdanstal-

ter. Uppfattningen av fattigvården såsom en kommunens skyldighet hade nämligen ännu icke trängt igenom. År 1729 hade ett s. k. kurhus inrättats. Göteborgs stads barnhus grundades år 1737 och Frimurarebarnhuset år 1757. År 1767 öppnades en friskola för fattiga barn och år 1782 började å Sahlgrenska sjukhuset meddelas fri sjukvård samt lämnas läkarevård och fri medicin åt fattiga. Enskilt intresse och nästan helt och hållet enskild offervillighet skapade dessa goda medel för kampen mot fattigdomen. Magistratens understödsverksamhet fortsatte i samma ringa omfattning som tidigare, och tiggeri var vanligt. Å hospitalet vårdades på 1750-talet omkring 80 personer och årsutgifterna belöpte sig år 1754 till 5,519 daler 6 öre silvermynt.

År 1763 utfärdades en kungl. förordning angående hospitals- och barnhusinrättningarna i riket och år 1766 bestämdes i en förnyad förordning, att var stad var "skyldig at föda sine egne fattige, på sätt hwar Församling finner för sig nyttigast vara". Därmed var obligatorisk kommunal fattigvård genomförd. Göteborgs fattigvård led emellertid en stor förlust, då kungl. maj:t år 1781 med upphävande av 1688 års beslut överflyttade hospitalets styrelse från magistraten till Serafimerordensgillet.

Hospitalets förstatligande medförde svårigheter både för staden och hospitalet. För staden minskades emellertid svårigheterna genom en donation av 88,333 riksdaler riksmünt, varav räntan från och med år 1782 utdelades till fattiga personer, som voro sängliggande sjuka. Stadens understöd till hospitalet indrogs emellertid, vilket medförde en minskning av platsantalet på grund av ekonomiska svårigheter. Redan strax efter år 1786 hade antalet vårdade minskats till 40. Samtidigt måste dock stadens borgerskap göra framställning hos kungl. maj:t om bidrag till utvidgning av stadens fattighus "i anseende till mängden av de inom Stadens District warande uslingar och swagsinte människjor".

Efter en svår missväxt år 1772 tilltogo lösdriveri och tiggeri. Ett försök att hänvisa bettlare till en allmän arbetsanstalt misslyckades och svårigheterna ökades. På 1790-talet reste det starkt utbredda tiggeriet ett oavvisligt krav på en grundlig reformering av fattigvården. År

1795 tillsattes en komitté för frågans utredning. Den strävan efter det direkt praktiskt nyttiga, som utmärkte denna tid, banade väg för nya idéer, vilka särskilt i Tyskland togo sig uttryck i fattigvårdsreformer. Kommitténs arbete ledde till en organisation, vars principer utformades i ett av kungl. maj:t år 1799 fastställt reglemente för "Den nya Arbets- och Fattigförsörjnings-Anstalten i Göteborg". Därmed torde Göteborg tidigare än någon annan svensk stad hava genomfört en rationellt ordnad, allmän fattigvård.

Den nya ordningen kännetecknades av noggrann undersökning av de hjälpbehövandes behov, understödstagarnas indelning i fyra klasser med hänsyn till arbetsförmåga samt understödets meddelande i första hand genom beredande av arbete och i form av naturaunderstöd. Staden indelades i fattigvårdshänseende i 11 fattigrotar, och den närmaste tillsynen över understödstagarna utövades av två oavlönade sysslomän i varje rote. Högsta myndighet utövades av en direktion, bestående av 15 ledamöter.

1800-talet.

Under 1800-talet ökades Göteborgs folkmängd från 12,253 till 126,849 invånare. Detta betyder, att antalet av permanenta lönearbetare kraftigt ökades tack vare den nya teknikens revolutionerande inflytande på produktion, handel och kommunikationer. Samtidigt med den väldiga folkökningen blev samhällslivet allt mera invecklat och föränderligt, och individerna fjättrades vid varandra med allt starkare ekonomiska band. Inför denna redan begynta djupgående och allsidiga samhällsomdaning stod den nyorganiserade fattigvården redo att upptaga sitt arbete.

Direktionen, som motsvarade den nutida fattigvårdsstyrelsen, fann vid en första undersökning, att antalet hjälpbehövande i staden utgjorde icke mindre än 454 familjer och 232 ensamma personer, eller tillsammans 1,050 människor. 228 personer livnärde sig uteslutande genom tiggeri.

Åt de mer eller mindre arbetsföra lämnades nu råvaror och redskap för spinning, stickning, vävnad och slöjd. Arbetet bedrevs dels i hemmen och dels i några arbets-salar i stadens fattighus.

De gamla och sjuka försörjdes i fattighuset, vårdades

GÖTEBORGS OFFENTLIGA FATTIGVÅRD

å Sahlgrenska sjukhuset eller meddelades understöd av ovannämnda fond. Barnen understöddes i barnhusen och undervisades i friskolan. Vidare övertog direktionen vid denna tid vården av några av magistraten i staden utackorderade barn, vilka utackorderades på landet. För förmedling av arbete mellan arbetsgivare och arbetslösa inrättade direktionen ett särskilt register, "adresse-contoir", en motsvarighet till den moderna arbetsförmedlingen.

Vid det första verksamhetsårets slut hade antalet understödstagare stigit till inemot 1,400 och omkostnaderna för året till nära 15,500 riksdaler. År 1801 fattade direk-

Fattighuset i början av 1800-talet. (Det stora huset till vänster.)

tionen beslut angående soppkokning åt de fattiga och följande år anordnades soppkokningen i ett förhyrt hus i Haga. Direktionen förklarade, att "som denna inrättning måste bliva av mycken nytta, så kommer ock soppetillredningen att fortfara". Under de närmaste åren ökades också antalet sopphus.

Den nedärvda vanan vid tiggeri var emellertid icke lätt att bekämpa. Efter den stora eldsvådan år 1802 började denna utkomstmöjlighet åter begagnas i oroväckande utsträckning. Följande år måste direktionen inköpa ett hus vid Otterhällan, dit en för fattigvården inrättad spinnskola förlades och där några sjuka personer bereddes vård.

Men år 1804 gick en stor eldsvåda över Otterhällan och direktionens nya hus och många bostadshus blevo lågor-nas rov. Förlusten för fattigvården var stor och blev särskilt kännbar, då de genom eldsvådan husvillan skulle beredas härbärke. Vid detta tillfälle trädde åter en enskild person emellan genom upplåtande och sedermera donation av en tomt med stenhus vid Smedjegatan n:o 3. Här i den s. k. Baracken (det i Göteborg ännu förekommande vulgära uttrycket "bracken" i stället för fattigvården har uppkommit av detta namn) bereddades platser åt ett hundratal personer. Bristen på bostadslägenheter blev emellertid kännbar i hela staden och föranledde allmän hyresstegring. Det arbete, som utfördes av den nyorganiserade fattigvården, visade sig vara till stor nytta. År 1806 läto stadens äldste slå en medalj över läkaren Per Dubb, som genomfört den nya organisationen.

Fattigvårdsbördan lättades dock genom det allmänna ekonomiska uppsving, vilket tack vare det ryktbara kontinentalsystemet inleddes i Göteborg. Nya handelsvägar öppnades och Göteborgs betydelse för Europas handel har aldrig varit så stor, som under de tvenne åren 1810 och 1813. Antalet understödstagare minskades till 980 vid slutet av år 1814, medan det sex år förut utgjort 1465.

Då handelsätgårderna upphört, kom det ekonomiska omslaget i Göteborg. Det blev av utomordentlig styrka. Under åren 1816—1820 ökades understödstagarnas antal så hastigt, att det i december 1819 stigit till 2,605 eller 16 % av folkmängden. Vid denna tid voro sex sopphus i verksamhet. Fattigvården kunde dock icke bispringa alla hjälpbehövande. Tiggeriet antog sådana former, att direktionen såg sig nödsakad att inrätta en s. k. korrek-tionsanstalt i Baracken. Därigenom ökades fattigvårds-kostnaderna. Understödsverksamhetens ökning efter en år 1826 inträffad missväxt stegrade utgifterna ytterligare. Förhoppningen att värdet av hantverksprodukterna från arbetsinrättningen skulle uppväga kostnaderna för understödsverksamheten gäckades så grundligt, att en förlust av omkring 157,000 riksdaler hade uppkommit under åren 1800—1826, medan hela omkostnaden för fattigvården under samma tid steg till omkring 420,000 riksdaler. Detta

GÖTEBORGS OFFENTLIGA FATTIGVÅRD

ohållbara ekonomiska tillstånd jämte svårigheterna att bereda vård i erforderlig omfattning påkallade en omläggning av fattigvården, vilken på 1830-talet resulterade i en centralisering av anstaltsvården till Baracken vid Smedjegatan. Soppusverksamheten upphörde år 1846. Från mitten av 1800-talet hade spörsmålet om utrymmet för fattigvårdens anstaltsvård varit en permanent huvudfråga. År 1852 hade antalet försörjningstagare i Baracken överstigit 450. För ökning av anstaltsutrymmet förhyrdes nu ett hus med plats för ett hundratal kvinnor, "kända för ordentlighet

Förra försörjningsanstaltens byggnad vid Drottningtorget vid början av 1900-talet.

och stilla leverne". Denna tillfälliga decentralisation skapade den första kommunala vårdanstalt i Göteborg, som är jämförlig med de nutida ålderdomshemmen. Vidsynt och human uppfattning av fattigvårdsfrågan kännetecknade emellertid icke tiden vid 1800-talets mitt och nyssnämnda vårdhem blev av kort varaktighet. Kortsyntheten länkade utvecklingen i en annan riktning, då år 1852 beslut fattades angående uppförandet av en anstalt med 1,100 platser. Det är icke något lysande skede i fattigvårdens historia, som inleddes med det år 1856 färdiga försörjningshuset

vid Drottningtorget. Med denna planlöst tillkomna anstalt koncentrerades nämligen all anstaltsvård så kraftigt, att icke ens särskilda avdelningar funnos för vård av barn och sjuka. Men förhållandena skulle av yttre omständigheter förvärras.

Under 1840-talets sista år hade ett kraftigt ekonomiskt uppsving gått över världen, och den internationella industrialismens tid var kommen. Därmed hade vårt land omfattats av den egendomliga, rytmiska växling mellan goda och dåliga tider, som utmärker det modärna näringslivet. År 1857 inträffade den första internationella krisen. Samtidigt inträffade en eldsvåda i Haga, och direktionen måste bereda platser i försörjningsanstalten åt de husvilla familjerna. Nu pendlade fattigvårdens utveckling hastigt ut till ytterligheten av anstaltsvårdens koncentrerings. Åldersklasser blandades om varandra, mödrar med späda barn inremmitterades från barnbördsavdelningen vid Sahlgrenska sjukhuset och fattiga barn intogos å anstalten för vård under förberedelse till konfirmation.

År 1861 skönjdes en reaktion i ett nämnda år utfärdat reglemente för fattigförsörjningsinrättningen i Göteborg. I detta reglemente, i vilket benämningen fattigvårdsstyrelse för första gången förekommer, bestämdes nämligen, att "de hjon, som genom liderlighet, lättja eller annat eget förvållande kommit i elände", skulle förflyttas till en arbetsavdelning, samt att "ärliga, sedesamma och ordentliga fattiga" skulle vårdas å en försörjningsavdelning, vid vilken förbättringar genomfördes, bl. a. genom inrättande av tvenne sjuksalar, som ställdes under ledning av en sjuksköterska.

Till följd av missväxt och allmän ekonomisk depression i slutet av 1860-talet ökades antalet understödstagare. Soppusverksamheten återupptogs, och år 1866 åtnjöto 757 av stadens 2,897 skolbarn bespisning på fattigvårdsstyrelsens bekostnad. Den i hela landet starkt ökade fattigvårdsbördan gav anledning till utarbetande av en allmän fattigvårdsförordning, vilken utfärdades av kungl. maj:t år 1871. Därmed inleddes i fattigvårdslagstiftningen en reaktion, vilken sökte minska fattigvårdsbördan för kommunerna genom en stark begränsning av fattigvårdsstyrelsens skyldighet att lämna understöd. Trots denna reak-

GÖTEBORGS OFFENTLIGA FATTIGVÅRD

tionära förordning, som blev gällande ända till och med år 1918, började utvecklingen av fattigvården i Göteborg att inriktas mot modernare mål samt att i allt raskare tempo skrida fram mot sin nuvarande gestaltning.

Det nya skedet började redan år 1872, då stadsfullmäktige antog ett nytt reglemente för fattigvården. Därmed genomfördes en viktig reform, varigenom prövningen av framställningar om understöd överflyttades från fattigvårdsstyrelsen till särskilda distriktskommittéer, en för vart

Fattigvårdsanstalten Gibraltar.

och ett av de tio distrikt, i vilka staden nu i fattigvårdshänseende indelades.

Den viktigaste förändringen skedde emellertid på anstaltsvårdens område. Anstalten vid Drottningtorget hade redan efter 20 år fått ett så ofördelaktigt läge invid statens järnvägars stationsbyggnad samt blivit så otidsenlig och otillräcklig, att förslag väcktes år 1876 om uppförande av en ny anstalt å landeriet Gibraltar i stadens utkant. År 1883 antecknades stadsfullmäktiges beslut i ärendet och år 1888 togs fattigvårdsanstalten vid Gibraltar i bruk. De beräknade kostnaderna för dess uppförande utgjor-

de 1,262,767 kronor. Platsantalet var 1,075. Nu skedde åter en koncentrerings av anstaltsvården. Frågan om utrymmet för vård av sinnessjuka blev brännande. Sinnessjukavdelningen vid Gibraltar var redan från början att betrakta som en provisorisk upptagningsanstalt för sjuka, vilka i mån av utrymme skulle överflyttas till Göteborgs stads hospital. Efter förstatligandet år 1781 hade denna vårdanstalt med bibehållen benämning så småningom ändrat karaktär och börjat användas för vård av sinnessjuka. Under 1800-talet genomfördes sinnessjukvårdens centralisering till statshospital. På grund av platsbrist vid dessa statens hospital begynte sinnessjukavdelningen vid Gibraltar utvidgas genom upprepade om- och tillbyggnader och hade redan vid sekelskiftet antagit karaktären av ett självständigt kommunalt sinnessjukhus. Fattigvårdsanstaltens övriga verksamhet hade under tiden specialiserats i olika avdelningar. Vid sekelskiftet hade även hemunderstödsverksamheten i distrikten, den s. k. yttre eller öppna fattigvården, ändrat karaktär. Efter en livlig diskussion i början av 1890-talet angående olika fattigvårdssystem banades nämligen väg för ett s. k. blandat system, kännetecknat av samarbete mellan av stadsfullmäktige valda kretsfröreståndare och avlönade undersökningsmän, fattigfogdar.

Det nya systemet infördes genom stadsfullmäktiges fastställande år 1900 av ett nytt reglemente för fattigvården, genom vilket anstaltsvården ställdes under en särskild nämnd av ledamöter i fattigvårdsstyrelsen, nämnden för den inre vården, och utackorderingsverksamheten underordnades en annan av styrelsen vald nämnd, utackorderingsnämnden.

Tiden 1900—1923.

Efter 1900-talets början har fattigvården i Göteborg företett en utomordentligt livlig och betydelsefull utveckling. Stadens folkmängd, som år 1899 utgjorde 122,372, hade vid slutet av år 1913 stigit till 177,900 och vid början av år 1921 till 202,407 personer. Efter världskriget utbrött år 1914 har fattigvårdens verksamhet utövats under en ekonomisk konjunkturperiod av väldigare dimensioner och kraftigare verksamhet än någonsin tillförne. Un-

der tiden för den säregna krigstidshushållningen uppstodo särskilt stora svårigheter för de lägsta inkomstgruppernas hushållning, först vid tiden för inkallelserna till krigstjänstgöring samt under livsmedelsransoneringen och dyrtidens första skede, och sedan under influensaepidemien år 1918, då antalet i staden anmälda fall av i smittosamma sjukdomar insjuknade steg till 17,949 och antalet döda till 980 från 3.828 resp. 131 år 1917, samt slutligen under den väldiga arbetslöshet, som följde på det kraftiga ekonomiska omslaget år 1920. Antalet understödstagare vid den offentliga fattigvården, som år 1900 utgjorde 12,170 personer eller 9 % av folkmängden, hade emellertid år 1921 sjunkit till 9,118 personer eller 4 % av folkmängden. Att fattigvården under dessa yttre förhållanden icke kommit att omfatta en växande skara understödstagare beror huvudsakligen på statens och stadens kristidsorganisatoriska verksamhet på olika områden men även på de genomgripande reformer, som utmärka fattigvårdens utveckling, särskilt under tiden efter år 1905.

De huvudprinciper, som varit ledande för fattigvårdsstyrelsen, äro dels verksamhetens differentiering efter understödsbehovets art uti olika former, vilka mer eller mindre befriats från karaktären av offentlig fattigvård, samt dels utövändet av en effektiv kontroll över understödstagarna. Redan år 1900 hade styrelsen gjort framställning om avskiljande från fattigvården av sinnessjukvården, vilket resulterade i uppförandet vid Göteborgs hospital av en upptagningsanstalt med 75 platser. Denna öppnades år 1907 men åstadkom ingen nämnvärd lättnad för sinnessjukhuset vid Gibraltar. Först år 1919 beslöto stadsfullmäktige, att sinnessjukvården skulle skiljas från fattigvården. Följande år inköptes egendomen Hökällan i Säve socken för uppförandet av ett allmänt sinnessjukhus för Göteborg, och närmare förslag är i början av år 1923 under utarbetande.

En reform av största betydelse genomfördes år 1906. Då centraliserades nämligen organisationen till en fattigvårdsbyrå under omedelbar ledning av en direktör. Ett centralregister upprättades, innefattande noggranna uppgifter rörande understödstagarna. Därigenom ökades möjligheterna för effektiv kontroll, vartill vid denna tid även

i viss mån de frivilliga fattigvårdarna bidrogo. År 1904 hade det blandade systemet utvidgats därigenom att ett nittiotal intresserade personer på egen begäran utsågos till vårdare och år 1907 steg antalet till 380. Deras arbete blev dock i längden icke av så stor betydelse på grund av i allmänhet bristande sakkunskap, och år 1919 övertogs arbetet av tjänstemän.

De organisatoriska ändringarna utsträcktes även till anstaltsvården, vars ekonomiska skötsel år 1906 uppdrogs åt en syssloman. Vid införlivningen samma år av Lundby församling apterades församlingens försörjningshus till ett hem för åldringar under namn av Ivarsbergshemmet. Första steget i riktning mot den förutnämnda specialiseringen av anstaltsvården hade därmed tagits och följdes snart av andra. Redan samma år inreddes ett barnhem i ett fattigvårdsstyrelsen tillhörigt försörjningshus i stadsdelen Majorna. Till Majornas barnhem överflyttades från anstalten vid Gibraltar alla barn över ett års ålder. Det sålunda ledigblivna utrymmet togs omedelbart i bruk för en särskild avdelning för tuberkulossjuka, för vilkas vård en biträdande läkare anställdes. År 1908 förvärvade fattigvårdsstyrelsen ytterligare ett hem för åldringar, Landala ålderdomshem.

Samma år infördes en viktig understödsreform av alldeles nytt slag. Då inköptes nämligen ett landshövdingehus vid Rygatan n:o 16, vilket inrättades till det första hemmet för änkor med flera minderåriga barn. Hemmet erbjuder billiga och goda bostäder åt 13 familjer samt äger en avdelning för vård, förplägnad och tillsyn av barnen under de tider, då mödrarna äro upptagna av arbete. Denna värdiga och förebyggande understödsform har visat sig äga stort värde.

År 1910 öppnades två nya vårdhem. Då flyttades alla å anstalten vid Gibraltar vårdade mödrar med späda barn till ett nyinrett vårdhem, Gullbergsbrohemmet och för kvinnor bereddes ett ålderdomshem, Sprängkullshemmet. En värdefull donation överlämnades år 1912 till fattigvårdsstyrelsen i form av ett bostadshus vid Jungmansgatan n:o 37, vilket inreddes enligt mönstret av änkehemmet till ett hem med 23 lägenheter för änkemän med minderåriga barn. Ett nytt änkehem uppfördes år 1916,

GÖTEBORGS OFFENTLIGA FATTIGVÅRD

och sedan fattigvårdsstyrelsen år 1921 öppnat ännu ett barnhem vid Adolfsberg i Örgryte socken samt genom denna kommuns införlivning år 1922 övertagit det s. k. Örgrytehemmet, har anstaltsvården erhållit den omfattning, som den äger i början av år 1923. Utvecklingen har fört till en systematisk specialisering och vad som återstår av 1888 års anstaltsvård äger till övervägande del karaktären av sjukhus. År 1888 ägde anstalten 222 platser för sjuka samt en läkare och ett tjugotal vårdare. Nu har sjukvården specialiserats till olika avdelningar med

Änkehemmet vid Bagaregatan.

1,019 platser och fem läkare samt en vårdpersonal av 170 personer.

Men även utanför det egna verksamhetsområdet har styrelsen utövat ett betydelsefullt inflytande på de mindre bemedlades bostads- och ålderdomsfrågor. Sålunda har styrelsen ursprungligen väckt den frågan, vars lösning år 1921 tillförde staden "Göteborgs stads pensionärshem, till minne av konung Gustaf V:s 60-årsdag", och år 1915 hade styrelsen under rådande bostadsbrist framkallat initiativ för anskaffande av bostäder åt husvilla genom fat-

tigvården. Viktigare resultat av denna styrelsens social-reformatoriska verksamhet finnas emellertid att anteckna. År 1912 inrättades efter styrelsens initiativ en kommunal centralbyrå för barnavårdsärenden och Göteborgs barnavårdsbyrå blev den första i sitt slag i Sverige. År 1916 följde förslag om inrättande av nykterhetsnämnd och alkoholistanstalt. Ett initiativ av stor principiell betydelse framfördes av styrelsen sistnämnda år, då styrelsen hos stadsfullmäktige gjorde framställning om särskilt anslag att utan fattigvårdskaraktär utdelas såsom tilläggspensioner till behövande personer, som åtnjöto pension enligt lagen år 1913 om allmän pensionsförsäkring. Statens pensionsbelopp var nämligen för litet för att frigöra pensionären från fattigvårdsunderstöd. Genom lagen år 1918 om kommunala pensionstillskott erhöll den nya understödsformen en vidsträcktare betydelse och dess verkningar hava framträtt i en tydlig minskning av antalet hemunderstöd av fattigvårdskaraktär. Bl. a. på grund av denna avlastning har antalet understödstagare minskats från 5.58 % av folkmängden år 1918 till 4.43 % år 1921.

Under kristidens abnorma förhållanden har fattigvårdens ingripande ytterligare kraftigt begränsats genom livlig understödsverksamhet i form av självhjälpssträvanden, frivillig hjälpverksamhet, statsanstalter samt kommunala hjälpanordningar utom fattigvården.

Året 1919 är ett särskilt viktigt år i den svenska och därmed även i den göteborgska fattigvårdens historia. Då trädde nämligen den första moderna fattigvårdslagen i kraft, förande en aldeles ny anda in i samhället. Denna lag vilar på en fördjupad uppfattning av problemet om fattigdomens väsen, orsaker och verkningar samt om fattigvårdens betydelse. Det fördjupade studiet har ådagalagt, att fattigdomen i stor utsträckning icke är självförvållad och att det moderna ekonomiska livets organisation medför, att de stora lägsta inkomstgrupperna vid inträffad minskning av arbetsinkomsten nödgas anlita hjälp av det allmänna. Den nya lagen lämnar den nödställda rätt till fattigvård och söker göra fattigvården till en uppgift, som rör allmänheten. Först nu har understödstagaren officiellt upphöjts från "fattighjon" till rangen av människa.

De senaste årtiondenas mångsidiga och djupgående ut-

GÖTEBORGS OFFENTLIGA FATTIGVÅRD

veckling av fattigvården i Göteborg hade redan före lagens tillkomst kraftigt främjat en organisation, ägnad att underlätta fattigvårdens verksamhet enligt de nya idéerna. Gällande reglemente är fastställt av länsstyrelsen år 1920.

Fattigvården omfattade år 1921 9,118 understödstagare, utgörande 4.43 % av befolkningen. 3,276 voro anstaltsvårdade, 4,750 hemunderstödda och 1,092, nästan uteslutande barn, voro utackorderade. Fattigvårdskostnaderna belöpte sig till 4,602,928 kronor, varav 2,202,287 kronor för anstaltsvård, 1,113,449 kronor för hemunderstöd och 218,657 kronor för utackorderingsverksamhet.

Fjällbo egendom.

Utvecklingen under den närmaste framtiden kommer att innebära ett kraftigt arbete för förverkligandet av den nya fattigvårdslagens idéer i den mån, de icke redan äro förverkligade. En del av anstaltsvården torde komma att förläggas till en för fattigvårdsstyrelsen räkning inköpt egendom Fjällbo i Partille socken, vilken tillträdtes den 1 januari 1923, medan fattigvårdsanstalten vid Gibraltar torde komma att utvecklas till en kommunal sjukvårdsanstalt.

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL:

24.

Fattigbössor från Gamla Lödöse.

Fattigbössor eller armbössor (av tyska arm, fattig) användes i äldre tider för insamling av allmosor till de fattiga. Sådana bössor voro på 1600-talet uppställda vid Göteborgs hospital och vid Domkyrkan i Göteborg. Den utställda fattigbössan tillhör S:t Peders kommun. Låsen tillhör kamrer John Ljungholm, Lödöse.

25.

Fotografier och medalj över läkaren Per Dubb.

Per Dubb, född i Mariestad 1750, död i Göteborg 1834, en av Göteborgs främsta kommunalmän, lade bl. a. grunden till en rationell organisation av Göteborgs fattigvård.

Statistiska planscher:

26.

Befolkningstätheten församlingsvis i Göteborg 1913.¹ I cirkeln: Procentuell fördelning av folkmängden församlingsvis.

[Källa: Mantalslängderna i Göteborgs stad år 1914 avseende folkmängden den 31 december 1913.] De tätast befolkade stadsdelarna äro: Landala i Vasa församling, Majorna i Karl Johans församling, Masthuggsbergen i Masthuggs- och Oscar Fredriks församlingar, Olskroken i Gamlestads församling, Gullbergsvass i Kristine församling, Annedal i Annedals församling samt Haga församling och de stadsliknande delarna i Lundby församling. Dessa områden, där bostadslägenheterna till 77 % utgöras av lägenheter om högst 1 rum och kök med en årshyra av omkr. 214 kr., äro den fattigare befolkningens bostadskvarter. [Jämförande siffror till denna plansch återfinnas i tab. 1.]

27.

Inkomstgruppernas fördelning församlingsvis i Göteborg 1913. I cirkeln: Procentuell fördelning av inkomsttagarna.

[Källa: Taxeringslängderna i Göteborgs stad år 1914.] Cirkelns sektorer visa, att 74 % av inkomsttagarna i staden år 1913 ägde en årsinkomst av högst 1,500 kr., 16 % 1,501—3,000 och 10 % mer än 3,000 kr. [Se vidare tab. 1.]

28.

Årsinkomst per invånare församlingsvis i Göteborg 1913. I cirkeln: Procentuell fördelning av inkomsterna församlingsvis.

[Källa: Se under 26.] Uppdelas under 1913 taxerade inkomster

¹ Året 1913 har valts för undvikande av inverkan av krigsårens onormala förhållanden.

Tab. 1.
 FOLKMÄNGD, INKOMSTTAGARE, ÅRSINKOMSTER OCH UNDERSTÖDSTAGARE
 I GÖTEBORG 1913

Församling	Folkmängd		Inkomsttagare				Årsinkomst			Understödstagare		
	Antal	%	I % av folk- mängden	I % av inkomsttagarna		Kronor	%	Per invånare	Antal	%		
				Under 1,500 kr.	Över 3,000 kr.							
Domkyrko ..	15,408	9	33	59	20	21	23,670,928	21	1,536,2	491	5	3,2
Vasa	27,691	16	28	61	18	21	32,688,293	29	1,179,7	1,317	12	4,8
Kristine	11,581	6	30	76	16	8	6,603,429	6	570,1	263	2	2,2
Gamlestads ..	16,292	9	25	84	14	2	5,509,209	5	338,1	646	6	3,9
Haga	13,666	8	30	77	16	7	7,171,367	6	524,8	870	8	6,4
OscarFredriks	27,401	15	27	73	18	9	12,862,345	11	469,4	1,400	13	5,1
Masthuggs ..	13,183	7	23	85	10	5	4,235,353	4	321,2	1,435	13	10,9
Annedals	17,222	10	27	70	18	12	8,706,410	8	505,5	1,308	12	7,6
Karl Johans ..	19,994	11	25	81	13	6	7,245,197	6	362,3	2,113	20	10,6
Lundby	15,462	9	25	84	13	4	4,657,797	4	301,2	926	9	6,0
Hela staden ..	177,900	100	27	74	16	10	113,350,328	100	637,1	10,769	100	6,1

av enskilda personer i Göteborg på stadens samtliga invånare detta år, erhåller var och en av dem kr. 637:10. Församlingsvis växla beloppen betydligt. Se vidare tab. 1.

29.

Utgiftsfördelningen i ett arbetarehushåll i Göteborg 1913. [Källa: Sveriges Officiella Statistik, Levnadskostnaderna i Sverige 1913—1914, Del II Lokalmonografier, 2 Göteborg.] Planschen visar inkomsternas användning i ett arbetarehushåll med en totalinkomst av 1,526 kr. 62 öre, varav 1,445 kr. 82 öre utgöra arbetsinkomst. Hushållet består av man, hustru och två minderåriga barn. Bostaden utgöres av en hyrd lägenhet om 1 rum och kök.

Av utgifterna åtgå 48,5 % eller nära hälften till livsmedel. Utgifterna för livsmedel utgöra i allmänhet större procentuell del av inkomsterna, ju mindre dessa äro. Av planschen framgår vidare, att för tillfredsställelsen av de tre viktigaste behoven, nämligen av föda, bostad och kläder, åtgå ungefär $\frac{3}{4}$ av arbetarehushållets inkomster.

30

Folkmängdens fördelning i inkomstgrupper i Göteborg 1913. I triangeln: Procentuell fördelning av personer och inkomster.

[Källa: Mantals- och taxeringslängder i Göteborgs stad år 1914.]

Av befolkningen äro 51 % eller 90,351 personer beroende av årsinkomster upp till 1,500 kronor, tillhoppa utgörande 37,313,980 kr. eller 33 % av totala inkomsterna. 22 % av befolkningen sakna taxeringsbar inkomst, vilket ävenledes praktiskt taget är fallet med de personer, som erhållit fattigvårdsunderstöd. Understödstagarnas antal, 10,769 personer, utgör 6.1 % av befolkningen. För rikets samtliga städer och köpingar utgjorde år 1913 understödstagarna 6.6 % av motsvarande folkmängd. För riket i dess helhet var siffran 4.4 %.

Beträffande familjernas genomsnittstorlek framgår av tabellen, att barnantalet för staden i dess helhet utgör 2.18 per familj, understödstagare och otaxerade personer frånräknade. Lägsta genomsnittstalet uppvisas av gruppen 3,001—8,000 kronor med 1.94 per familj. Högsta talet träffas i gruppen 1,201—1,500 kronor med 2.39. Bland hemunderstödstagarna kan det genomsnittliga barnantalet per familj uppskattas till 3.54. Den stora gruppen av otaxerade bildas av tjänstefolk och i förvärvslivet just inträdde unga personer samt av mycket små inkomsttagare, till en mindre del av f. d. yrkesutövare och pensionärer. Se tab. 2.

Planschen visar, att om en av de lägsta inkomsttagarnas inkomster av någon anledning minskas eller om utgifterna ökas över det normala, och därvid sparade medel icke finnas att tillgripa, så glider hushållet lätt ned i ett sådant nödläge, att samhället måste träda hjälpende emellan, i sista hand genom att meddela offentlig fattigvård.

Tab. 2.
FOLKMÄNGDENS FÖRDELNING INKOMSTGRUPPER I GÖTEBORG ÅR 1913.

Inkomstgrupp	Ensamma inkomsttagare	Inkomsttagare med familj	Hustrur	Barn	Summa personer	%	Summa inkomster	%	Medeltal barn per familj
Över 8000.....	474	1,130	1,079	2,260	4,943	3	43,383,096	38	2,05
3001—8000.....	1,223	2,228	2,115	4,204	9,770	5	16,452,320	15	1,94
2001—3000.....	1,275	1,834	1,751	3,605	8,465	5	7,731,517	7	2,00
1501—2000.....	1,778	3,003	2,875	6,823	14,479	8	8,469,415	7	2,82
1201—1500.....	2,583	4,758	4,581	11,165	23,087	13	10,259,886	9	2,89
1001—1200.....	3,462	4,928	4,732	11,211	24,333	14	9,801,124	9	2,82
801—1000.....	6,389	4,864	4,581	10,979	26,813	15	10,797,818	10	2,33
Under 800.....	6,370	2,549	2,181	5,018	16,118	9	6,455,152	5	2,12
Understödtagare	—	—	—	—	10,769	6	—	—	3,54
Återstående otaxerade personer	—	—	—	—	39,123	22	—	—	—
S:a mantalsskriven folkmängd	23,554	25,294	23,898	55,265	177,900	100	113,350,328	100	2,33

ANLEDNINGAR TILL UNDERSTÖD I GÖTEBORG. MEDELTA 1906-1921

31.

Anledningar till understöd i Göteborg. Medeltal 1906—1921.

[Källa: Fattigvårdsstyrelsens statistiska uppgifter.] Omkring 87 proc. av ansökningar om fattigvårdsunderstöd föranleddes av sjukdom, ålderdom, diverse ofövällade orsaker, stor familj, minder-

GÖTEBORGS OFFENTLIGA FATTIGVÅRD

årighet samt av försörjningspliktigs död, alltså av oförvållade orsaker. Alkoholens inflytande på behovet av fattigvård kan icke utläsas av bilden. Dryckenskap förekommer visserligen i de 2 % av fallen, som rubriceras lastbara konsumtionsvanor, men denna faktor är naturligen i verkligheten grundorsak till vissa av de andra understödsanledningarna.

32.

Understödstagare per 100 invånare församlingsvis i Göteborg 1913. I cirkeln: Procentuell fördelning församlingsvis.

[Källa: Fattigvårdsstyrelsens tryckta årsberättelse 1913 samt rullor.] Uppgifterna återfinnas i tab. 1.

33.

Den offentliga fattigvårdens huvudformer i Göteborg 1913.

[Källa: Fattigvårdsstyrelsens räkenskaper och rullor.] Fattigvårdens huvudformer äro tre: anstaltsvård, hemunderstöd och utackordering. De å planschen avbildade vårdformernas omfattning och kostnader framgå av nedanstående tabell.

Understödsform	Antal understödda		Kostnader		Kr.	
	Abs.	i %	Abs.	i %		
Anstaltsvård	3,282	30	685,398		61	
Hemunderstöd	6,618	61	360,610		32	
Utackordering	869	9	73,837		7	
Summa	10,769	100	1,119,845		100	

Hemunderstödet är det vanligaste och mest populära. Närmast i omfattningen kommer anstaltsvården med 30 % av understödstagarna. Kostnaderna för anstaltsvården, som är den viktigaste vårdformen, fördela sig sålunda:

Sinnessjukvård	186,000 kr.	27 %
Övrig sjukvård	207,000 »	30 %
Vård å ålderdomshem	59,000 »	9 %
» å barnhem	57,000 »	8 %
» å försörjnings- och arbetsavdelning	176,000 »	26 %
Summa kostnader	685,000 kr.	100 %

Utackorderingen omfattar så gott som uteslutande barn, utackorderade i enskilda hem, av vilka 93 % äro belägna på landsbygden.

JUBILEUMSUTSTÄLLNINGEN I GÖTEBORG 1923

34.

Anstaltsvården i Göteborg. Platser och kostnader 1922. I cirkeln: Kostnadernas fördelning på anstalterna.

[Källa: Fattigvårdsstyrelsens räkenskaper.]

Planschen visar de under fattigvårdsstyrelsens förvaltning stående anstaltarnas lägen och ändamål. Cirkelns sektorer visa kostnadernas fördelning på anstaltsvård av olika slag. Antal platser, årskostnad och kostnad per underhållsdag vid de olika anstalterna voro 1922 följande:

Anstalter	Platser	%	Årskostnad	%	Kostnad pr underhållsdag
För äldre personer:					
Gibraltar, Vasa förs.	1,544	70	1,568,000	75	3: 05
Arbets- och försörjningsavd.	490	22	312,000	15	1: 93
Allmänna sjukavdelningen..	446	20	470,000	22	3: 38
Tuberkulosavdelningen	108	5	141,000	7	4: 55
Sinnessjukavdelningen	500	23	645,000	31	3: 54
Landalahemmet, Vasa förs. ..	56	3	31,000	1	1: 85
Sprängkullshemmet, Haga förs.	125	6	76,000	4	2: 15
Ivarsbergshemmet, Lundby f.	115	5	70,000	3	2: 32
Örgrytehemmet, Örgryte förs.	152	7	173,000	8	6: 20
För barn:					
Gullbergsbrohemmet, Kristine f	75	3	81,000	4	2: 95
Majornas barnhem, Karl Joh. f.	100	5	76,000	4	2: 70
Adolfsbergshemmet, Örgryte f.	30	1	26,000	1	3: 88
Summa	2,179	100	2,101,000	100	3: 06
För änkor och änkemän med minderåriga barn:					
		Storlek	Utgifter	Inkomster	
Änkehemmet vid Bagaregården					
Gamlestads förs.	13 lägenheter		12,360	1,794	
Änkehemmet vid Rygatan,					
Annedals förs.	15 »		16,950	2,780	
Änkemanshemmet, Oscar					
Fredriks förs.	23 »		9,271	7,481	

GÖTEBORGS OFFENTLIGA FATTIGVÅRD

35.

Det kontanta hemunderstödet i Göteborg 1821—1921.

[Källa: Fattigvårdsstyrelsens rullor samt för beräkning av varu-
hetens pris bil. 8 till Myntdirektörens underdåniga berättelse för år
1921 och Statistisk Årsbok för Göteborg, 1921, tab. 138 a och b.]
Storleken av det kontanta månadsunderstöd, som åren 1821, 1874,
1913 och 1921 utdelats till en ensamstående änka av omkr. 70 års
ålder:

År	Månadsunderstöd		Prisnivå	Under- stödet köpkraft
	Abs. Kr.	Rel.		
1821.....	1: 90	1,0	1,0	1,0
1874.....	3: —	1,6	1,6	1,0
1913.....	6: 50	3,4	1,5	2,3
1921 Utan statspension	24: —	12,6	3,8	3,3
Med »	36: —	18,9		

Vid oförändrad prisnivå skulle understödet trettonfaldigats (om
statspension medräknas, nittonfaldigats), men med hänsyn till
samtidigt skeende prisstegring i verkligheten endast trefaldigats
(femfaldigats).

36.

Understödstagare pr 1,000 invånare och kostnad per un-
derstödstagare.

[Källa: För år 1874 Bidrag till Sveriges Officiella Statistik,
Kommunernas fattigvård och finanser, samt för åren 1913 och 1921
Göteborgs och Malmö fattigvårdsstyrelsers samt Stockholms fattig-
vårdsnämnds årsberättelse.

De å planschen avbildade talen äro följande:

Understödstagare och kostnader	Stockholm			Göteborg			Malmö		
	1874	1913	1921	1874	1913	1921	1874	1913	1921
Understödstagare pr 1,000 invånare	64	84	53	82	61	44	73	64	63
Kostnad pr under- stödstagare kr. . .	73	141	628	60	123	455	42	89	244

JUBILEUMSUTSTÄLLNINGEN I GÖTEBORG 1923

Antalet understödstagare har alltså relativt sett minskats efter 1874. Orsakerna äro att söka *dels* och främst i hälsotillståndets förbättring, vilket tagit sig uttryck i en under senare år framträdande minskning av dödligheten i de tre städerna, *dels* i en livlig socialpolitisk verksamhet, enskild understödsverksamhet och självhjälpsträvanden (folkpensioneringens inflytande har angivits på planschen i mån av komplettering med kommunala tillskottspensioner), samt *dels* i förbättrad fattigvård.

Totala fattigvårdskostnadernas ökning framgår av följande tabell.

År	Stockholm Kostnader kr.	Göteborg Kostnader kr.	Malmö Kostnader kr.
1874	701,467	316,634	94,926
1913	4,539,685	1,323,487	542,109
1921	14,051,257	4,152,959	1,744,078

Kostnaderna för fattigvården i rikets tre största städer utgjorde alltså 1921 tillhoppa 19,948,294 kr., antalet understödstagare 38,615 i de tre städerna och 253,078 i hela riket. Den sistnämnda siffran utgör 4.25 % av rikets folkmängd.

37.

Kostnader och understödstagare i Göteborg 1901—1921.

[Källa: Fattigvårdsstyrelsens årsberättelser, Statistisk Årsbok för Göteborg 1921, tab. 8 samt bilagan 8 till Myntdirektörens underdåniga berättelse för år 1921.]

Antalet understödstagare har varit nästan konstant, medan fattigvårdskostnaderna och partiprisindex i stort sett följts åt.

38.

Sambandet mellan fattigvård och annan offentlig hjälpverksamhet i Göteborg 1922.

[Källa: Uppgifter från Kungl. Pensionsstyrelsen, Göteborgs barnavårdsbyrå, Riksförsäkringsanstaltens ombudsexpedition i Göteborg samt Göteborgs fattigvårdsstyrelsens registeravdelning.]

De fyra nämnda myndigheterna meddelade understöd och vård åt 21,083 personer med tillhoppa 5,502,803 kronor, varav 10,836 personer och 3,635,560 kronor komma på fattigvårdsstyrelsen. Av sistnämnda understödstagare och kostnader komma 13 personer och 1,547 kr. på Riksförsäkringsanstalten, som meddelar sjukhjälp och livräntor enligt Lagen om försäkring för olycksfall i arbete den 17 juni 1916, 381 personer och 22,860 kr. på Göteborgs Barna-

vårdsbyrå, vars verksamhet regleras genom Reglemente för Göteborgs Barnavårdsbyrå, antaget av stadsfullmäktige den 1 maj 1919, samt 1,623 personer och 897,244 kr. på Kungl. Pensionsstyrelsen, som meddelar pensionsunderstöd enligt Lagen om allmän pensionsförsäkring den 30 juni 1913. De kommunala pensionstillskotten, som meddelades 1,481 personer med 486,169 kr., komplettera statens pensionsunderstöd och utgå enligt Lagen om kommunala pensions-tillskott den 14 juni 1918. Fattigvårdsstyrelsens verksamhet regleras av Lagen den 14 juni 1918 om fattigvården.

De ifrågavarande socialpolitiska verksamheterna äro av stor betydelse för fattigvården.

RUM 123—127

(Ingångar från Lilla gården.)

FÖRENINGEN HUS OCH HEM

UTSTÄLLNING AV SMÄLÄGENHETER

Föreningen Hus och Hem, som bildades år 1920, har till sitt främsta ändamål att arbeta för höjandet av de små hemmens standard. Föreningen har sålunda anordnat föreläsningsserier, kurser i hemvård, en hemutställning, en möbeltävlan etc.

På Jubileumsutställningen deltagar föreningen med en serie lägenheter, främst avsedda för s. k. landshövdingehus, men också användbara i sten- eller trähus. Avsikten med utställningen är i första hand att visa själva lägenhetstyperna med deras fasta inredning. Lägenheterna äro alltså att betrakta som snitt ur hyreshus. Samtliga lägenheter äro emellertid också försedda med de föremål, hyresgästen tänkes själv medföra, möbler, husgeråd etc.

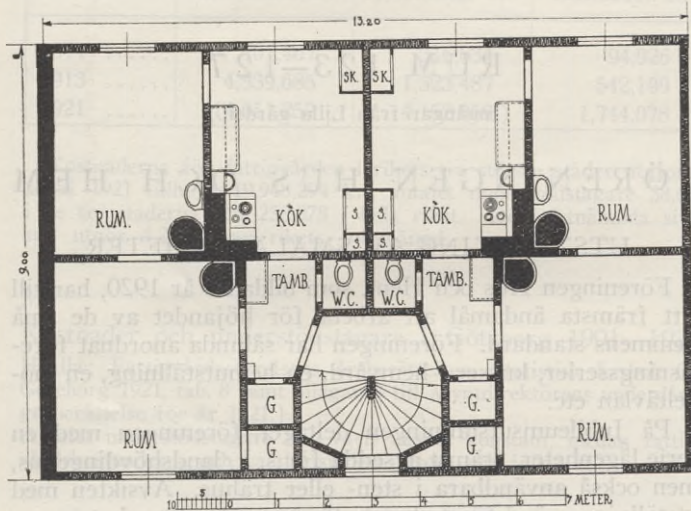
Lägenhetsutställningen har kunnat åstadkommas genom välvilligt bistånd av Jubileumsutställningen samt av en serie firmor. Förteckningen å dessa firmor och de föremål de levererat lämnas av de vakthavande i lägenheterna. Föreningens val av inredningsföremål har varit begränsat till vad nyssnämnda firmor kunnat leverera, vidare har prisfrågan varit starkt bestämmande. Uppgifter om pris och inköpsställe för samtliga föremål lämnas på begäran.

1 2 3

Lägenhet från år 1890 om ett rum och kök.

Denna lägenhet är kopierad från Vegagatan och är avsedd att visa hur enrumslägenheterna för ett trettio-tal år sedan utrustades i Göteborg. Ingen garderob, en minimal tambur, som måste utnyttjas som garderob, i köket knappa skåputrymmen, vid lägenhetens planering ej ens tagna med i beräkningen, ingen diskbänk. Lägenheten har försetts med inredning från omkring år 1890.

FÖRENINGEN HUS OCH HEMS TYPLÄGENHET FÖR 2 RUM OCH KÖK.
AREAL - 51 M².

1 2 4

Lägenhet om ett rum och kök med tvättrum.

Ett försök har här gjorts att höja enrumslägenhetens standard genom att förse den med ett tvättrum avsett dels för familjens personliga hygien och dels för utförande av småtvätt. Frågan är givetvis öppen om här visade eller liknande lägenhetstyp kan få nämnvärd praktisk betydelse — då kostnaderna torde ställa sig obetydligt lägre än för en lägenhet om två mindre rum och kök.

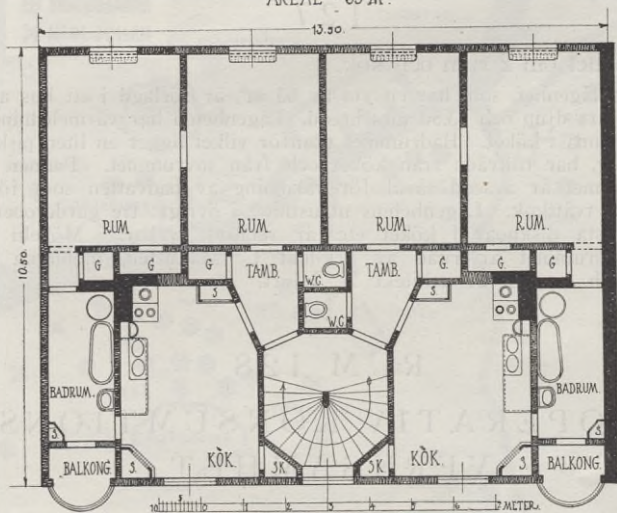
Ifrågavarande enrumslägenhet, som har en yta av 44 kvm., är förlagd i ett hus av tio meters djup och 11 meters bredd. Rummet och köket ha förlagts åtskilda genom tamburen, men förenade genom dörraxlarna. Garderoberna ligga mellan rummet och köket, men äro så grunda, att rökgaserna från köksspisens kunna tillgodo-

göras genom att passera rummets kakelugn. Utanför tvättrummet en liten piskbalkong. Tvättrummet har direkt belysning och är försett med en 40-liters gaspanna med lock, en liten tvättbalja, en större tvättho med avlopp och en kalldusch. Tvättho är tänkt att tjänstgöra som tvättställ, sköljkar och barnbadkar.

Rummets möbler äro ritade av arkitekt E. Spolén, kökets av arkitekt Nils Enström.

FÖRENINGEN HUS OCH HEMS TYPLÄGENHET FÖR 2 RUM OCH KÖK MED BADRUM.
AREAL - 65 M².

1 2 5

Rum för ensamboende.

Detta enkelrum tänkes förlagt i värmeledningshus vid sidan av ett annat enkelrum och vid samma trappplan som en lägenhetstyp lika med 127. — Garderober har ingång från tamburen; den lilla avbalkningen med skåp, marmorskiva och avlopp är avsedd som toilettrum och förvaringsrum, plats för tekokning o. dyl. — Möblerna äro ritade av arkitekt C. Malmsten.

1 2 6

Lägenhet om 2 rum och kök.

Denna lägenhet, som har en yta av 51 m², vilket torde vara minimimått för en tvårumslägenhet, är förlagd i ett hus med 9 mrs djup och 13.20 mrs bredd. Skorstenstocken är placerad mitt i lägenheten,

och sovrummet är genomgångsrum mellan kök och vardagsrum. På så sätt vinnes, att köksspisens rökgaser kunna uppvärma vardagsrummets kakelugn, och sovrummet i regel värmas av genomdrag från kök och vardagsrum. Ett väggfast tvättställ med avlopp har i sovrummet placerats vägg i vägg med köksslasken. De två garderoberna äro ljuddämpare mellan trappan och vardagsrummet. Möbeln i sovrummet är ritad av arkitekt C. Malmsten, möbeln i vardagsrummet är tillverkad efter Svenska Slöjdföreningens typritningar med av arkitekten verkställda ändringar.

127

Lägenhet om 2 rum och kök.

Denna lägenhet, som har en yta av 63 m², är förlagd i ett hus av 10.50 mrs djup och 13.50 mrs bredd. Lägenheten har värmeledning med panna i köket. Badrummet utanför vilket ligger en liten piskbalkong, har tillträde från köket och från sovrummet. Pannan i badrummet är avsedd såväl för värmning av badvatten som för mindre tvättkok. Lägenhetens utrustning i övrigt: tre garderober, två fasta diskhoar i köket etc. är relativt dyrbar. Möbeln i vardagsrummet är ritad av arkitekt C. Malmsten, möblerna i kök och sovrum av arkitekt N. Hjort.

RUM 128

KOOPERATIV KONSUMTIONS-
VERKSAMHET

Redan på 1850-talet gjordes i Göteborg ansatser till kooperativa sammanslutningar inom arbetarklassen och under de följande decennierna bildades ett stort antal konsumtionsföreningar, av vilka dock flertalet efter en längre eller kortare verksamhet måste upphöra. Huvudanledningen till detta misslyckande var det tidigare florerande kreditssystemet jämte bristande affärsekonomiska kunskaper. Intill de senaste åren har rörelsen också varit splittrad i många smärre föreningar, vilka väl kunnat uppnå en god ekonomisk ställning men icke förmått att avsevärt föra rörelsen framåt.

Sedan Kooperativa Förbundet bildats och flertalet göteborgsföreningar anslutit sig till detsamma, har rörelsen raskt vuxit. De ekonomiska förhållandena ha förbättrats genom konsumtionskreditens avskaffande och genom nya

bestämmelser angående insatsbelopp och fonderingar. Under det senaste årtiondet har ingen till Kooperativa Förbundet ansluten göteborgsförening behöft upphöra på grund av ekonomiska svårigheter.

KOOPERATIVA BUTIKSLOKALER I GÖTEBORG

De till Kooperativa Förbundet anslutna föreningarna i Göteborg äro Konsumtionsföreningen Göteborg u. p. a., Olskrokens Handelsförening u. p. a., Brämaregårdens Handelsförening u. p. a. samt Handelsföreningen Karl Johan u. p. a. Av dessa föreningar har den förstnämnda egna produktionsföretag inom bageri- och charkuteribranscherna, skoreparationsverkstad samt avdelningar för fisk- och vedhandel. Föreningen har dessutom öppnat egen sparkasse-rörelse.

Konsumtionsföreningarna äro öppna för alla, med undantag blott för sådana personer, som driva rörelse i samma

bransch som föreningarna. Medlems insatsbelopp varierar från 50—100 kr. Av det årliga överskottet skall 15 % av-sättas till reservfonden och $2\frac{1}{2}$ % till en agitationsfond. I regel lämna föreningarna dessutom bidrag till filantropi-ska och folkbildande företag. Återstående överskott utdelas till medlemmarna i förhållande till under året gjorda inköp.

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL:

1.

Karta över Kooperativa affärer i Göteborg.

I Göteborg finnas f. n. 46 kooperativa affärer. Av dessa tillhöra 39 Konsumtionsföreningen Göteborg u. p. a.

2.

Kooperativa konsumtionsverksamheten i Göteborg. Med-
lemsanslutning. Omsättning. Insatser och fonder 1906,
1914, 1921.

Under åren 1906—1921 har medlemsantalet ökat från 400 till 5,003, omsättningen från kr. 97,109 till kr. 4,670,388 samt insatser och fonder från kr. 4,529 till kr. 389,109:—.

3.

Konsumtionsföreningen Göteborgs bageriavdelning. Till-
verkningsvärde: 1911, 1916, 1921.

Tillverkningsvärdet har stigit från kr. 78,882:— år 1906 till kr. 886,657:— år 1921.

FACKFÖRENINGSRÖRELSEN

Den göteborgska fackföreningsrörelsen daterar sig från början av 1880-talet eller från den tid, då de socialdemo-kratiska idéerna började spridas i Sverige. Den äldsta fack-föreningen i Göteborg — skrädderiarbetarnas — bildades i augusti 1882. År 1884 sammanslöto sig målare- samt bleck- och plåtslageriarbetarna, år 1885 typograferna, fär-geri- tobaks-, sko- och stuveriarbetarna. Sammanslutnings-rörelsen har sedermera fortsatt under 1880-talet och fram till våra dagar. Av relativt sent datum äro de fackföre-

ningar, som omfatta kommunalarbetare, sjömän, eldare och maskinister. Av fackföreningarna ha flere sammanslutit sig till fackförbund, vilkas verksamhetsområde på grund av sammanslagningar eller utbrytningar icke sällan förändras.

Fackföreningsrörelsen fick ej någon nämnvärd omfattning i Göteborg förrän omkring mitten av 1890-talet. Under de därpå följande tjugofem åren har rörelsen i stort sett kännetecknats av en stegrad anslutning, men har i samband med de ekonomiska konjunkturomslagen visat en temporär tillbakagång under depressionstider. Särskilt starkt framträdde detta under fackföreningsrörelsens yngre tid. Efter 1907 års kris inträdde sålunda ett mycket kännbart bakslag, som först tio år senare blev utjämnat. Den senaste depressionstiden har däremot icke haft samma hämmande inverkan på fackföreningarna. Av Göteborgs totala befolkning utgjorde de fackligt organiserade arbetarna år 1890 1 proc., 1895 ung. 2 proc. och 1920 13.4 proc. För närvarande äro i runt tal $\frac{2}{3}$ av Göteborgs arbetare anslutna till fackföreningar mot 25 å 30 proc. under 1900-talets första år. Det absoluta antalet uppgick år 1920 till 27,500, varav ungefär 2,000 kvinnor.

Det politiska inslaget gjorde sig tidigt gällande i Göteborgs fackföreningsrörelse. Redan år 1890 var hälften av de fackligt organiserade arbetarna även politiskt organiserade, och denna siffra har icke underskridits men väl betydligt ökats. Före det socialdemokratiska partiets sprängning tillhörde något mer än 80 proc. av de fackligt organiserade arbetarna Göteborgs Arbetarekommun.

Det inflytande fackföreningarna utövat till arbetarklassens förmån har gjort sig gällande på ett flertal områden och haft såväl ekonomisk som social och kulturell-pedagogisk karaktär.

Det ur ekonomisk synpunkt mest framträdande är självfallet fackföreningarnas kamp för bättre lönevillkor. Vid sidan härav ha de emellertid även inriktat sin verksamhet på att söka minska arbetarnas ekonomiska svårigheter under olika arter av arbetslöshet. Så t. ex. innehöllo de äldsta fackföreningsstadgarna bestämmelse om att varje medlem måste vara inskriven i en sjukkassa. Tidigt inrycktes i kollektivavtalen villkoret att arbetsgivarna skulle olycksfallförsäkra sina arbetare, något som i icke ringa utsträckning bi-

drog till genomförandet av den statliga olycksfallsförsäkringen. Genom upprättandet av arbetslöshetskassor ha fackföreningarna sökt att till en viss grad hålla arbetarna skadelösa för depressionstidernas verkningar.

Ehuru det icke kan direkt statistiskt påvisas, torde det ligga utom allt tvivel, att denna rörelse från fackföreningarnas sida i syfte att höja arbetarklassens ekonomiska villkor, i sin tur bidragit till den nedgång i antalet fattigvårdsunderstödda i jämförelse med folkmängden, som man kunnat iakttaga i Göteborg sedan åren närmast före sekelskiftet.

Om den sociala sidan av fackföreningarnas verksamhet i västra Sverige ge bestämmelserna i äldre fackföreningsstatuter och kollektivavtal åtskilliga upplysningar av värde. Som exempel härpå må här nämnas, att stuveriarbetarna förbjödös berusa sig under arbetet eller uppträda olämpligt mot förmän. För brott häremot stadgades stränga straff, som skärptes vid återfall. — Den inrotade sedvänjan hos stenhuggeriarbetarna, att resa från arbetsplats till arbetsplats och leva på kredit, så länge detta gick, för att sedan försvinna, stävjades även genom fackföreningarnas åtgärder. Dessa offentliggjorde nämligen namnen på dylika personer och varnade för dem. — I ett av sina första kollektivavtal lyckades bageriarbetarna avskaffa det s. k. kost- och logisystemet, en kvarleva från skråväsendets tid, enligt vilket arbetarna bodde hos mästarna och där erhöilo full kost. Vanligen tröttnade de efter kort tid och sökte sig ny anställning, vilket gav hela kåren ett drag av vagabondism. — För skrädderiarbetarna medförde sammanslutningen tidigt den förändringen i arbetsförhållandena att arbetet skedde hos arbetsgivarna och icke i hemmen, varigenom kåren undslapp hemarbetets nackdelar.

Självfallet är, att fackföreningarnas verksamhet icke kunnat fortgå utan konflikter med arbetsgivarna. I Göteborg liksom i landet i övrigt har stridsformen oftare varit strejk än lockout.

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL:

4.

Organisationens utveckling. Totala antalet yrkesarbetare. Därav fackligt organiserade. 1890, 1900, 1910, 1920.

INTRESSEKONTORSRÖRELSEN

	Antalet yrkesarbetare	Fackligt organiserade
1890	8,600	1,000
1900	25,900	6,000
1910	34,600	5,500
1920	40,600	27,500

Antalet politiskt organiserade uppgick år 1920 till 15,138. Denna siffra avser endast de arbetare, som tillhöra Göteborgs Arbetarekommun. Till det kommunistiska arbetarpartiet höra enligt partiets egen uppskattning f. n. omkring 3,000 arbetare. Till jämförelse kan nämnas att antalet till Stockholms och Malmö arbetarekommun anslutna arbetare uppgingo år 1920 till resp. 25,542 och 17,806. Maximum nåddes i Göteborg år 1918 med 19,162 arbetare, i Stockholm år 1907 med 30,327 arbetare och i Malmö år 1920 med ovannämnda antal.

5.

Fackförbund i Göteborg 1920.

I Göteborg funnos år 1920 29 fackförbund med en medlemssiffra av minst 100. De största voro metallindustriarbetarförbundet (9,359 medl.), transportarbetareförbundet (4,402 medl.), textilarbetareförbundet (3,400 medl.), kommunalarbetareförbundet (2,809 medl.), skrädderiarbetareförbundet (2,101 medl.) samt grov- och fabriksarbetareförbundet (2,087 medl.)

6.

Antalet strejker och strejkande 1921, 1916, 1920.

7.

Rörlig anordning, visande genom arbetsinställelser förlorade arbetsdagar 1913—1922.

Det största antalet var år 1918 (245,285), det lägsta år 1914 (1,698).

INTRESSEKONTORSRÖRELSEN

Ett intressekontor är en på frivillighetens grund bildad sammanslutning med ändamål att till en viss grad reglera dess medlemmars ekonomi. Utgående från iakttagelsen att för en privatperson utbetalandet av större periodiskt återkommande utgifter såsom skatter, hyra, försäkringar, amorteringar m. m. ofta erbjuda svårigheter och i icke få fall helt enkelt åsidosattes, har intressekontoret tagit som sin huvudsakligaste uppgift att på förfallodagen kunna

verkställa den erforderliga utbetalningen för medlemmens räkning. Den metod, som därvid användes, är att varje medlem överlämnar till intressekontoret uppgift på de utbetalningar medlemmen önskar att kontoret skall ombesörja, varefter denna summa divideras med antalet avlöningsdagar. Den uppkomna delsumman indrages vid varje avlöningstillfälle till intressekontoret, där den göres räntebärande. Givetvis kan medlem också insätta större belopp än det överenskomna.

Vid sidan av sin ursprungliga och huvudsakliga uppgift tjänstgör intressekontoret som låneanstalt, i det dess medlemmar vid tillfällig ekonomisk förlägenhet (såsom sjukdom o. d.) där kunna erhålla lån, vilka återbetalas i mindre poster. För att uppfostra medlemmarna till sparsamhet uppställs emellertid i regel som lånevillkor, att låntagaren vid varje amortering insätter ett visst extra belopp på spar-kassa.

Förutom de egentliga, ovan skisserade intressekontoren, ha liknande sammanslutningar, s. k. skattekassor, fått ganska stor utbredning i vårt land, särskilt inom statens verk. Som namnet antyder, inskränker sig dessa kassors uppgift huvudsakligast till att säkerställa medlemmarnas skattebetalning.

Alla ärenden inom intressekontor och skattekassor handhas under fullständig diskretion, en nödvändig förutsättning för att institutionerna skola vinna det förtroende och den anslutning, som åsyftas. Av vikt är även, att föreståndarna för desamma äga psykologisk blick och omdömesförmåga.

Såväl intressekontor som skattekassor äro relativt nya företeelser i svenskt socialt liv. Skattekassorna, som äro de äldsta, datera sig från år 1891, då den första järnvägs-skattekassan bildades vid Statens Järnvägar i Stockholm. Sjutton år senare eller år 1908 grundade konsul Holger Holm, chef för Konfektionsaktiebolaget J. A. Wettergren & Co. i Göteborg, det första svenska, fullt utbildade intressekontoret. 1911 vann principen insteg i det svenska militärväsendet, 1914 öppnades en första skattekassa inom postverket, 1915 bildades det första intressekontoret för allmänheten och 1919 slutligen sammanslöto sig en del tull-tjänstemän till en skattekassa.

INTRESSEKONTORSRÖRELSEN

Intressekontoret och skattekassan ha vunnit anslutning av såväl män som kvinnor, av såväl högre och lägre tjänstemän som arbetare. Anslutningen från männens sida är absolut taget vida större än från kvinnornas och torde, att döma av siffrorna från den största intressekontorsgruppen, industrien, även vara det relativt, d. v. s. i jämförelse med antalet anställda.

Arbetarna, som de första åren med en viss misstro betraktade intressekontoren och i dem sågo ett slags ekonomiskt förmyndarskap, ha så småningom allt mer anslutit sig till desamma. Vid de industriföretag, där intressekontor nu äro bildade, är något över hälften av arbetarestammen intressekontorsmedlemmar. För tjänstemän är anslutningsfrekvensen något högre.

Som norm för finansieringen av intressekontoren och skattekassorna gäller, att intressekontoren vid privatföretag i regel finansieras av resp. företag, medan intressekontor vid statsinstitutioner samt skattekassorna till största delen finansieras av medlemmarna själva.

Enligt en av Jubileumsutställningen föranstaltad undersökning ha huvuddragen av intressekontorens och skattekassornas utveckling i vårt land under perioden 1910—1920 varit följande:

	Antal IK och SK ¹	Antal medlemmar	Omsättning kronor
1910	7	1,608	210,035:—
1911	8	1,893	259,611:—
1912	9	2,063	302,121:—
1913	12	3,632	540,303:—
1914	25	6,222	1,023,685:—
1915	34	10,212	1,611,585:—
1916	44	13,018	2,247,555:—
1917	52	15,721	3,162,546:—
1918	78	23,233	5,733,190:—
1919	94	27,687	7,948,709:—
1920	102	30,659	11,314,875:—

¹ Från ytterligare tretton intressekontor och skattekassor ha icke några uppgifter lämnats.

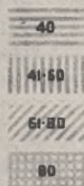
De 102 intressekontoren och skattekassorna fördelade sig år 1920 på följande kategorier:

**KARTA ÖVER IN-
TRESSEKONTOR OCH
SKATTEKASSOR I
SVERIGE ÅR 1920**

- I.K. ... INDUSTRI**
- ANNAT ENSKILT FÖRETAG
  - ALLMÄNHETEN
  - ARMÉN
  - ANNAN STATSIKSTITUTION
- S.K. - ENSKILD JÄRNVÄG**
- STATENS JÄRNVÄGAR
  - ANNAN STATSIKSTITUTION

**INDUSTRIARBETARE PR
1000 INV. I SVERIGES 24 LÄN**

ANSLUTNING

1910 1911 1912 1913 1914 1915 1916 1917 1918 1919 1920

PERGÖL											
1608	1893	2063	3632	6222	10212	13018	15721	18555	21771	25800	
KRUMÖR											
210035	259611	302121	340302	402468	4611585	5247555	5962546	6733190	748709		

TOTAL OMSÄTTNING

INTRESSEKONTORSRÖRELSEN

	Antal	Antal medl.	Omsättning kronor
Intressekontor vid industriföretag	37	23,054	7,425,481: 47
» » andra privata företag	6	1,376	1,220,947: 17
» för allmänheten	5	717	234,351: 14
» vid armén	3	144	102,565: 75
» » andra statsinstitutioner	3	396	150,025: 59
Skattekontor » enskilda järnvägar ..	10	480	217,033: 73
» » Statens järnvägar	33	3,459	1,539,249: 43
» » Postverket	5	1,033	425,220: 89
Summa	102	30,659	11,314,875: 17

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL:

8.

Blanketter från intressekontor i Göteborg.

9.

Karta över Sverige med angivande av år 1920 befintliga skattekontor och intressekontor, samt antalet arbetare per 1,000 invånare i de skilda länen samma år jämte medlemsantal och omsättning i kronor åren 1910—1920.

Statistiska planscher:

10.

Intressekontoren vid industrier i Göteborg. Antalet vid företagen anställda och procenten till I. K. anslutna under åren 1910, 1915 och 1920.

Av planschen framgår bl. a. att anslutningsprocenten till intressekontoren i Göteborg i stort sett var oförändrad under perioden 1910—1915, men betydligt ökades från 1915 till 1920. Sistnämnda år uppgick anslutningen till 86 procent mot 56 procent vid samtliga svenska industriföretag, som infört intressekontor.

11.

Intressekontoren vid industrier i Göteborg. Insättningarna per medlem under åren 1910, 1915 och 1920.

	Skatter	Hyra	Försäkring	Sparkassa	Diverse	Summa kr.
1910.....	15: 89	9: 44	4: 99	28: 30	41: 73	100: 37
1915.....	38: 79	13: 97	7: 76	38: 79	55: 86	155: 17
1920.....	104: 45	13: 93	10: 45	107: 93	111: 41	348: 15

Av statistiken framgår skatternas starka stegring under krigsåren, medan utgifterna till hyra och försäkring hållit sig relativt oförändrade.

12.

Intressekontoren vid industrier i Sverige. Antal och omsättning under åren 1910, 1915 och 1920.

Fördelningen av de inbetalta beloppen företer samma utveckling som beträffande intressekontoren vid Göteborgs industrier: en kraftig ökning av skatteposten, men endast en obetydlig ökning av utgifterna till hyra och försäkring.

13.

Intressekontoren vid industrier i Sverige, medlemsanslutning under åren 1910, 1915 och 1920.

14.

Skattekassor vid statens och enskilda järnvägar samt postverket. Antal, medlemsanslutning och omsättning under åren 1910, 1915 och 1920.

15.

Antalet arbetare vid industriföretag i Sverige, där intressekontor finnes samt antalet till industriella intressekontor anslutna arbetare i procent av samtliga Sveriges industriarbetare under åren 1914—1920.

Av planschen framgår, att antalet till intressekontor vid industriföretag anslutna arbetare för varje år utgjort en stigande procent av samtliga Sveriges industriarbetare och att år 1920 c:a $\frac{1}{20}$ av de svenska industriarbetarna voro anslutna till intressekontor

A.-B. GÖTEBORGSSYSTEMET

Med ändamål att på ett ur nykterhetssynpunkt lämpligt sätt organisera rusdrycksförsäljningen i Göteborg, stiftades år 1865 av ett tjugotal framstående män och firmor i staden Göteborgs Utskänknings Aktiebolag. År 1903 ändrades namnet till Aktiebolaget Göteborgssystemet.

Bolaget satte bland annat som sitt mål att söka utestänga det privatekonomiska intresset från rusdrycksförsäljningen och att anordna utskänknings i rymliga och snygga lokaler, där god mat serverades till billiga priser. År 1912 tog bolaget, vars banbrytande verksamhet påverkat principerna för hela landets rusdrycksförsäljning, initiativet till individuell kontroll vid minutförsäljningen av brännvin. I oktober detta år beslöt nämligen bolagets styrelse, att för-

AKTIEBOLAGET GÖTEBORGSSYSTEMET

säljningen av brännvin från bolagets minuthandelsställen skulle få ske endast till innehavare av ett av bolaget utfärdat anmälningsbevis. Härigenom blev det möjligt för bolaget att från sådant inköp utestänga kända missbrukare av rusdrycker utan att på förhand begränsa inköpsrätten för varje kund. Då varje kunds inköp av brännvin registrerades, kunde missbruk av inköpsrätten upptäckas och beivras genom bevisets indragning. På grund av Kontrollstyrelsens beslut utbyttes år 1916 detta system mot systemet med motböcker.

Aktiebolaget Göteborgssystemets verksamhet regleras numera så gott som fullständigt genom allmän lag och förordning eller Kontrollstyrelsens föreskrifter. Genom rusdrycksförsäljningsförordningen av den 14 juni 1917 erhöll bolaget fullständigt försäljningsmonopol på spritdrycker och vin inom sitt försäljningsdistrikt — Göteborg jämte närmast liggande landkommuner. Denna försäljning omfattar även maltdrycker med högre alkoholhalt än 3.6 volymprocent.

Beträffande bolagets förvaltning må framhållas, att dess styrelse består av fem ledamöter, av vilka en, som tillika skall vara ordförande, utses av Kontrollstyrelsen, två av bolagets delägare och de båda återstående av kommunal myndighet. Utdelningen till aktieägarna får icke överstiga fem procent. Bolagets nettovinst tillfaller oavkortat statsverket.

Aktiebolaget Göteborgssystemet bildade år 1921 Göteborgs Restaurantaktiebolag, vars uppgift är att handhava mathållningen vid flertalet av de sprituskänkningsrättigheter, vilka icke överlåtits på annan person utan utövas för systembolagens egen räkning.

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL:

16.

Tryckt minneskrift över bolagets verksamhet åren 1865—1921.

17.

En rad kaggar visande bolagets försäljning av renat brännvin, reducerat till 50 %. Antal liter per invånare och år. Försäljningskvantiteten har oavbrutet minskats. Den uppgick år 1874 till 22.21 liter, år 1908 till 2.08 liter.

ÅRSKONSUMTIONEN PR INV. AV MAT OCH BRÄNN-
VIN Å BOLAGETS EGNA UTSKÄNKINGSSTÄLLEN

BÖTFÄLDA FYLLERIFÖRSELSER PR 1000 INV.

AKTIEBOLAGET GÖTEBORGSSYSTEMET

18.

Roterande brännvinsglas visande per minut och 50,000 invånare serverat brännvin å samtliga utskänkningslokaler i Göteborg. Serveringstiden beräknad till 12 timmar per dygn.

Även brännvinsserveringen har oavbrutet minskats, särskilt emellan 1890 och 1920, under vilken period den sjönk från 24 till 1 glas per minut. År 1870 serverades 34 glas per minut. Tillbakagången är mer framträdande än beträffande brännvinsförsäljningen.

Statistiska planscher:

19.

Bolagets minuthandelsrättigheter pr 1,000 invånare 1886, 1906, 1920.

20.

Begagnade utskänkningsrättigheter pr 1,000 invånare 1867, 1894, 1920.

21.

Bötfällda fylleriförseelser på 1,000 inv. 1855, 1899, 1921.

22.

Årskonsumtionen pr inv. av mat och brännvin å bolagets egna utskänkningsställen 1899, 1910, 1920.

1899 voro utskänkningsställena övervägande spritrestauranter, 1920 övervägande matrestauranter.

23.

Bolagets nettovinst 1865, 1890, 1920.

Första försäljningsåret uppgick bolagets nettovinst till kr. 50,782,67.

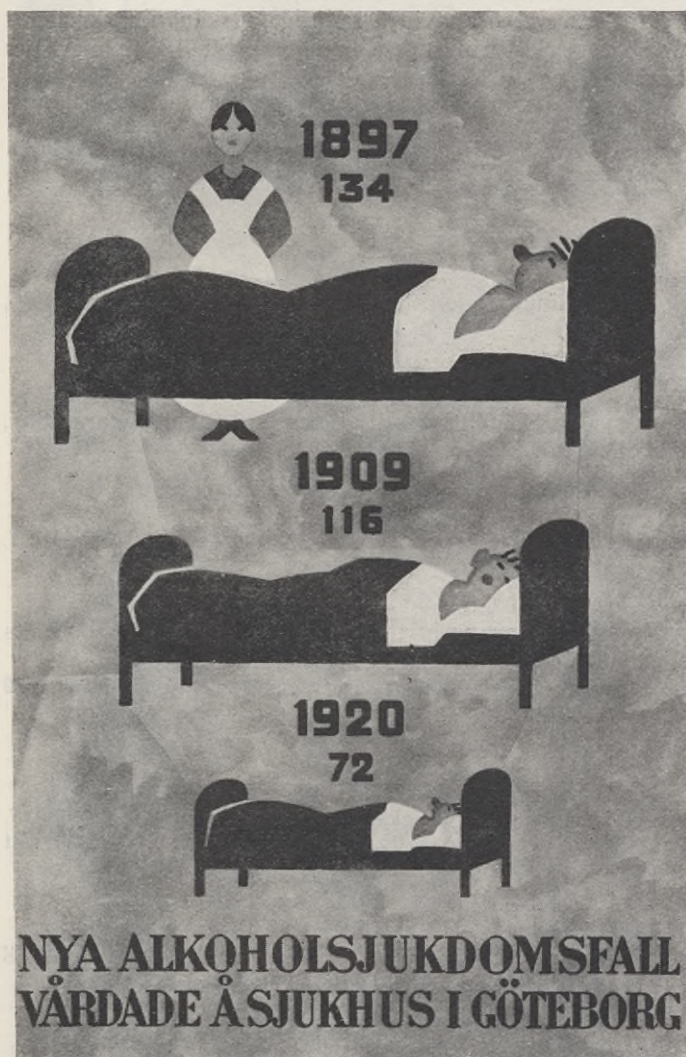
År 1920 var nettovinsten 3.02 milj. kr. Rörelsen har städse gått med vinst.

24.

Nya alkoholsjukdomsfall vårdade å sjukhus i Göteborg 1897, 1909, 1920.

25.

Bolagets försäljning av spritdrycker och vin. Antal liter pr invånare 1874, 1898, 1914.

AKTIEBOLAGET GÖTEBORGSSYSTEMET

**BOLAGETS FÖRSÄLJNING AV
SPRITDRYCKER OCH VIN
ANTAL LITER PR INVÅNARE**

26.

Tilldelning av motböcker 1921.

Av Göteborgs folkmängd hade år 1921 25,386 män erhållit rättighet att inköpa 4 liter spritdrycker per månad och 25,095 män rättighet att inköpa 2 liter. Samma år innehade 6,000 kvinnor motbok.

27.

Årskonsumtionen av spritdrycker (15 %) pr invånare i Sverige 1830, 1850, 1921.

Årskonsumtionen har under tiden 1830—1921 sjunkit från 40 till 4.8 liter per person.

S J U K K A S S E R Ö R E L S E N

Den första sjukkassan i Göteborg — Skomakaregesällskapetets sjuk- och begravningskassa — bildades redan år 1651. Under 1700-talet tillkommo bl. a. Bagarnas sjuk- och begravningskassa (1748) och Målarnas sjuk- och begravningskassa (1785), under 1800-talets tre första kvartseklar Skräddaregesällskapetets sjuk- och begravningskassa (1818), Snickaregesällskapetets sjuk- och begravningskassa (1844), Sjuk- och begravningskassan Bröder i nöden (1853), Guldsmedernas sjuk- och begravningskassa (1863), Cigarrarbetareföreningens i Göteborg sjuk- och begravningskassa (1864), Arbetarnas å Göteborgs Handelstidning (1864) och Maskinavdelningens i Göteborg sjuk- och begravningskassa (1869). Den sistnämnda var vid 1920 års utgång den enda återstående registrerade sjukkassan av de ovan nämnda.

Sjukkasserörelsen i Göteborg har emellertid först under de senaste femtio åren fått större utbredning. Genom sjuk-kasselagarna av åren 1891 och 1910 reglerades det frivilliga sjukkasseväsendet i Sverige och en uppdelning skedde mellan registrerade och icke registrerade sjukkassor.

Registrerade sjukkassor i Göteborg 1892—1920.

För att bli registrerad måste enligt lagen av år 1891 en sjukkassa bl. a. förbinda sig att avge årlig revisionsberättelse samt meddela vissa statistiska uppgifter. I gengäld

SJUKKASSERÖRELSEN

erhålles rättslig ställning och vissa andra förmåner, främst statligt understöd. Lagen av år 1910 skärpte fordringarna. En registrerad sjukkasse måste sålunda numera bl. a. ha en anslutning av minst 100 medlemmar (i undantagsfall minst 25), ej lämna begravningshjälp till högre belopp än 200 kr. per dödsfall eller låta någon kvarstå eller vara medlem endast för begravningshjälp; medlems make kan dock vara medlem endast för begravningshjälp. Var och en medges endast rätt att tillhöra *en* sjukkasse. Ålder eller sjukdom utgör ej skäl för uteslutning.

År 1920 voro 76 sjukkassor registrerade i Göteborg, men vid sidan av dessa funnos ett stort antal sammanslutningar för gemensam hjälp vid sjukdoms- och dödsfall. Dessa sistnämnda arbeta i regel efter samma principer som de registrerade sjukkassorna, men önska antingen ej bli registrerade eller uppfylla ej de för registrering fastställda villkoren.

Den registrerade sjukkasserörelsen företer under perioden 1892—1910 tvenne utvecklingslinjer. Under periodens första skede fram till 1907/08 ökades såväl antalet sjuk-kassor som antalet medlemmar. Under periodens senare skede fortsatte medlemsantalet att så gott som oavbrutet ökas, under det att sjukkassornas antal kraftigt reducerades t. o. m. 1914. De senaste sju åren ha deras antal i stort sett varit oförändrat. Minskningen av sjukkassornas antal beror till största delen på de skärpta registreringsfordringarna i 1910 års sjukkasselag, vilka nödgade ett flertal sjuk-kassor att antingen sammansluta sig inbördes eller uppgå i större kassor.

De registrerade sjukkassorna meddela enligt 1910 års lag dels sjukhjälp, dels begravningshjälp och dels moderskaps-hjälp. Av de 76 sjukkassorna 1920 voro 64 såväl sjuk- som begravningskassor, de övriga endast sjukkassor. Moderskaps-hjälp beviljades endast i 13 kassor.

Utom de egentliga sjukkassorna finnes i Göteborg sedan år 1904 fortsättningssjuk-kassan Central, bildad av registre-rade sjukkassor. Denna kassas uppgift är att lämna sjuk-hjälp en viss begränsad tid vid långvarigare sjukdomsfall, då hjälp ej längre kan erhållas från annan sjukkasse.

De till Central anslutna sjukkassorna voro år 1921 till antalet 44, representerande 15,687 medlemmar. Anslutning-

en har med undantag för 1920 ökats för varje år. Fortsättningssjukkassan har under sitt 17-åriga bestånd utbetalat sammanlagt kr. 175,051 i sjukhjälp till 3,661 anmälda sjukdomsfall. Med undantag för det första verksamhetsåret ha kassans inkomster städse överstigit utgifterna. Den kontanta hjälpen vid sjukdomsfall understiger per dag något motsvarande summa från de egentliga sjukkassorna och har minskats med omkring 10 % från verksamhetens början.

Kassans nettotillgångar ha oavbrutet ökats, särskilt åren 1916—1921, under vilken tid desamma stigit från kr. 38,102 till kr. 193,206.

För att bereda medlemmar vila och vård under rekonescenttid inköpte fortsättningssjukkassan år 1918 egendomen Solhem i Landvetter. År 1921 vårdades å hemmet sammanlagt 89 män och 61 kvinnor.

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL:

28.

Blanketter för verksamheten.

Statistiska planscher:

29.

Antal sjukkassor och medlemmar.

Antalet sjukkassor ökades under åren 1892—1907/8 från 91 till 208. Under åren 1908—1914 minskades deras antal till 77, huvudsakligast beroende på bestämmelserna i 1910 års sjukkasselag. Från och med år 1914 har sjukkassornas antal hållit sig i det närmaste konstant. 1920 funnos 76 registrerade sjukkassor i Göteborg.

Antalet medlemmar har med undantag av åren 1909 och 1915 oavbrutet stigit och uppgick år 1920 till 32,624 mot 23,154 år 1912, 13,426 år 1902 och 961 år 1892. Medlemsantalets fördelning på män och kvinnor företer betydande olikheter under skilda år. Anslutningen från kvinnornas sida var de första åren obetydlig. Under perioden 1910—1920 däremot, efter det att inträde i vissa fall kan vinnas endast för begravningshjälp och sedan moderskapshjälp ingått i kassornas verksamhet, har antalet nya kvinnliga medlemmar varit mer än dubbelt mot antalet manliga, varigenom kvinnorna nu uppgå till omkring $\frac{1}{2}$ av samtliga medlemmar mot ungefär $\frac{1}{7}$ år 1909. Av det totala antalet medlemmar år 1920 voro ungefär $\frac{1}{8}$ berättigade till blott begravningshjälp. Huvudparten av denna kategori utgöres av kvinnor.

SJUKKASSERÖRELSEN

30.

Antal sjukdomsfall. Antalet sjukdagar per sjukdomsfall och understöd per sjukdag.

Antalet till sjukkassorna anmälda sjukdomsfall ha av naturliga skäl stigit i samma mån som medlemsantalet ökats. De utgjorde år 1892 348, 1902 4,184, 1912 7,424 och 1920 8,830. Ett anmärkningsvärt stort antal sjukdomsfall rapporterades åren 1918 och 1919, resp. 14,145 och 10,395. Antalet sjukdagar per sjukdomsfall har sedan början av detta århundrade hållit sig relativt konstant, i allmänhet växlande emellan 20 och 23 dagar. Under 1890-talet höll sig antalet sjukdagar emellan 14 och 20. Den kontanta sjukhjälpens har alltsedan 1892 varit i stigande och uppgick 1920 till kr. 2:52 mot kr. 1:39 år 1892. Sedan år 1914 har ökningen uppgått till omkring 30 proc.

31.

Moderskapshjälp. Antal gånger och dagar. Understöd per dag.

Moderskapshjälp utdelades år 1920 196 gånger, vilket var den dittills högsta årssiffran. Under det första verksamhetsåret — 1912 — utdelades moderskapshjälp 11 gånger. Under åren 1912—1920 har dylik hjälp utdelats sammanlagt 953 gånger. Dagantalet har stigit från 153 år 1892 till 3,229 år 1920. Frånsett år 1912 har moderskapshjälp omfattat i regel 17—18 dagar. Det kontanta understödet uppgick år 1912 till kr. 1:16 per dag, 1916 till kr. 1:42 per dag samt 1920 till kr. 1:62 per dag.

32.

Sjukdomsfall och sjukdagar per 100 medlemmar.

Sjukligheten bland de registrerade sjukkassornas medlemmar har hållit sig relativt konstant. Om man undantager åren 1893 och 1918 ha antalet sjukdomsfall på 100 medlemmar växlat emellan 27 och 41 och i allmänhet hållit sig något över 30. Antalet sjukdomsfall per 100 medlemmar har städse varit större bland männen än bland kvinnorna. Däremot ha sjukdomsfallen i allmänhet haft längre varaktighet bland kvinnorna än bland männen. Antalet sjukdagar per 100 medlemmar uppgick år 1920 till 705 mot 604 år 1892. År 1918 var motsvarande siffra 1,002. Antalet sjukdagar per 100 kvinnliga medlemmar var år 1920 733 och per 100 manliga medlemmar 696.

33.

Medlemsanslutning.

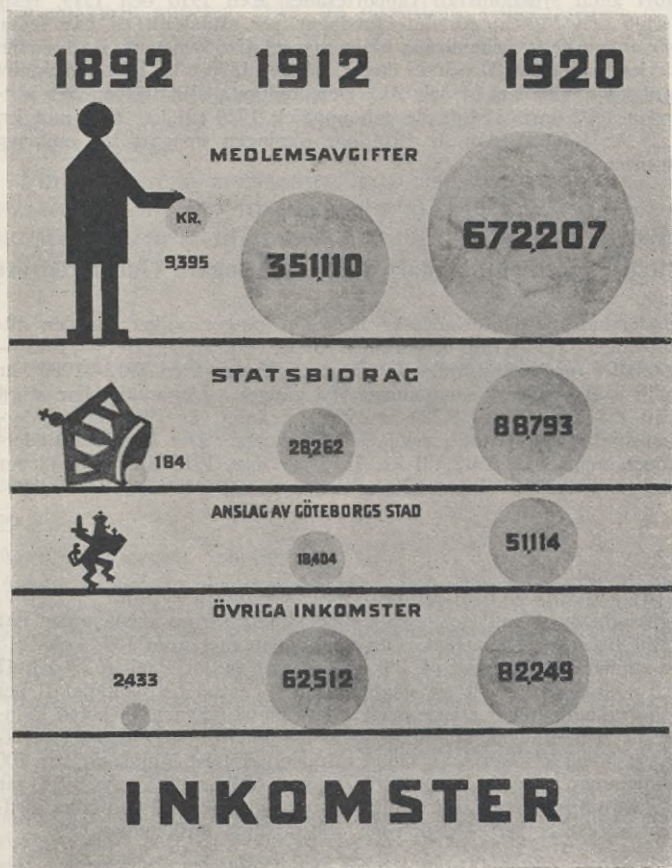
År 1892 var var 100:de, 1902 var 10:de och 1920 var 6:te göteborgare medlem av registrerad sjukkasse.

JUBILEUMSUTSTÄLLNINGEN I GÖTEBORG 1923

34.

Inkomster.

Inkomsterna ha med undantag av det svåra sjukdomsåret 1918 ständigt överstigit utgifterna. Totalinkomsterna belöpte sig år 1892 till kr. 12,012, år 1920 till kr. 894,363. Av inkomsterna ha i stort sett $\frac{3}{4}$,

ständigt täckts av medlemsavgifter. Statsbidraget, som under början av 1890-talet uppgick till 4 à 5 proc. av inkomstsumman, har från och med 1914 växlat emellan 10—12 proc. Det från och med 1906 utgående anslaget från Göteborgs stad bidrager med omkring 6 proc.

GÖTEBORGS KOLONITRÄDGÅRDAR

till inkomsterna. De under rubriken "övriga inkomster" redovisade posterna ha nedgått från ung. $\frac{1}{5}$ till $\frac{1}{10}$ av inkomstsumman.

35.

Utgifter.

De registrerade sjukkassornas sammanlagda utgifter uppgingo år 1892 till kr. 11,282, år 1912 till kr. 422,075 och år 1920 till kr. 750,899. Den största utgiftsposten har ständigt varit och är alltså den kontanta sjukhjälp. Dess andel i totalutgifterna har varit anmärkningsvärt konstant, omkring 70 proc. Bidragen till läkarevård, medicin m. m. ha ävenledes under den tid de utgått (från och med år 1910) utgjort en relativt oförändrad andel av utgifterna, något under 10 proc. Begravningshjälp har procentuellt sett gått tillbaka från omkring $\frac{1}{10}$ till omkring $\frac{1}{20}$ av utgifterna. Moderskaps-hjälp uppgår f. n. till ungefär $\frac{1}{2}$ proc. av samtliga utgifter. Förvaltningskostnaderna, som i början av 1890-talet uppgingo till omkring $\frac{1}{20}$ av totalutgifterna, ha sedermera så gott som oavbrutet stigit och togo år 1920 i anspråk ungefär $\frac{1}{8}$ av desamma.

36.

Behållning av årsverksamheten. Kapitalbehållning.

Nettobehållningen av det första årets verksamhet uppgick till endast 730 kr. År 1912 hade behållningen stigit till kr. 38,213 och 1920 till kr. 143,464. Det enda år sjukkassornas verksamhet gått med förlust var år 1918, då utgifterna överstego inkomsterna med kr. 75,099. Sjukassornas kapitalbehållningar ha med undantag av åren 1902, 1915 och 1918 städse ökats och uppgingo år 1920 till kr. 862,594 eller ungefär dubbelt mot år 1910 och ungefär 60 gånger mera än 1892.

37.

Sjukasseverksamheten i Göteborg representerar 4 proc av hela rikets.

Då denna siffra varit underkastad mycket små fluktuationer, vill det sålunda synas, som om den registrerade sjukasserörelsen i Göteborg utvecklats i ungefär samma tempo som i det övriga Sverige.

FÖRENINGEN GÖTEBORGS KOLONI- TRÄDGÅRDAR

Föreningen Göteborgs Koloniträdgårdar, som bildades den 24 april 1905, har hittills anlagt 7 kolonier om sammanlagt 1,117 lotter, nämligen år 1906 anläggningarna vid Bur-

gården och Härlanda om resp. 130 och 80 lotter, år 1907 Landalakolonien, som efter en utökning numera omfattar 182 lotter, 1912/13 Änggårdskolonien om 105 lotter, 1914 Gamlestadskolonien, som jämte ett senare tillkommet område omfattar 131 trädgårdar, 1916 en koloni vid Kungsladugård om 155 lotter och 1918 den stora anläggningen vid Högsbo, vilken omfattar 334 lotter.

Då alla lotter vid ovannämnda anläggningar äro upptagna, planerar föreningen en ny koloni vid Askim, avsedd att iordningställas under år 1923. I motsats till de äldre

Koloniträdgårdsstuga.

anläggningarna, som äro avsedda för odling av trädgårdsalster, blir denna senare en havsbadkoloni, med huvudvikten lagd på saltsjöbad och segling. Intresset för denna kolonityp har visat sig så stort, att man väntar kunna omedelbart hyra ut de 100 lotter, som här planerats.

Marken för samtliga kolonianläggningar arrenderas av Göteborgs stad på i regel 10 år mot en avgift av 1 öre per m². Väg- och inhägnadsanläggningar ha utförts av föreningen. Kostnaderna härför ha bestridits huvudsakligen med upplånade medel, och medlemmarna amortera desamma med en arrendeavgift av 6¹/₂ till 8 öre per m². Å lotterna,

som ha en storlek av 240—300 m², få uppföras stugor med högst 20 m² golvyta. Stugorna, som endast få användas till sommarbostäder, ha som sådana blivit mycket uppskattade av sina innehavare.

Föreningens arrendeinkomster utgjorde år 1922 kr. 20,972:99. Årsvinsten var samma år kr. 1,607:75. Kapitalbehållningen uppgick den 31/12 1922 till kr. 10,427:60.

Motiv från koloniträdgård.

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL:

38.

Modell av koloniträdgård.

39.

Planer över de sju anläggningarna.

40—44.

Fotografier från koloniträdgårdar.

FOLKBILDNINGSRÖRELSEN

Det organiserade folkbildningsarbetet är en jämförelsevis ny företeelse på det sociala området. Det vänder sig företrädesvis till de vuxna och utgör på sitt sätt en påbyggnad på den utbildning de breda lagren erhållit i folkskolan. Den första formen av folkbildningsarbete torde ha varit föreläsningssverksamhet och biblioteksrörelse. Vid sekel-skiftet framträdde en ny form för arbetet, nämligen studie-cirkeln, som sedan fått en betydande tillämpning. En fortsättning på studiecirkeln är föreläsningkursen och folkhögskolekursen. Studiecirkeln upptogs först inom Goodtemplarorden och har senare utvecklats och förts vidare inom Arbetarnas Bildningsförbund. I och med det ökade kommunala inflytande, som de breda lagren de senaste åren fått, har det fria och frivilliga folkbildningsarbetet haft betydande framgångar och framträder numera som en rörelse av stora mått. En av regeringen tillsatt kommitté skall framlägga förslag till ett enhetligt ordnande av det fria och frivilliga folkbildningsarbetet med statens ekonomiska medverkan.

I Göteborg började folkbildningsarbetet organiseras på 1860-talet och befrämjas numera genom ett flertal institutioner och sammanslutningar såsom Göteborgs stads folkbibliotek (Dicksonska folkbiblioteket), Göteborgs Arbetareinstitut, Västra Sveriges Folkbildningsförbund, Göteborgs Folkbildningshem, Arbetarnas Bildningsförbunds lokalavdelning, Föreningen Göteborgs Arbetares Folkhögskola samt studiehemmet Nordgården.

Göteborgs stads folkbibliotek (Dicksonska folkbiblioteket) inrättades av brukspatron James Robertsson Dickson och ställdes genom dennes testamente av 1867 under styrelsens för Robert Dicksons stiftelse förvaltning. Under samma styrelse sorterar de senare tillkomna folkbiblioteken i Majorna, Redbergslid, Landala och Lundby. Biblioteken innehålla huvudsakligen skönlitteratur men även vetenskapliga arbeten på skilda områden. Böckerna läsas antingen å bibliotekets lärum eller lånas hem av låntagaren. Någon hemlåningsavgift upptages icke. De mest lästa författarna äro f. n. Jack London, August Strindberg, Emilie Flygare-Carlén, Alexander Dumas, Frank Heller, William Locke

o. s. v. Under bibliotekets första år lånades mest Flygare-Carlén, August Blanche, Marie Sophie Schwartz, Alex. Dumas d. ä., Marryat, Cooper o. s. v.

Göteborgs arbetareinstitut började sin verksamhet 1883. Det har till syftemål att bereda särskilt kroppsarbetare tillfälle till inhämtande av allmännyttig kunskap och avser närmast att bibringa dem kännedom om naturens och andens företeelser och deras lagar. Undervisningen förmed-

Från Göteborgs folkbibliotek.

las väsentligen genom föreläsningkurser av den art, att de kunna uppfattas av åhörare med vanlig folkskolebildning. Föreläsningarna äro avgiftsfria. Största antalet föreläsningar komma på kulturhistoria, jord- och folkbeskrivning, naturvetenskap, historia, litteratur etc. Sedan 1905 ha föreläsningar anordnats regelbundet även i Göteborgs museum. I samband med föreläsningkurserna anordnas elementarkurser i språk, välskrivning, bokföring, räkning, elemen-

tarsång etc. Verksamheten är förlagd till Arbetareföreningen vid Järntorget, Carnegieska hushållskolan i Majorna och Folkskolehuset i Redbergslid.

Förutom föreläsningar anordnar arbetareinstitutet, fr. o. m. år 1894, folkkonserter, vilka givits till ett antal av omkring 25 pr år. Den musikaliska ledningen utövas sedan 1897 av domkyrkoorganisten Elfrida Andrée, biträdd av en av institutet tillsatt kommitté. Fr. o. m. 1885 åtnjuter institutet statsanslag utgående med 2,700 kr. per år. Göteborgs Stadsfullmäktige ha ävenledes fr. o. m. hösten 1883 regelbundet lämnat institutet ett årligt anslag. För arbetsåret 1922—1923 utgår detsamma med 19,000 kr. jämte 9,000 kr. för anordnande av folkkonserter.

I Lundby arbetar sedan 1896 Lundby Arbetareinstitut och i Örgryte sedan 1921 Örgryte Arbetareinstitut efter i huvudsak samma program som Göteborgs Arbetareinstitut. De sortera under var sin styrelse.

Västra Sveriges folkbildningsförbund, som bildades år 1903, förmedlar populär-vetenskapliga föreläsningar samt upprättar och utsänder vandringsbibliotek.

Göteborgs folkbildningshem startade 1907 under till en början livlig verksamhet i egna lokaler. År 1913 måste rörelsen nedläggas, delvis beroende på att folkbildningshemmet förlorade sina lokaler. Verksamheten återupptogs 1918. Folkbildningshemmet har till uppgift att arbeta för utbredande av kunskap och bildning, att bereda personer ur skilda samhällslager tillfälle att lära känna varandra samt att bland ungdomen verka för ett friskt och glatt ungdomsliv med ideellt innehåll. Inom Folkbildningshemmet arbeta studiecirklar, kurser, ett folkdanslag. Vidare förekomma föreläsningar, diskussionsaftnar etc.

Studiehemmet Nordgården började sin verksamhet 1919. År 1922 bildades stiftelsen Studiehemmet Nordgården med uppgift att bereda bildningssökande manlig och kvinnlig ungdom möjlighet till fortsatt utbildning samt att giva människor från olika arbetsområden och samhällsklasser tillfälle till personlig samvaro. Under Nordgården sortera Kamratföreningen och Stugföreningen, den senare med uppgift att bereda billig sommarvila åt industriarbetarskor. För 1923 har hemmet erhållit ett kommunalt anslag av 1,600 kr.

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL.

45—47.

Fotografier från folkbiblioteken och de enskilda bildningsföretagen.

48.

Bokband från Dicksonska folkbiblioteket.

49.

Vandringsbibliotek från Västra Sveriges folkbildningsförbund.

Statistiska planscher:

50.

Göteborgs Folkbibliotek. Antal bokband. Utlånade bokband. Omkostnader 1870, 1880, 1900, 1910, 1920.

Göteborgs folkbibliotek hade år 1870 2,500, år 1910 17,500 och 1920 38,000 bokband. Boklånen ha från 1870—1920 ökat från 16,000 till 415,000, omkostnaderna från kr. 2,400 till kr. 111,000. Enbart Dicksonska Folkbiblioteket hade år 1862 1,138 och 1920 18,014 band. Antalet utlån utgick resp. år till 12,931 och 81,660.

51.

Västra Sveriges Folkbildningsförbund. Antal utsända böcker samt förmedlade föreläsningar.

Under tiden 1903—1913 utsändes genomsnittligt 1,326 och under tiden 1913—1922 genomsnittligt 1,990 böcker per år. Sedan år 1903 har förmedlats omkring 600 föreläsningar per år.

52.

Göteborgs Arbetareinstitut 1883—1922. Antalet föreläsningar och folkkonserter i genomsnitt pr år.

Det största antalet föreläsningar ha hållits i humanistiska och i naturvetenskapliga ämnen, resp. 90 och 21 per år. Antalet åhörare utgjorde under 1880 i genomsnitt 100 men har sedan 1903—1904 hållit sig över 200. Institutets elementarkurser besöktes första året (1902) av 25, höstterminen 1921 av 636 elever. Antalet föreläsningar per år har de 40 år institutet ägt bestått varit ungefär oförändrat.

53.

Arbetarnas Bildningsförbund. Göteborgsavdelningen. Antal studiecirklar och medlemmar.

Avdelningen, som organiserades år 1918, räknade verksamhetsåret 1921—1922 17,756 medlemmar, samtliga genom sina fackliga organisationer anslutna till lokalavdelningen. Ovannämnda arbetsår funnos 51 studiecirklar med 826 medlemmar.

NYKTERHETSRORELSEN

Alkoholmissbruket, vilket i forna tider i stort sett bestod i brännvinsförtäring till övermått, har redan för århundraden tillbaka varit föremål för uppmärksamhet från såväl statens som enskildas sida. Under 1830-talet bildades nykterhetsföreningar på flera platser i Sverige, i Göteborg av grosshandlaren Olof Wijk d. ä. Från slutet av 1850-talet verkade här den kände nykterhetsivraren domprosten Peter Wieselgren, som redan 1819 bildat en nykterhetsförening vid Växiö gymnasium. Under senare hälften av 1870-talet tog nykterhetssträvandena ökad fart i Göteborg och den moderna nykterhetsrörelsen, sådan den i sin organiserade form framträtt i Sverige under de senare årtiondena, räknar praktiskt taget sitt upphov från den novemberkväll 1879 då den första svenska goodtemplarorden n:o 1 Klippan bildades i huset Fyrmästarevägen 4 i Masthugget. Under 1870-talet stiftades även flera fristående nykterhetsföreningar såsom den av domprosten Wieselgren understödda föreningen "Strid och Seger", "Absoluta nykterhetsföreningen i Göteborg" samt "Drinkarens vänner". Åtminstone Absoluta nykterhetsföreningen arbetade efter praktiskt nykterhetsvänliga principer och inrättade på flera platser i staden matserveringsställen, där allmänheten kunde intaga måltider utan att nödgas förtära brännvin till maten.

Från ingången av 1880-talet blev det emellertid den under ordensform arbetande nykterhetsrörelsen, som tog ledningen i nykterhetsarbetet. Till en början var densamma representerad endast av Goodtemplarorden som 1881 räknade 6,130 medlemmar, därav 1,437 i Göteborg, men redan 1883 bildades, likaledes i Göteborg, Templarordens första tempel, 1886 den första Blåbandsföreningen, 1889 Nationalgoodtemplarorden och 1896 den nästan uteslutande av socialdemokratiska arbetare rekryterade nykterhetsorden Verdandi. Flertalet av de mindre nykterhetssammanslutningarna såsom S. S. U. H., Vita Bandet, Järnvägsmännens, Postpersonalens, Polismännens, Lärarekårens m. fl. nykterhetsföreningar stiftades ävenledes under 1800-talets sista decennier.

Den moderna svenska nykterhetsrörelsen utvecklades

utan avbrott fram till år 1911, då de första tecknen till en nedgång i anslutningen visade sig. Antalet medlemmar uppgick då till omkring 375,000 och Göteborg, vars distrikt räknade över 16,000 medlemmar, var alltså en av huvudorterna för rörelsen. Efter år 1911 har medlemskurvan varit än stigande, än fallande och tidsandan har måhända i stort sett varit mindre gynnsam för nykterhetsrörelsen i dess organiserade form. Men denna rörelse har haft ett betydande inflytande på seder, åskådning och umgänget samhällsmedborgarna emellan, och för närvarande torde praktiskt taget hela samhället vara genomsyrat av det ogillande mot spritmissbruket, som på sin tid var anledningen till nykterhetsrörelsens uppkomst.

Vid utgången av år 1921 räknade de olika ordnarna sammanlagt 270,000 medlemmar, därav 9,200 i Göteborgs distrikt.

54.

Växelvis framträdande kartor över nykterhetsrörelsens utbredning i landet och i Göteborgs distrikt åren 1881 och 1911.

GÖTEBORGS ARBETAREFÖRENING

Göteborgs Arbetareförening, som bildades den 19 augusti 1866, har till uppgift att åvägabringa en gagnande förbindelse mellan stadens arbetare, att upprätta understöds- och sparkassor samt att i övrigt söka underlätta de strävanden, som åsyfta arbetarnas andliga och materiella höjande.

Föreningen uppförde redan år 1874 vid Järntorget ett föreningshus med en större samlingssal jämte några smålokaler. Årligen höllos där ett stort antal såväl enskilda som offentliga sammankomster. Dessutom användes lokalerna för Arbetareinstitutets och Folkkonserternas verksamhet.

Fastigheten ombyggdes år 1909 och i samband därmed utvidgades föreningshuset till att omfatta ett helt kvarter. Förutom Arbetareinstitutets lokaler innehåller detsamma nu

JUBILEUMSUTSTÄLLNINGEN I GÖTEBORG 1923

restaurant, postkontor, teatersalong, 12 större och mindre salar samt butiker. Under år 1922 togos lokalerna i anspråk 5,678 gånger, därav till 371 teaterföreställningar, 2,653 fackföreningsmöten, 675 sjukkassemöten, 229 religiösa möten och 437 offentliga förrättningar, såsom beväringmönstringar, skatteuppbörder, val m. m.

Göteborgs Arbetareförening har bl. a. tagit initiativet till Göteborgs Folkoank. F. n. handhar föreningen ledningen av en omfattande sagostundsverksamhet för barn.

Föreningens hyresinkomster voro år 1922 kr. 161,107 :03. Årsvinsten var samma år kr. 27,421 :75, och kapitalbehållningen uppgick den 31 dec. 1922 till kr. 350,134 :72.

55—56.

Fotografier över Arbetareföreningens hus samt dess teatersalong.

RUM 129

ENSKILD FILANTROPISK VERKSAMHET

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL.

1.

Redogörelse för den enskilda filantropiska verksamheten i Göteborg. Arbetet kan till ett pris av kr. 3:75 erhållas hos vakten.

2.

Fotografi av föreningens Våra gamla sommarhem vid Norsesund.

3.

Fotografi av sommarkolonien Solgården, Voxlöf, Kungsbacka.

4.

De blindas förening Hoppet. Korgstolar tillverkade av blinda.

GÖTEBORGS STADS FOLKSKOLOR

5.
Föreningen De blindas vänner. Diverse föremål, tillverkade av blinda.
6.
Fotografier från föreningen De lungsjukas vännerns badbarnsverksamhet.
7.
Arbeten och fotografier från Vanförestalten.
8.
Modell av Myrornas spädbarnshem, Utbynäs.
9.
Rörlig anordning visande antalet rekvirerade Första-majblommor.
10.
Fotografier från småbarnsskolorna.
11.
Arbete från Göteborgs småbarnsskolor: ett rum och kök.
12.
Fotografi av Dicksonska stiftelsen. Fastigheterna i Brantdala.

RUM 131—140

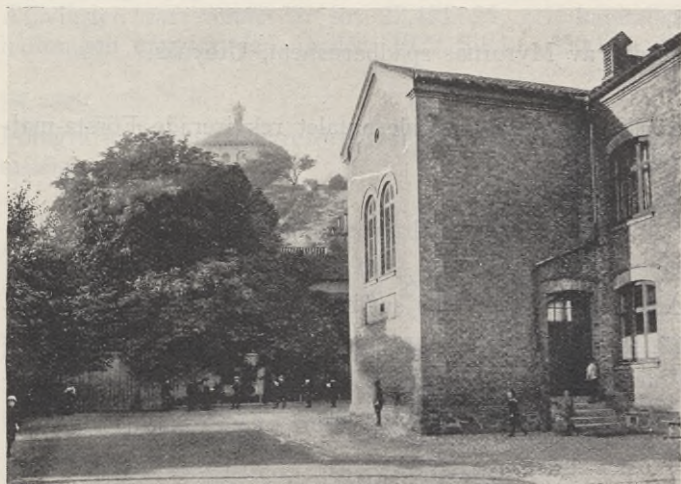
GÖTEBORGS STADS FOLKSKOLOR

Före den lagstadgade folkskolans tillkomst sköttes folkundervisningen i Göteborg liksom på ett flertal andra platser i vårt land frivilligt av barmhärtighets- och välgörenhetsinrättningar, barnhus och fattigfriskolor. Redan 1737 upprättades sålunda Göteborgs Barnhus, som tillika blev skola, år 1757 började Frimurarbarnhuset en liknande verksamhet, och år 1767 öppnades den efter stiftaren, fattighuspredikanten Johannes Willin, uppkallade Willinska skolan. Dess lärjungesiffra översteg i början av 1800-ta-

JUBILEUMSUTSTÄLLNINGEN I GÖTEBORG 1923

let 600. Senare tillkommo även andra friskolor t. ex. den år 1810 öppnade Prins Oscars skola, avsedd för soldatbarn.

För att ekonomiskt möjliggöra fattiga barns undervisning infördes i början av 1800-talet i Göteborg den s. k. lancaster- eller växelundervisningsmetoden. Denna metod, som fått sitt namn efter engelsmannen Lancaster, bestod i att lärarna med hjälp av mera försigkomna elever, s. k. monitorer, samtidigt ledde undervisningen av ett större an-

Västra Hagaskolan.

tal barn. En numera uppdelad lancastersal i Östra Hagaskolan ($33\frac{1}{2}$ alnar lång och $14\frac{1}{2}$ alnar bred) rymde omkring 300 barn.

Sedan enligt stadgan av den 18 juni 1842 varje församling måste sörja för sina barns undervisning, inrättades under 1840-talet Domkyrkoförsamlingens skola i Haga (nuvarande Östra Hagaskolan), Tyska församlingens skola, (Tyska skolan, nu riven) och Garnisonsförsamlingens skola (Prins Oscars skola, Kaserntorget 7). Bland annat beroende på att Göteborg vid denna tid saknade territoriella församlingar genomfördes år 1858, att folkskoleväsen-

GÖTEBORGS STADS FOLKSKOLOR

det skulle vara en för hela kommunen gemensam angelägenhet. Härigenom erhöll Göteborgs folkskolor en fast

Nordhemsskolan. Skolavslutning.

organisation, och undervisningen en mera modern prägel. Lancastersystemet började avskaffas, lärjungarna fingo omedelbar undervisning i till lärjungeantalet begränsade

avdelningar, lärjungeavgifterna borttogos — även för de bättre bemedlade — och lärareutbildningen främjades genom av folkskoleledningen upprättade pedagogiska kurser. I spetsen för skolorna ställdes redan år 1858 en inspektör.

På grund av att skolgången så småningom blev jämnare och att åtskilliga barn kvarstannade längre tid i skolan än skolstadgan ålade dem, organiserades från början av 1880-talet s. k. överbyggnader på den obligatoriska folkskolan. Dessa överbyggnader, som erhöles en helt och hållet frivillig karaktär, ha senare nått en allt mångsidigare utveckling och bestå icke blott av en folkskolans högre avdelning utan även av s. k. högre folkskolor.

Göteborgs högre folkskolor bestå av en skola med handelsundervisning för gossar, en för flickor, en skola med husligt arbete för flickor samt en teknisk skola för gossar. Samtliga dessa skolor äro treklassiga. Vidare finnes en fyrtklassig allmän tvåspråkig linje för gossar och en för flickor.

För de lärjungar, som efter att ha genomgått den sex-åriga folkskolan, börja förvärvsarbete, ha upprättats fortsättningsskolor, avsedda att föra lärjungarna in i det arbetsliv, för vilket de antagas vara mest intresserade. Göteborgs fortsättningsskolor äro av 1918 års typ och uppdelade i fortsättningsskolor i anslutning till järnindustri, snickeri, handel, elektroteknik och jordbruk — samtliga för gossar — samt fortsättningsskolor i anslutning till beklädnadsyrken och husligt arbete för flickor. Förutom ovan nämnda skolor finnas även allmänna fortsättningsskolor för gossar och flickor.

Folkskolans undervisning omfattar icke blott inhämtande av bokliga kunskaper utan har även i allt större utsträckning kommit att omfatta praktiskt arbete t. ex. slöjd, teckning och andra arbetsövningar, lärjungelaborationer m. m. Strävandet att i största möjliga utsträckning göra undervisningen åskådlig har tagit sig uttryck i anordnandet av skolvandringar, museibesök, skolresor o. d.

Jämsides med utvecklingen av skolans organisation i övrigt ha åtskilliga socialpedagogiska och hygieniska åtgärder vidtagits, såsom bespisning av fattiga barn, skollovs-kolonier, läkare- och tandvård.

GÖTEBORGS STADS FOLKSKOLOR

Göteborgs folkskoleväsen omfattar:

			Ungefärlig ålder	Antal lärj. 1/10 1922
Folkskola, ...	6 klasser,	1-6 skolåret	7-13 år	20,830
Högre avdelning	1-4 »	7-10 »	13-17 »	2,703
Högre folkskolor	3 »	7-9 »	13-16 »	479
Fortsättningsskolor	2 årskurser	7-8 »	13-15 »	2,628
Hjälpklasser (för intellektuellt efterblivna)				568
Avsöndringsskola (för vanartade)				32
Klasser för lomhörda				75
Sanatorieklasser för skrofulösa och tuberkulösa barn				94

RUM 131

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL.

FOLKSKOLANS FÖREGÅNGARE I GÖTEBORG.

1. Teckningar och fotografier av Göteborgs Stads Barnhus, Willinska Fattigfriskolan och Örgryte Fattigfriskola. Porträtt av fattigfriskolornas stiftare, m. fl.
2. Aktstycken från ovannämnda skolor.
3. Från Willinska skolan, Majornas Växelundervisningsskola och Prins Oscars (Garnisonsförsamlingens) skola.

FOLKSKOLEVÄSENDETS UTVECKLING OCH ORGANISATION.

4. Barnantalet vid Göteborgs folkskolor 1858—1922. Ett barn på bilden betecknar 1,000 barn.
5. Karta över Göteborg med angivande av överläraresdistrikt och skolhus.
6. Grafisk framställning av skolornas organisation åren 1858, 1864, 1884, 1894, 1914 och 1923. Siffrorna angiva skolornas byggnadsår.

7.

Fotografier från skolornas olika avdelningar och specialklasser.

8.

Barnantalet i folkskolans olika överbyggnader 1922.

Ett barn på bilden betecknar 100 barn. Rörande högre folkskolorna se vidare rum 140.

FRÅN DET NUTIDA SKOLLIVET.

9.

Karta över stadens skolbarnsträdgårdar och av skolbarn skogsodlade områden. Fotografier från trädgårdsarbete och skogsplantering.

10.

Antal i trädgårdsarbete deltagande barn.

11.

Antal i skogsodling deltagande barn.

På bilderna 10 och 11 betecknar ett barn 100 barn

12.

Fotografier över skolvandringar och museibesök. Skolkarta över Göteborg.

13.

Karta över skolreseplatser. Fotografier från resorna.

14.

Antal i skolresor åren 1902, 1912 och 1922 deltagande barn.

Ett barn på bilden betecknar 100 barn.

15.

Karta över skollovskoloniernas förläggningsplatser. Fotografier från skollovskolonierna.

16.

Antal kolonibarn åren 1885, 1902 och 1922.

Ett barn på bilden betecknar 100 barn.

17.

Karta över sommarhem samt grafiska bilder och fotografier från sommarbarnsverksamheten.

Fr. o. m. år 1917 har genom Göteborgs Skolförenings försorg barn från Göteborgs folkskolor beretts tillfälle till sommarvistelse på landsbygden. De röda prickarna angiva hur många barn, som i medeltal per år vistats vid en plats.

GÖTEBORGS STADS FOLKSKOLOR

18. Sommarbarn 1917—1922.
19. Gymnastik-, lek- och badfotografier. Karta över lekplatser och skolbad.
20. Friluftspekar och skolbad.
21. Fotografier från folkskoleklinikerna.
22. Fotografier från barnbespisningen.
23. Skolsparkassans utveckling.

FOLKSKOLEVÄSENDETS LEDNING.

- 24—26. Porträtt i olja av biskop Gustaf Daniel Björk (ordförande i Göteborgs allmänna folkskolestyrelse 1858—1866), handlanden Erik Gustaf Lindström (v. ordf. 1860—1865) samt Johan David von Holten (v. ordf. 1867—1871, ordf. 1872—1891).
27. Porträtt av folkskoleinspektörer.
28. Folkskolestyrelsens berättelser och handlingar m. m.

FOLKSKOLELOKALER.

- 29—33. Modeller av folkskolor i skalan 1:100. Nordhemsskolan, uppförd 1916(29). Viktoriaskolan, uppförd 1877 (30). Carlgrenska skolan, uppförd 1827 (31). Bagaregårdsskolan, uppförd 1918 (32). Götabergsskolan, uppförd 1906 (33).
34. Ritningar och fotografier av skolhus.
35. Skolornas lokaler åren 1864, 1892 och 1922.

FÖRENINGSLIV OCH FORTBILDNINGSVÉRKS-
SAMHET INOM GÖTEBORGS FOLKSKOL-
LÄRAREKÄR.

36.

Fotografier och tryckta redogörelser från olika sidor av
föreningsverksamheten.

RUM 132

LANCASTERSKOLSAL.

1.

Kateder från Nääs skola i Västergötland.

I nedre delen av katederns framsida lådor för lästabeller.

2—9. (På katedern).

Inskrivningsbok för Majornas Wexel-Undervisnings-Sko-
la (2). Böcker, bläckhus, sanddosa, ringklocka, pipa och
psalmodikon med noter.

10.

Sandbänk från Borgstena socken.

(Tillhör Borås Museum.) Nybörjarna övade sig i skrivning genom
att forma bokstäverna i sanden.

11.

Sandgriffel av järn.

(Tillhör Dalslands fornsal.)

12.

Rekonstruktioner av sandjännare.

13.

Tavel- och skrivbänkar.

En av bänkarna (från Råggård, Dalsland) tillhör Skara museum.
Är isärtagbar för att lättare kunna forslas mellan skolrotarna.

14.

Griffeltavlor med grifflar.

15.

Telegrafer.

(Willinska skolan.) När en klass var färdig med en uppgift, vände
monitören den med EX (exekverat) försedda sidan mot läraren.

16.

Monitörbrickor av plåt.
(Örby skola, Västergötland). Brickan bars av monitören i ett band om halsen.

17.

Dikteringstabeller.
Ur dessa dikterade monitören för den avdelning, som hade skrivövning.

18.

Järncirklar.
(Majornas Växelundervisningsskola). Vid inläsning stodo barnen i allmänhet i en halvkrets vända mot väggen. Halvcirklarna användes för att hindra barnen komma för nära väggen.

19.

Sittbänk.
I Göteborgs sista lancasterskola (Växelundervisningsskolan i Arbetshuset) ersattes järncirklarna av sittbänkar så inrättade, att de kunde vridas omkring sin mittpunkt, så att halvorna bildade en rät vinkel.

20.

Lästabeller, uppfodrade på trä eller papp.

21.

Monitörpekinne.
(Nössemark. Tillhör Dalslands fornsal).

22.

Frågor av monitör.
(N. Härene, Västergötland). "1. Kan du alfabet? 2. Läs det."

23.

Ståndare, flyttbar tabellhängare.
(Nya Varvets Växelundervisningsskola).

24.

Skåp.
(Nya Varvets Växelundervisningsskola).

25—31. (I skåpet.)

Böcker, förtjänstbrickor, straffbricka.

32.

Läroböcker, som använts i Göteborgs lancasterskolor.

33. Svart tavla med målat alfabet.
34. Planscher över lancasterundervisning.
35. Klocka.
(Nya Varvets växelundervisningsskola).

RUM 133

SKOLSAL PÅ 1860-TALET.

Samtliga här visade inventarier ha på 1860-talet använts i folkskolor inom Göteborgs stads nuvarande område.

1. Kateder med stol.
2. Ensitsiga bänkar.
Denna bänktyp, som huvudsakligen användes i "lägre skolor", anskaffades första gången i Göteborg år 1858.
3. Långbänkar med sex fack. Lösa stolar.
Bänkarna äro på framsidan försedda med tyglist, enär de även användes som sybord.
4. Griffeltavlor med grifflar.
5. Tavelgaller (linjeringsmaskin) av järn.
6. Åhörarbänk.
7. Orgel.
8. Materielskåp med undervisningsmateriel. Jordglob.

9—10.

Kartställ med kartor.

11.

Svart tavla med tillbehör.

12.

Fotogenlampor med hissinnättningar.

13.

Klädhängare.

14.

Trägevär.

Användes vid gossarnas vapenövningar.

15—16.

Läsordning för småskolor och för högre gosskolor.

På den ena sidan läsordning under den ljusare årstiden, på den andra sidan läsordning under den mörkare delen av året.

17.

Anslag från Fattigförsörjningsstyrelsen 1867 ang. förbud för barnen att tigga.

18.

Tavla:

handlanden E. G. Lindström, v. ordf. i Göteborgs allmänna folkskolestyrelse 1860—1865.

19.

Schreibers tavlor över djurriket 1866.

20.

Kartor.

Elevarbeten från 1864.

21.

Ritningar till äldre delar av Älvsborgsskolan.

22.

Berättelse ang. Göteborgs stads folkskoleväsen 1858.

23.

Inventariebok och examenskatlog.

24.

Välskrivnings- och diktamenskrivningsprov.

25.
Tal vid invigningen av Folkskolans nya hus i Gamlestaden den 30 oktober 1859 av Gust. D. Björk.
26.
Gruppfotografier av skolbarn 1862.
27.
Läro- och läseböcker, använda i Göteborgs folkskolor på 1860-talet.

RUM 134

MODERN SKOLSAL.

1.
Lärarebord.
- 2—3.
Skåp med kartor och läroböcker.
4.
Skolbänkar.
"Göteborgsbänken."
5.
Sandlåda.
Hjälpmedel för hembygds- och geografiundervisningen.
6.
Teckningar och andra arbeten i samband med undervisningen.
7.
Fotografier över tekningsmateriell, som användes vid Göteborgs folkskolor.

RUM 135

HANDARBETSSAL.

1.
Lärarebord med dagbok och blanketter.
- 2—4.
Sybord med stolar. Symaskiner.

5.
Åskådningsmateriell.
- 6—7.
Syram och stickningsram.
- 8—9.
Lärjungearbeten i den egentliga folkskolan (8) och i folkskolans högre avdelning (9).
10.
Bildframställning över olika arbetssätt vid handarbetsundervisningen.
11.
Elevskisser på krittavla.
12.
Sybord från 1860-talet.
13.
Modellserie från omkring 1890.
14.
Äldre lärjungearbeten.
15.
Lärjungearbeten i teckning i anslutning till handarbetet.

RUM 136

SLÖJDSAL.

1.
Lärarebord med dagbord och blanketter.
2.
Slöjdbänkar.
I en vanlig slöjdsal finnas 18—20 slöjdbänkar.
3.
Modell av en metallslöjdsal.

JUBILEUMSUTSTÄLLNINGEN I GÖTEBORG 1923

4.
Bildframställning, visande de olika arbetsarterna i slöjd för gossar åren 1873, 1883, 1890, 1903, och 1923.
5.
Äldre slöjdverktyg.
Äldre modellserier 8—11.
- 6—7.
Modellserier år 1889 i träslöjd, smides- och filningsarbeten.
8.
Modellserie för bleckslageri (fortsättningskurs till metall- och smideslöjd.) 1893.
- 9—10.
Lärjungearbeten i metall- och papperslöjd.
11.
Skåp, innehållande ofullbordade lärjungearbeten i träslöjd.
12.
Lärjungearbeten i träslöjd.
13.
Verktygsskåp med en uppsättning verktyg för gemensamt bruk.
14.
Verktygsställ med verktyg för en bänkplats i varje ställ.
15.
Lärjungearbeten i ritning i anslutning till slöjden.

RUM 137

SKOLBIBLIOTEK.

- 1—2.
Klassbibliotek för skolans lägre klasser. (3 och 4.)
Lånen förmedlas av klassläraren.

GÖTEBORGS STADS FOLKSKOLOR

3.

En avdelning fack- och skönlitteratur.

Utlånas av bibliotekarien direkt till lärjungar i de högre klasserna. Här återfinnas även de böcker, som ingå i klassbiblioteken.

4.

En samling s. k. serieböcker.

Användes som fyllnadsläsning och rekvireras av klassläraren.

5.

Anslagstavla för av bibliotekarien uppgjorda bokförteckningar i olika ämnen och för andra "biblioteksannonser".

6.

Transportbord för böcker.

RUM 138

SKOLKÖK MED INREDNING.

Inventarier, undervisningsplaner med arbetsfördelning, journaler m. m.

RUM 139

SKOLTANDKLINIK.

(Operationsrum i Göteborgs folkskolors tandklinik.)

1.

Planritning av Göteborgs folkskolors tandklinik..

2.

Översikt av tandklinikens verksamhet.

RUM 140

HÖGRE FOLKSKOLOR. FORTSÄTTNINGSSKOLOR. GÖTEBORGS STADS SMÅSKOLESEMINARIUM.

1. Elevarbeten, teckningar och grafiska arbeten samt fotografier från högre folkskolan med husligt arbete.
2. Ämnesfördelningen i de olika högre folkskolorna.
3. Elevarbeten och fotografier från tekniska högre folkskolan.
4. Elevarbeten, fotografier och varuprovsamling från högre folkskolan med handelsundervisning.
5. Elevarbeten och fotografier från fortsättningsskolorna.
6. Elevarbeten och fotografier från Göteborgs stads småskoleseminarium.

RUM 141

GÖTEBORGS STADS LÄRLINGS- OCH YRKESSKOLOR

På grund av 1918 och 1921 års omorganisation av den lägre tekniska undervisningen i Sverige meddelas denna bl. a. vid kommunala verkstads-, lärlings- och yrkesskolor, av vilka de tvänne förstnämnda slagen ha upprättats i Göteborg.

Verkstadsskolorna ha till ändamål att lägga grunden för en god yrkesutbildning och att avlasta mästarerna en del yr-

kesundervisning. Verksamheten i Göteborg började den 1 november 1922 och omfattar undervisning för blivande mekaniker och möbelsnickare i åldern 14—18 år. Varje kurs har en längd av 1,200 timmar, motsvarande 6 månader med 41 timmars praktisk och 4 timmars teoretisk undervisning i veckan. Dessutom anordnas en fortsättningskurs om 600 timmar.

Lärlingsskolornas uppgift är att meddela för ökad yrkeskicklighet erforderliga teoretiska kunskaper. Lärjungen deltagar i dessa kurser samtidigt som han innehar yrkesanställning. I Göteborg finnas lärlingsskolor för mekaniska arbetare, snickare och frisörer i åldern 15—18 år. De två förstnämnda öppnades i januari 1919, den sistnämnda i augusti 1921. För äldre mekaniska arbetare anordnas dessutom sedan augusti 1920 särskilda kurser. Lärlingsskolorna för mekaniska arbetare och snickare äro anordnade som aftonskolor med 10 timmars undervisning i veckan. Frisörerna åtnjuta 6—7 timmars undervisning en dag i veckan. Undervisningen omfattar i lärlingsskolorna två årskurser om vardera 35 veckor.

Antalet lärjungar är i verkstadsskolorna 30, i lärlingsskolorna i medeltal 60.

Undervisningen är i samtliga skolor avgiftsfri. Skolornas utgifter bestridas genom statligt och kommunalt anslag.

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL.

ELEVARBETEN FRÅN MEKANISKA AVDELNINGEN.

1—4.

Fotcirkel. Krumcirkel. Centrumcirkel med delar.

5.

Skruvtving med delar.

6.

Självcentrerande körnare med delar.

7—8.

Anslagsvinkel och smygsvinkel med delar.

9—10.

Svängjärn med gängsnitt och svängjärn med delar.

11.
Bågfilställ med delar.
12—14.
Brotchar. Fräsar. Svarvstål.
15—18.
Ritskubb, skruvstycke, slipmaskin och svarv med delar.
19.
Eldgaffel med ställ.
20.
Ritningar.
21.
Tidbok för verkstadsskolan.

ELEVARBETEN FRÅN SNICKERIAVDELNINGEN.

- 22—31.
Sammansättningsövningar.
32—34.
Bakbord. Knivlåda. Strykbräda.
35.
Ritningar.
36.
Kapnota.
37.
Tidbok för verkstadsskolan.
38—43.
Sekretär. Stolar. Byrå med spegel. Bokhylla.

ELEVARBETEN FRÅN FRISÖRAVDELNINGEN.

- 44—51.
Peruker. Helskägg. Mustascher. Hårfläta.
52.
Teckningar.

RUM 142

NORDENFELTS HÖGRE HANDARBETS-
LÄRARINNESEMINARIUM OCH SKOLA
FÖR KVINNLIG YRKESUTBILDNING

Upphovet till Maria Nordenfelts högre handarbetslära-
rineseminarium och skola för kvinnlig yrkesutbildning är
de utbildningskurser för handarbetslärarinnor, som fröken
Maria Nordenfelt åren 1890—1893 ledde i Skolan för
hemslöjd. Då denna skola år 1893 upphörde, meddelade
fröken Nordenfelt privat till år 1899 handarbets- och konst-
sömnadskurser. År 1901 öppnades i egen lokal den hand-
arbetsskola, som sedermera erhållit namnen "M. Norden-
felts kvinnliga yrkesskola", "M. Nordenfelts kvinnliga yr-
kesskola och högre handarbetsseminarium", och numera be-
nämnes enligt ovanstående titel.

Skolan omfattar enligt den senaste organisationsplanen
seminarium, skola för kvinnlig yrkesutbildning samt väv-
skola.

I seminariets högre avdelning, där undervisningen be-
drivits sedan år 1890, meddelas av Kungl. Maj:t godkänd
handarbetslärarinneutbildning. Kursen omfattar 1,350
timmar, fördelad på tre terminer om 15 veckor. Seminari-
ets lägre avdelning, som först detta år öppnats, är avsedd
för inträdessökande. Kursen har en längd av 360 timmar.
Skolan för kvinnlig yrkesutbildning meddelar lärlings-
och yrkesutbildning efter av Kungl. Skolöverstyrelsen
fastställda kursplaner. Yrkesskolan, som är den första
kvinnliga i vårt land, öppnades höstterminen 1907. Den
omfattar nu en lärotid av 1,200 timmar, fördelade på
två terminer om 15 veckor. Undervisningen i lärlings-
kurserna växlar mellan 3—6 terminer om 15 veckor med
8—20 timmars undervisning per vecka.

Vävskolan, som öppnas först detta år, omfattar kurser i
vävteori, enklare vävnad samt konstvävnad. Lärotiden
uppgår till minst 6 veckor.

Vid skolan hållas dessutom särskilda kurser för äldre,
omfattande linnesöm, klädsöm och konstsöm.

Antalet elever uppgick undervisningsåret 1922—1923 till 483. därav 166 i seminariet och 285 i yrkesskolan. I bägge avdelningarna finnas ett fåtal friplatser.

Skolan åtnjuter från och med 1912 kommunalt understöd och från och med 1915 statsunderstöd.

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL.

Användbara mindre föremål samt specialprov, utarbetade efter för olika slöjdarter uppställda övningsserier och efter av eleverna själva komponerade former, färger och mönster.

ARBETEN AV SEMINARIEELEVER.

1—8.

Arbeten i grov virkning.

Två serier à 8 skolarbeten.

9—16.

Arbeten i stickning.

Två serier à 8 skolarbeten.

17—21.

Arbeten i söm för hand på grövre tyg.

Två serier à 5 skolarbeten.

22—32.

Arbeten i söm för hand på medelfint tyg.

Två serier à 11 skolarbeten

33—38.

Arbeten i kombinerad hand- och maskinsöm.

Två serier à 6 skolarbeten.

39—44.

Arbeten i enkel maskinsöm.

Två serier à 6 skolarbeten.

45—60.

Arbeten i lannesöm.

Två serier à 16 arbeten. Dam- och barnkläder. Hushållslinne.

61—66.

Arbeten i klädsöm.

Två serier à 5 skolarbeten. Dam- och barnkläder.

67—74.

Arbeten i bastslöjd.

Två serier à 6 skolarbeten.

75—80.

Arbeten i pappslöjd.

Två serier à 6 skolarbeten, jämte samtliga pärmar till utställda teckningar.

81—92.

Arbeten i textil allmogeslöjd: knytning och sömnad.

Tre till fem serier à 12 arbeten av olika sömnadsslag.

93—96.

Arbeten i textil allmogeslöjd: flätning och knyppling.

Tre till fem serier prover, fransar på gardiner och spetsar på kläder.

97—106.

Arbeten i textil allmogeslöjd: vävning.

En à två serier vävräcker i 10 enkla vävsorter.

ARBETEN OCH SPECIALPROV, UTFÖRDA VID
KVINNLIGA YRKESKOLAN.

107—112.

Arbeten i söm för hand på olika tyg.

Två serier à 6 specialprov.

113—121.

Arbeten i sammansättningar: lannesöm för hand och på maskin.

Två serier à 9 specialprov samt barn- och damkläder, hushållslinne.

122—130.

Arbeten i sammansättningar, klädsöm för hand och på maskin.

Två serier à 9 specialprov samt flick- och damklädningar.

131—139.

Arbeten i garneringsartiklar.

En serie à 9 specialprov.

140—142.

Arbeten i madrassering och täckstickning.

Kuddar, täcke och prover.

143—150.

Arbeten i hushålls- och konstvävnader.

Trasmattor samt kopior efter äldre vävnader från Röhsska konstslöjdmuseet. (Åtta vävnadsslag.)

TECKNINGAR.

AV SEMINARIEELEVER.

151—152.

Museistudier.

153.

Penselstudier och färgskisser till kläder.

154.

Kompositionsövningar.

Teckningar för allmogesömnader. Skolarbeten.

155—166.

Kompositionsövningar.

Teckningar för allmogesömnader, 12 arter.

167.

Kompositionsövningar.

Teckningar för mönsterstickning.

AV ELEVER VID KVINNLIKA YRKESKOLAN.

168—169.

Kompositionsövningar.

Teckningar för randade och rutade vävnader.

170—171.

Kompositionsövningar.

Prydnadsömmar med ull- och lingarner

172.

Kompositionsövningar.

Teckningar för prydnadsöm på barnkläder.

173.

Färgskisser till dam- och barnkläder.

174—175.

Mönster till kläder (förminskad skala).

174 utförd av seminarieelever; 175 av elever vid yrkesskolan.

176—177.

Formning av kläder.

176 utförd av seminarieelever; 177 av elever vid yrkesskolan

I rummet dessutom en del böcker, fotografier och statistiska uppgifter.

RUM 143—144

CHALMERSKA INSTITUTET

Chalmerska institutet leder sitt ursprung från en donation av kommerserådet William Chalmers, (död år 1811) som på tillskyndan av den kände läkaren Per Dubb testamenterade hälften av sin kvarlåtenskap till upprättande — genom frimurarbarnhusdirektionens försorg — av en "Industrie Schole för fattiga barn". Först år 1823 kom direktionen efter långvariga processer i besittning av donationsmedlen, då utgörande 109,050 rdr rmt, och icke förr än 1828 lyckades den i brukspatron Carl Palmstedt, Berzelii vän och lärjunge, finna en lämplig organisator och ledare för den nya skolan. I ett redan 1821 inköpt hus vid Lilla Bommen kunde följande år "Chalmerska Slöjdskolan" öppnas. Lärarna voro blott tre; eleverna vid läsårets början 10, men vid dess slut redan 29. De första årens redogörelser visa, att undervisningen från början antog en vetenskapligt teknisk karaktär. Allvarliga försök gjordes visserligen att reducera skolan till en arbetsanstalt för fattiga barn, men de misslyckades. Anstaltens disponibla ränta uppgick i början till icke mer än 4,200 rdr rmt, och genom det växlande elevantalet ökades det ekonomiska betrycket, tills skolan efter ett besök av Carl XIV Johan 1833 erhöll ett årligt anslag av 3,000 rdr rmt.

1838 fastställde också Kungl. Maj:t stadgar för skolan, vilket i hög grad tryggade dess tillvaro. Ledningen övertogs på en särskild styrelse: tre medlemmar av barnhusdirektionen, samt landshövdingen, biskopen och en känd industriidkare. För inträde vid skolan fordrades en ålder av 14 år, försvarliga kristendomskunskaper, att kunna läsa och skriva, samt, för att delta i den vetenskapliga under-

visningen, kunskaper i matematik t. o. m. reguladetri. Undervisningen omfattade kemi och kemisk teknologi, fysik, matematik, mekanik, maskin-, byggnads- och linearritning, teckning och verkstadsarbete, samt, mot extra betalning, moderna språk. 1852 lämnade Palmstedt sin befattning och efterträddes av löjtnant Edward von Schoultz. 1862 utfärdades nya stadgar: Föreståndaren erhöll professors, de tre huvudlärarna lektors titel. Inträdesfordringarna skärptes, särskilt för den som önskade begagna den högre undervisningen. Under sextiotalets sista år ökades anslaget betydligt, och de gamla lokalerna utbyttes mot nyuppförda på institutets nuvarande plats vid Storgatan. En redan 1852 försöksvis tillämpad uppdelning av skolan i en lägre och en högre avdelning fastslogs för första gången vid stadgarnas förnyande 1877. Den lägre avdelningen, upptagande mera praktisk än vetenskaplig undervisning, avsåg att "förbereda ynglingar, vilka ägna sig åt den industriella arbetarens yrke"; kursen bestämdes till två år. Högre avdelningen, vars kurs var treårig, uppdelades i tre fackskolor: den mekaniskt-tekniska, den kemiskt-tekniska och byggnadsfacket. Minimiåldern för inträde höjdes till 16 år. För undervisningen, som hittills varit fri, erlades nu en inträdesavgift av 5 och en terminsavgift av 10 kronor. År 1883 ändrades skolans namn genom kungligt brev till "Chalmers tekniska läroanstalt". 1885 beviljade stadsfullmäktige ur Renströmska fonden medel till upprättande av en materialprovningsskole, den första i landet. Följande år beslöts att den förut med navigationsskolan förbundna skeppsbyggeriskolan skulle förenas med institutet, och under åren 1887 till 1888 uppfördes för de båda nya institutionerna nödvändiga tillbyggnader. En genomgripande löneroglering 1901 möjliggjorde en fastare organisation av lägre avdelningen, vars kurs ökades till tre-årig. Då bristen på utrymme blivit allt mera kännbar, upplät staden resten av det kvarter, där institutets byggnader voro belägna, med den därå för annat ändamål redan uppförda skolbyggnaden. I väntan på de 1906 och 1907 tillsatta kommitteernas förslag beviljades tillsvidare 1911 en löneroglering, enligt vilken bl. a. lektoraten förvandlades till professorer. 1913 förelåg omorganisationsförslaget, vilket dock icke för-

anledde förnyande av stadgarna, utan blott interimistiska bestämmelser, vilka fortfarande tillämpas. Skolans speciella namn blev "Chalmers tekniska institut". Specialiseringen inom den högre avdelningen skärptes. För att bättre tillgodose den dubbla uppgift lägre avdelningen fått, nämligen att dels utbilda verkmästare och arbetsförmän, dels förbereda till inträde i högre avdelningen, förkortades dess kurs till två och ett halvt år, och en särskild kompletteringskurs inrättades för dem, som önskade fortsätta i högre avdelningen. Verkstadsarbetet bortföll ur högre avdelningens läroplan, och i stället fordrades för inträde i andra årskursen intyg om sex månaders praktisk verksamhet. 1913 förlorade institutet sin mångårige föreståndare, professor August Wijkander, som 1881 efterträtt von Schoultz. Hans plats intogs av professor Hugo Grauers, institutets nuvarande föreståndare. Genom undervisningens från början vetenskapliga karaktär blev "Chalmerska slöjdskolan" den första i sitt slag i landet. Dess strävanden att tillfredsställa tidens krav på en högre teknisk skola har alltid försvårats av knappa tillgångar och därmed följande brist på utrymme och lärarekrafter. Särskilt under de senare åren har den blott treåriga kursen i högre avdelningen (utom byggnadsfacket, vars kurs är fyraårig) vållat stora svårigheter. Emellertid tillsattes år 1919 en kommitté, vilken 1922 framlade förslag om omorganisation av den högre avdelningen till teknisk högskola och den lägre till tekniskt gymnasium. Förslag till fullständiga nybyggnader föreligg, men endast för de kemiska och fysiska institutionerna ha tillsvidare anslag beviljats.

Enligt 1919 års ännu gällande program är undervisningen ordnad på följande sätt:

Den högre avdelningen har till uppgift att meddela vetenskaplig teknisk undervisning och befordra för teknisk verksamhet betydelsefull forskning. Den omfattar sex fackskolor, nämligen fackskolan för maskinbyggnadskonst, för elektroteknik, för kemi och kemisk teknologi, för husbyggnadskonst, för skeppsbyggeri samt för väg- och vattenbyggnadskonst. Samtliga fackskolor ha treårig lärokurs utom den för väg- och vattenbyggnadskonst, som har fyraårig lärokurs. Inträdesfordringarna äro avlagd stu-

dentexamen, med vissa modifikationer, betyg från kompletteringskursen eller motsvarande vid prövning ådagalagda kunskaper. Terminsavgiften är för ordinarie elev 50 kronor, för extraelev högst 90 kronor.

Tillträde till kompletteringskursen äger endast den, som erhållit avgångsbetyg från den lägre avdelningen, utvisande godkända kunskaper i minst två fackämnen. Läroämnen i kompletteringskursen äro matematik, fysik, kemi, svenska språket, tyska språket, samt historia och geografi.

Den lägre avdelningen har till huvudsaklig uppgift att meddela elementär teknisk undervisning åt blivande förmän, verkmästare och ritare, men avser även att förbereda till inträde i den högre avdelningen. Lärokursen omfattar 5 terminer. Läroämnena äro matematik, fysik, mekanik, mekanisk teknologi, elektroteknik med övningar, maskinlära med ritning, byggnadslära med ritning, skeppsbyggeri med ritning, linearritning, frihandsteckning, modellering, verkstadsarbete, industriell ekonomi, svenska och tyska språket. För inträde fordras blott att kunna läsa och skriva samt räkna aritmetiska räkningar. Terminsavgiften är 20 kronor.

Undervisningen vid institutet bestrides av 12 professorer, 5 andra lärare, en verkstadsingenjör, en teckningslärare, 16 speciallärare och 15 assistenter.

Institutets utgiftsstat uppgick år 1922 till kr. 257,800:—. I denna summa ingå icke tillfälliga löneförbättringar och dyrtidstillägg.

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL.

RUM 144

Byggnadsritningar, grafiska framställningar m. m. av Chalmerska Institutets utveckling

1.

Grafiska framställningar av ekonomi, elevantal, lärareantal, undervisningsämnen, avlagda examina och disponibelt utrymme vid institutet under olika tider.

2. Stadgar, redogörelser, program, utgiftsstater, läroplaner m. m. från olika utvecklingsskeden.
3. Ritningar av institutets äldsta byggnad, av dess nuvarande med successiva tillbyggnader, samt av nybyggnadsförslagdels för hela institutet, dels för dess fysiska och kemiska institutioner.
4. Modell till nybyggnadsförslaget.
5. Fotografier från institutet.
6. Förteckning över donationer till institutet.

RUM 143

1. Utställning från olika institutioner inom institutet. Från elektrotekniska laboratoriet. a) Föråldrade och moderna mätinstrument. Märk bland föråldrade mätinstrument för spänning shuntens otympliga dimensioner. Mätbord med diverse instrument. b) (motsatta väggen). Första till laboratoriet inköpta dynamomaskin med direktkopplad Joubert-skiva. Gammal enfasgenerator. Likströmsdynamo av Grammes typ. Modern motorgenerator samt spännings- och strömkurvor bestämda med Joubert-skiva och oscillograf. Fotografier av laboratoriets oscillograf och högspänningstransformator för 200,000 volt. Konstruktionsritningar och lindningsmodeller.
2. Från kemiska institutionen. Preparat, framställda av eleverna. Instrument, använda vid de kemiska laborationerna under olika tider.
3. Från fysiska institutionen. Instrument för undervisningen i fysik under olika tider.

JUBILEUMSUTSTÄLLNINGEN I GÖTEBORG 1923

4.
Från matematikundervisningen. Trådmodeller för undervisningen i matematik.
5.
Från materialprovningens anstalten. Diagram och ritningar visande anstaltens utveckling åren 1888—1922 samt fotografier från anstalten. Stampapparat för framställandet av provkroppar för cementprov, använd före 1910. Hållfasthetsprov av olika slag. Metallografiska prov med mikrofotografier. Prov å byggnadsmaterial, siktprov, tegelprov och krossad betongkub.
6.
Från husbyggnadsfacket. Två byggnadsmodeller, utförda av elever. Fotografier av elevarbeten åren 1903—21.
7.
Linearritningar, visande kursen i linearritning.
8.
Från maskinlaboratoriet. Äldre modeller av vattenkraftsanläggningar och av Watts balansmaskin. Fotografier av motsvarande anläggningar i det nuvarande laboratoriet. Ångpannearmatur och cylinder, genomskurna i undervisningssyfte. Modell av lokomotiv.
9.
Ångmaskin från förra århundradet i maskinlaboratoriet.
10.
Från verkstaden. Interiörer från verkstaden. Arbeten, utförda av elever under de sista åren: smärre verktyg, maskindelar och maskiner.

RUM 146

GÖTEBORGS HANDELSINSTITUT

Göteborgs Handelsinstitut, som är grundat på initiativ av Handelssocieteten i Göteborg, började sin verksamhet den 30 januari 1826. Handelssocieteten var till en början institutets ägare, tillsatte dess styrelse och svarade för dess

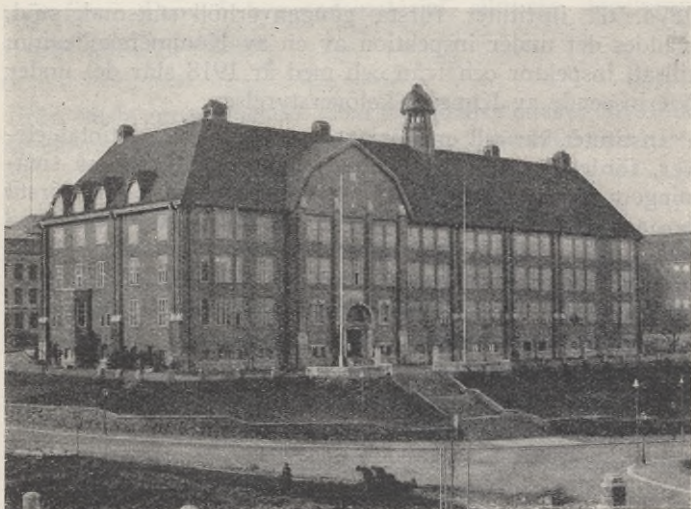
ekonomi, dock så att institutets medel skulle särskilt redovisas och ej finge sammanblandas med societetens övriga fonder. Den gamla Handels societeten upplöstes år 1846 och dess uppgifter övertogs till största delen av Handelsföreningens Fullmäktige, vilka därmed blevo institutets närmaste målsmän. Då stadsfullmäktige år 1878 anslog kronor 125,000:— ur Renströmska fonden till nybyggnad åt läroverket, fästes därvid som villkor, att fullmäktige skulle äga tillsätta två av styrelsens fem ledamöter. Läroverket har därefter intagit en mera självständig ställning. År 1894, då institutet första gången erhöll statsunderstöd, ställdes det under inspektion av en av Kommerskollegium tillsatt inspektor och från och med år 1918 står det under överinseende av Kungl. Skolöverstyrelsen.

Institutet var till en början avsett för ett trettioåtal elever, fördelade i en lägre och en högre avdelning, så småningom förändrade till två ett-åriga klasser. Sin första bostad fick skolan i det bekanta "Bloms Hôtel", där fyra rum i tredje våningen åt Drottninggatan förhyrdes för en summa av 120 rdr b:co per halvår. (Se utställningsföremål n:r 3). Under den följande tiden bytte läroverket upprepade gånger lokal. Med ovannämnda av stadsfullmäktige år 1878 anslagna medel uppfördes det första egna läroverkshuset, som togs i bruk år 1880. Det var avsett för c:a 100 elever (se n:r 4). Då utrymmet blev för knappt, erhöll institutet förfoganderätten över det på vidliggande tomt belägna f. d. spruthuset. Det nuvarande läroverkshuset, beräknat för c:a 300 elever, uppfördes åren 1913 och 1914 med tillhjälp av ett anslag å kronor 245,000:— ur Röhsska fonden. (Se n:r 5). Totalkostnaden för byggnad och inredning uppgick till c:a 500,000 kronor. Tomten har kostnadsfritt upplåtits av stadsfullmäktige.

Göteborgs Handelsinstitut var länge den enda handelsundervisningsanstalten av någon betydelse i vårt land och mottog också elever från så gott som hela Sverige. Först år 1865 upprättades av Stockholms grosshandels societet "Frans Schartaus Praktiska Handelsinstitut", vilket år 1904 följdes av handelsinstitutet i Hälsingborg och Malmö. Sedermera ha nya dylika läroanstalter, numera benämnda handelsgymnasier, uppstått i Örebro och Norrköping.

JUBILEUMSUTSTÄLLNINGEN I GÖTEBORG 1923

Göteborgs Handelsinstitut har naturligtvis haft sin största betydelse för staden Göteborg. Av eleverna ha ungefär hälften varit hemmahörande i denna stad. Från de närmast liggande länen har tillströmningen till läroverket även varit ansevärd, men också från Värmland, Jönköpings län, Skånelänen och i äldre tider Stockholm ha ett stort antal unga män och kvinnor där fått sin utbildning för handelsyrket. Den betydelse Göteborgs Handelsinstitut haft för vårt lands ekonomiska liv och särskilt för handeln och

Göteborgs Handelsinstitut.

industrien kan naturligtvis icke uttryckas i siffror. Av de inskrivna eleverna ha emellertid en stor del hunnit fram till bemärkta platser i handels och industriens tjänst.

Kostnaden för undervisningen var i början efter nutida förhållanden föga betydlig men ökades så småningom. (Se n:r 6). Ekonomien, i början brydsam, förbättrades betydligt sedan läroverket år 1830 fått ett anslag av 2,000 rdr b:co av de s. k. tolagsmedeln. Ett motsvarande anslag ur dessa medel och sedermera av tolagsersättningen har sedan dess alltjämt utgått. År 1894 erhöll institutet, gemensamt

med Schartaus Handelsinstitut ett statsanslag av kronor 15,000:—. Numera utgår till institutet ett ordinarie statsanslag av kronor 40,000:—, vartill kommit extra anslag under de senare, ekonomiskt svåra åren. Vid statsanslaget är fäst det villkoret, att kommunen skall "själv eller genom enskilda donatorer" tillhandahålla handelsgymnasiet ett kontant belopp, motsvarande minst 1/3 av det utgående statsanslaget. Det kommunala anslaget har därigenom ökats och därtill ha kommit särskilda extra anslag de senaste åren.

Icke blott staden och staten ha lämnat läroverket ekonomiskt bistånd. Även många enskilda ha med donationer hägkommit institutionen. Särskilt förtjänar nämnas August Röhss donation år 1904 å kronor 50,000:— samt de gåvor, som 1917 och följande år inkommit, till största delen från f. d. elever, för bildande av "Forna elevers fond", avsedd till studie- och resestipendier samt studielån till eleverna. Minnesgoda elever till prosten Carl Adam ha fäst hans namn vid en donation å kronor 10,000:—, avsedd till friplatser för behövande elever.

Institutets utgifter uppgingo år 1922 till kr. 193,548:20. I detta belopp ingår även en balanserad förlust från 1921 å kronor 17,747:42. År 1922 lämnade institutets verksamhet en förlust å kronor 634:20.

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL:

1.
Institutets fana.
2.
Gipsmodell av institutets nuvarande byggnad.
3.
Institutets första lokal: Bloms Hôtel.
4. a—g.
Fotografier från institutets första läroverksbyggnad.
5. a—q.
Fotografier från institutets nuvarande läroverksbyggnad.

6.

Statistiska planscher.

- a. Nyinskrivna elever 1826—1922.
- b. Elevernas hemorter 1826—1922.
- c. Stats- och stadsanslag 1830—1922.
- d. Årlig totalkostnad och kostnad per elev 1889—1922.
- e. Donationer till Göteborgs Handelsinstitut.
- f. Donationer till "Forna elevers fond".
- g. Donation till "Prosten C. Adams minnesfond".

7. a—c.

Äldre inredningsföremål för "elementarklassen".

- a. Skolbord. Modell 1859.
- b. Ljusstake.
- c. Ljussax.

Stolen var ursprungligen försedd med ryggstöd, men vid utförandet borttogs detta såsom enligt styrelsens åsikt olämpligt.

8. a—b.

Äldre inredningsföremål för "kontorsklassen".

- a. Pulpet.
- b. Stol. Modell 1859.

Ur styrelsens protokoll den 12 mars 1860: "Herrar Ekman (J. J.) och Dickson (Edv.), som åtagit sig att beställa nya Mobilier för institutet, anmälde, att dessa nu voro färdiga, — — — Icke allenast skolrummen voro försedda med nya och ändamålsenliga mobiler, utan även sessionsrummet med ett smakfullt och prydligt ameublement. Kostnaderna härföre hade tillsammans uppgått till Rdr 1,543:49 Rmt, hvilket belopp nämnda herrar tillkännagåvo, att de av egna medel ämnade gottgöra".

9. a—b.

Kateder och stol av äldre typ.

10.

Institutets första matrikel 1826—1835.

11.

"Stadgar för Handels Institutet i Götheborg" 1827.

12. a—b.

Arbetsordningar från år 1827.

13. a—b..

a. Avgångsbetyg av år 1829 för institutets förste elev, Edv. Dickson.

b. Avgångsbetyg av år 1831 för J. J. Ekman.

14.

"Disciplinkommitténs" protokoll jämte en "stämming".

15.

"Underrättelser om Handels-Institutet i Götheborg", 1837.

16.

Välskrivningsbok 1835.

17.

Dr Heinemans lärobok i tysk grammatik (siffersystem), använd vid undervisning i Handelsinstitutet.

18.

Tyska provskrivningar enligt Heinemans system, 1863.

19.

Elevarbeten från senare tid.

20.

Handelsinstitutets elever 1826—1885.

21.

Av Handelsinstitutets lärare utgivna hand- och läroböcker samt skrifter i handelsvetenskapliga ämnen och skolfrågor.

FÖRENINGEN FÖR BEFRÄMJANDE AV HANDELSKUNSKAPER.

Föreningen för befrämjande av handelskunskaper, vars syfte är "att bereda yngre kontorsbiträden härstädes tillfälle att på lediga stunder vinna en grundligare allmän och merkantil bildning", stiftades år 1886. Förslagsställare var herr P. Fitger, som sedermera i många år var den ledande kraften inom föreningen och föreståndare för de kurser föreningen efter tyskt mönster allt sedan år 1886 anordnat. Kurserna, som varit livligt besökta, ha omfattat bokföring, handelsräkning, tyska, engelska, franska, svenska, steno-grafi och välskrivning.

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL.

22.

Elevfrekvensen vid föreningens aftonkurser 1894—1912.

23.

Årsredogörelser.

RUM 147

G Ö T E B O R G S H Ö G S K O L A

Tanken på en högskola i Göteborg tog fast form genom de testamentariska donationer, som Eduard Magnus och Fredrik Lundgren (avlidna resp. 1879 och 1880) förordnat för nämnda ändamål. Planerna realiserades tack vare donationer av David Carnegie och Oscar Ekman. Den karaktär högskolan fick, bestämdes av Oscar Ekman i samråd med Sigfrid Wieselgren.

Sedan statuter för högskolan efter förslag av stadsfullmäktige stadfästas av Kungl. Maj:t den 5 april 1889, börjades verksamheten höstterminen 1891. Examensrätt, innebärande likställighet med universiteten på denna punkt, tillerkändes högskolan av Kungl. Maj:t den 17 juni 1893.

Nya donationer hava sedan möjliggjort en kraftig utveckling. Vid öppnandet funnos sju professurer; deras antal har nu vuxit till aderton, vartill komma ett något växlande antal lärareplatser av annan art. Högskolan har sålunda nu en fullständig humanistisk fakultet; därutöver äro följande vetenskaper där företrädde: nationalekonomi och sociologi, geografi med etnografi och oceanografi samt sinologi.

Hösten 1907 inflyttade högskolan i sin nuvarande byggnad, en gåva av Oscar Ekman.

Till upprättandet av Göteborgs Stadsbibliotek, som för högskolan har samma betydelse som universitetsbiblioteken för universiteten, har högskolan bidragit, och den äger utom ett seminariebibliotek särskilda institutioner för geografi, konsthistoria, psykologi och pedagogik samt oceanografi.

Sedan 1895 utger högskolan dels en årsskrift med vetenskapliga avhandlingar och dels en serie "Populärt vetenskapliga föreläsningar" (hittills 40 bd utkomna).

Ett antal vetenskapliga föreningar äro knutna till högskolan; ävensom åtskilliga stipendiestiftelser.

Undervisningen vid högskolan meddelas genom enskilda föreläsningar och övningar, seminarieövningar och offentliga föreläsningar. De båda förstnämnda undervisningsformerna äro i första hand inrättade efter studenternas krav; de avse att ge dem en vetenskapligt hållen handledning vid inhämtandet av examensfordringarna samt att sätta dem in i vetenskapens metod och leda deras försök i vetenskaplig självverksamhet. Efter medgivande av vederbörande lärare kunna emellertid även auskultanter vinna tillträde mot särskild avgift. Till de offentliga föreläsningar, som hållas, äger allmänheten avgiftsfritt tillträde.

Följande examina kunna avläggas vid högskolan: fil. kandidat-, ämbets- och licentiatexamen inom humanistiska ämnesgrupper samt dessutom teologisk-filosofisk examen. De som vid högskolan avlagt licentiatexamen kunna där avlägga disputationsprov och bliva utnämnda till filosofie doktorer.

Studera er lägg följande avgifter: till högskolan inskrivningsavgift kr. 10:— och terminsavgift kr. 15:—; till studentkåren inskrivningsavgift kr. 2:— och terminsavgift kr. 15:—. Auskultanterna erlägga i regel kr. 8:— pr veckotimme (maximum kr. 40:—); lärare och lärarinnor vid stadens undervisningsanstalter samt elever vid Chalmers' tekniska institut och Högre lärarinneseminariet erlägga halv avgift.

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL:

1—3.

Porträtt av de egentliga initiativtagarna till högskolan, S. A. Hedlund och Sigfrid Wieselgren, samt av dess störste donator, Oscar Ekman.

4.

Oscar Ekman 1812—1907. En minnesbok på grundvalen av brev, dagböcker och andra dokument, samlade av Louise Falkenberg, född Ekman, utarbetad av Oscar Mannström. Stockholm 1922.

5.

Högskolans styrelse 1891.

Sittande: vid bordet i mitten dåv. ecklesiastikministern Gunnar Wen-

JUBILEUMSUTSTÄLLNINGEN I GÖTEBORG 1923

nerberg; styrelseledamöterna äro från vänster: borgmästare Gustaf Svanberg, landshövding Greve Gustaf Snoilsky (ordförande), grosshandlare Olof Wijk, redaktör Sven Adolf Hedlund, professor August Wijkander. Stående från vänster: professor Hjalmar Edgren, d:r Philip Leman, rektor Anders Olof Heurlin, d:r Robert Fries.

6.

Högskolans lärarekår 1891.

Sittande från vänster: professorerna Ernst Carlson, Hjalmar Edgren (rektor), Axel Kock, Karl Warburg; stående från vänster: professor Johannes Paulson, däv. e. o. läraren, sedermera professor Rudolf Kjellén, professor Johan Vising, professor Vitalis Norström, däv. e. o. läraren, sedermera överbibliotekarien Lars Wählin.

7—8.

Högskolans donationer och deras givare.

9.

Grafisk framställning av fondernas tillväxt.

10.

Grafisk framställning av budgetens tillväxt.

Fr. o. m. 1918, då av stadsfullmäktige beviljade anslag till dyrtidstillägg började utgå, ange siffrorna de verkliga utgifterna.

11.

Adresser från 25-årsjubileet 1916.

12.

Interiör av aulan i Gamla högskolan.

13—16.

Ritningar av arkitekt E. Torulf till nuvarande högskolebyggnaden.

17.

Modell till nuvarande högskolebyggnaden.

18—23.

Interiörer från nuvarande högskolebyggnaden.

Aulan, sammanträdesrummet, under pågående lärarerråd, seminariebiblioteket, geografiska institutionen, hallen, övra korridoren.

24.

Skrifter, författade och utgivna av Högskolans lärare.

Samlingen gör ej anspråk på fullständighet. Beträffande lärare,

som lämnat högskolan, ha endast sådana skrifter medtagits, som tillkommit under den tid, de varit anställda vid högskolan eller dess-förrinnan.

25.

Instrument från oceanografiska institutionen.

Mikrovåg av kvarts, konstruerad 1912 av docent Hans Pettersson. Denna våg möjliggör vägningar på milliondels milligram. Våg-balken av smält kvarts, upphängd i nästan osynliga (0.002 mm. tjocka) fibrer av kvarts, vilka ersätta kniveggarna på vanliga vågar, i det de nästan montståndslöst böjas, när vågen svänger. Likadana fibrer från vågbalkens ändar sluta nedtill med krokår, från vilka vikterna och det vägda föremålet upphängas. Vägningen sker inom hermetiskt slutet våghus medelst ändring av lufttrycket, varvid effektiva trycken av en från vågen upphängd "luftvikt", en tillsmält kvartsblåsa, kan ändras med ytterligt små men noggrant mätbara belopp. Avläsning sker medelst en ljusstråle, reflekterad från vågbalkens spegel mot en 4 meter avlägsen skala, där ljusfläcken vandrar upp och ned vid vågens svängningar. — Mikrovågar användas till mätningar av gasers magnetiska egenskaper, metallers ångspänning m. fl. fysikaliska precisionsbestämningar. Upphängningsanordningen väsentligt förbättrad av Ragnar Strömberg (löstagbara fibrer).

26.

Instrument från psykologisk-pedagogiska institutionen.
Zoneff-Meumans tids-sinnesapparat.

27.

Kinesiska böcker.

Från den av prof. Karlgren i Kina inköpta samlingen.

28.

Klassiska handskrifter i fotografisk reproduktion.

29.

Grekiska papyri.

30.

Grafisk framställning av antalet närvarande och nyin-skrivna studenter för varje hösttermin fr. o. m. 1891.

31.

Grafisk tabell över vid högskolan under varje läsår av-lagda examina.

32.

Doktorsavhandlingar, ventilerade vid högskolan.

GÖTEBORGS HÖGSKOLAS STUDENTKÅR.

Hösten 1891 stiftades vid Högskolan en privat studentförening, vilken 1907 ombildades till Göteborgs Högskolas Studentkår, varvid i Högskolans statuter infördes den bestämmelsen, att samtliga högskolans studenter äro skyldiga tillhöra kåren.

Studentkåren hyr lokal i Gamla högskolebyggnaden. För en planerad egen byggnad erhöll kåren 1915 av stadsfullmäktige en tomt i hörnet av Engelbrekts- och Götabergsgatorna; för denna har insamlats en byggnadsfond, uppgående till f. n. något över 100,000 kr.

Inom kåren äro verksamma flera smärre sammanslutningar (Akademiska kören, Gymnastik- och idrottsföreningen, Kristliga studentförbundet, Kvinnliga studentföreningen, diskussionsföreningen Falangen, Allsvenska studentföreningen, Göteborgs studenters nykterhetsförening.)

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL:

33—36.

Interiörer från nuvarande kårlokalen i Gamla högskolan.

37—40.

Ritningar av arkitekt Sigfrid Ericsson till planerat kårhus.

41.

Bild från studentuppvaktningen i samband med Nya högskolebyggnadens invigning 1907.

RUM 148—150

SLÖJDFÖRENINGENS SKOLA

På initiativ av Chalmersska Institutets dåvarande föreståndare, professor Carl Palmstedt, bildades år 1846 Slöjdföreningen i Göteborg, vilken enligt stadgarna hade till uppgift: "att åt arbetarne inom de slöjdidkande klasserna bereda en bättre bildning till sedlighet, förstånd och konstfärdig-

SLÖJDFÖRENINGENS SKOLA

het samt i sådant avseende jämväl inrätta eller understödja härtill lämpliga läroanstalter". I den av föreningen inrättade skolan voro läroämnena till en början linearritning, frihandsteckning, räknekonst, svenska språket och geografi. Härtill lades år 1865 en "tillämpad teknisk avdelning", vars läroämnen bl. a. voro perspektivritning, ornamentsmålning, läran om konststilarna, modellering, maskin- och byggnadsritning, samt år 1876 en kvinnlig avdelning avsedd för utbildning i bl. a. finare konstslöjd. Skolans utveckling har därefter allt mera gått i riktning mot en fackmässigt ordnad yrkesundervisning för arbetare inom tekniska och konstnärliga yrken. Efter en betydande omorganisation år 1907, då ett flertal skolverkstäder inrättades, samt efter avsevärda utvidgningar år 1921, då Kungl. Skolöverstyrelsen även fastställde nu gällande reglemente, består skolan numera av följande avdelningar:

Dagskolor.

- 1) Högre konsthantverksskolan: yrkesskola med avdelningar för snickeri och interiörkonst, dekorativ skulptur, konstsmide och emaljering, textil konst, dekorativ målning och grafisk konst.
- 2) Lägre konsthantverksskolan: verkstadsskola med mönsterritnings- och vävkurs.
- 3) Skolan för lantmaskinister.

Aftonskolor.

- 1) Skolan för bokindustri med lärlings- och yrkeskurser för sättare, tryckare, bokbindare, litografer, litografiska tryckare och kemografer.
- 2) Aftonskolans tekniska avdelning med lärlings- och yrkeskurser för mekaniska yrken, skeppsbyggeri, elektriska montörer, husbyggnads- och betongarbetare.
- 3) Aftonskolans konstyrkesavdelning med samma avdelningar som i dagskolan.
- 4) Fotografiskolan.
- 5) Guldsmedsskolan, samt
- 6) En allmänt förberedande avdelning.

För flertalet av avdelningarna äro skolverkstäder inrättade, delvis med omfattande maskinell utrustning.

Elevantalet var 1921—22 801, varav 616 manliga och 185 kvinnliga.

Skolans inkomster utgjorde enligt 1922 års bokslut kr. 312,306:13, varav elevavgifter kr. 11,025:—, anslag av

Göteborgs stad kr. 166,255:— och anslag av staten kr. 83,596:40. Utgifterna uppgingo samma år till kronor 312,306:13, varav löner 190,747:68.

RUM 148

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL.

1.
Textilarbeten i vävnad, sömnad och battik. Växtfärgade garner.
2.
Möbler och metallarbeten.

RUM 149

INTERIÖR: VÄNTRUM.

- 3—4.
Skåp och kista av jacaranda, invändigt fanerade med svart päron.
5.
Klocka av jacaranda med urtavla av svart marmor, siffror och visare förgyllda.
6.
Soffa, klädd med gobeläng.
7.
Sex stolar av jacaranda.
8.
Väggbonad med bricka av polerad sten.
9.
Spegel med ram av målat glas och lister av driven mässing.
10.
Två oljemålade blomsterbord av järn.

SLÖJDFÖRENINGENS SKOLA

11.
Bord med skulpterad fot av jacaranda och skiva av pole-
rad sten.
12.
Matta, vävd i rya.
13.
Taklampa för elektriskt ljus av fajans.
14.
Övriga inredningsföremål.

RUM 150

15.
Boktryck. Bokband. Litografier. Klichéer.
16.
Grafiska teckningar.
17.
Keramik.
18.
Modellerade och skulpterade arbeten.
19.
Ritningar, teckningar och målningar, tillhörande konst-
yrkesavdelningarna.
20.
Läderornering.
21.
Koppar-, mässing- och läderarbeten.
22.
Guld-, silver- och emaljarbeten.
23.
Ritningar, tillhörande tekniska avdelningen.

24.
Fotografiska arbeten.
25.
Diverse elevarbeten.

RUM 94

B R A N D V Ä S E N D E T

(Beläget invid trappan ned till viadukten.)

När i äldsta tider eldsvåda utbröt inom ett samhälle, var släckningen helt överlämnad åt vars och ens pliktänsla. Efter hand organiserades emellertid ett brandskydd i överensstämmelse med den allmänna värnpliktens principer. I Göteborg ordnades eldsläckningsbestyret på detta sätt år 1639, då staden fick sin första brandordning stadfäst. Enligt nämnda brandordning indelades staden i fyra fjärdingar, och inom var och en av dessa skulle finnas en brandmästare. Vid eldsvåda utövades högsta befälet av landshövdingen med politieborgmästaren som närmaste ställföreträdare.

Den värnpliktiga brandkåren förmådde dock ej på ett tillfredsställande sätt fylla sin uppgift. Institutionen var för omständlig och senfärdig, och när vid upprepade tillfällen förhärjande eldsvådor dragit fram över samhället, läggande hela kvarter eller stadsdelar i aska, beslöto därför en del borgare att inrätta en frivillig brandkår, vilken kom till stånd år 1832. Den värnpliktiga kåren existerade dock fortfarande, men blev år 1862 utdömd och ersatt med en halvfast brandstyrka, uppdelad i eldsläcknings- och bärgningsavdelningar. Detta var första steget till en av fackmän bestående brandkår i Göteborg. En fast sådan organiserades år 1872, och samtidigt upplöstes såväl den halvfasta som den frivilliga brandstyrkan.

BRANDVÄSENDET

Brandstationerna voro ursprungligen tre till antalet jämte ett par mindre sprutbodas, och personalen, befäl och underbefäl inräknat, utgjordes av 36 man på ordinarie, samt 24 på extra stat. Under årens lopp har kåren utökats därhän, att inom staden för närvarande finnas sex brandstationer samt en ordinarie styrka av inalles 126 man och 36 extra brandkarlar.

Den brandredskap, som i äldre tider stod till förfogande, var av synnerligen primitiv beskaffenhet. Dels skulle sta-

Göteborgs huvudbrandstation.

den själv hålla sig med dylik, och dels ålåg det varje husägare att vara försedd med viss attiralj (en stege, en brandhake, en yxa, två läderämbar och en vattentunna för varje fastighet). Vid släckning av eldsvådor användes utom spänner huvudsakligen svabbar, doppade i vatten, samt små handsprutor. Större handkraftssprutor tillkommo i Göteborg först mot slutet av 1600-talet, men dessa voro tämligen ineffektiva, och ofta fungerade de ej alls, när det verkligen gällde. Fullt tillförlitliga sprutor kan man knappast säga att staden erhöll förrän år 1862 då dylika inköptes från England; dessa voro i bruk ända till dess

kårens automobilisering blev genomförd. Samtidigt med nämnda sprutor införskrevs även en ångspruta — den första i sitt slag i Sverige.

Under det senaste halvseket har eldsläckningstekniken gått betydligt framåt. Nya ångsprutor ha tid efter annan inköpts, likaså flodsprutor och mekaniska stegar. Inom brandtelegrafien ha ävenledes stora framsteg gjorts. Stadens äldsta brandtelegraf anlades år 1872. Brandskåpen voro endast åtta till antalet, och dessa fungerade så bristfälligt, att efter mindre än ett år hela anläggningen måste slopas och ersättas med ett nytt telegrafsystem.

År 1914 fick Göteborg sitt första motordrivna brandfordon, och brandkåren är sedan år 1919 fullt automobiliserad.

UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL:

1.
Handkraftsspruta från år 1862. Tillverkad hos Shand Mason & C:o, London.
2.
Ångspruta från år 1862. Tillverkad hos Shand Mason & C:o, London.
Den första ångsprutan i Sverige.
3.
Handkraftsspruta med kar. Tillverkad vid Munktells mek. verkstad i Eskilstuna under mitten av 1800-talet.
Har tillhört Visby brandkår.
4.
Äldre tiders brandredskap.
Läderspänner. Svabb. Stakbytta. Handsprutor.
5.
Brandvaktslyktor.
6.
Tornväktareutrustning.
7.
Äldsta typen för pyttsspruta.
Dylika träsprutor konstruerades i Tyskland första gången år 1450.

BRANDVÄSENDET

I Göteborg ha de använts under 1600-talet och intill början av 1800-talet.

8.

Nutida s. k. assuransspruta samt moderna kemiska eld-släckningsapparater.

9.

Föremål, vilka tillhört frivilliga brandkåren (1832—1872).
Persedelkista, strålförarehatt, brandstationsskylt, tjänstetecken, brandfacklor, brandchefslykta, personlig utrustning.

10.

Läderslang.

11.

Brännvinskage.

Dylika medfördes under äldre tider alltid å de stora sprutorna.

12.

Bärgningssäck med lina, korg och bår.

Redan i äldre tider var bärgningen av husgeråd vid eldsvåda anförtrodd åt en särskild värnpliktig bärgningsavdelning. I 1862 års halvfasta brandkår ingick även en avdelning bärgare, bestående av 1 anförare, 4 förmän och 50 man. Bärgningskåren upplöstes i och med den fasta brandkårens tillkomst.

13.

Block till brandsegel.

14.

Bromsinrättningar för livräddningslinor.

15.

Slanghållare.

16.

Brandyxor.

Äldre och nutida modeller.

17.

Klykor till steglyftare.

18.

Hak- och skarvstegar.

JUBILEUMSUTSTÄLLNINGEN I GÖTEBORG 1923

19.
Vattentunna med bärstång.
20.
Strålrörshållare.
21.
Strålförareskärm.
22.
Olika modeller av strålrör, strålrörsmunstycken, stånrör, slangkopplingar och grenkopplingar.
23.
Alarmeringsredskap.
Brandskramla. Gong-gong. Alarmtrummor. Äldre telegraf- och telefonapparater. Äldre och nyare brandskåp.
24.
Brandkarlsutrustning.
Nuvarande tid.
25.
Rökapparater.
26.
Handkraftsspruta från mitten av 1700-talet.
27.
Vattentunna.
Då staden år 1870 fick vattenledning, kommo dessa redskap så småningom ur bruk.
28.
Kärrspruta. 1862.
29.
Modern brandbil med pump.

BRANDVÄSENDET

30.

Tavlor, utvisande brandkårens uttryckningar och utbetalda brandskadeersättningar under olika tidsperioder samt kårens personalstyrka vid vissa tider jämte pensionsbestäm-
melser för manskapet.

31.

Kartor, angivande brandkatastrofer, som inträffat under 1600-, 1700- och 1800-talen.

32.

Fotografier över brandstationer och eldsvådor.

33.

Fanor, vilka tillhört frivilliga brandkåren.

ANNONSER

30	Tabell utvisande handelsens utveckling och tillstånd handelsstatistiken under olika tidsperioder samt den personliga yrket vid den följande handelsstatistiken innehåller för manuskript
31	Kartor angående handelsstatistiken som infattat åren 1800, 1800 och 1800-1800
32	Förteckning över handelsstatistiken och handelsstatistiken angående handelsstatistiken
33	Förteckning över handelsstatistiken
34	Handelsstatistiken
35	Handelsstatistiken
36	Handelsstatistiken
37	Handelsstatistiken
38	Handelsstatistiken
39	Handelsstatistiken
40	Handelsstatistiken
41	Handelsstatistiken
42	Handelsstatistiken
43	Handelsstatistiken
44	Handelsstatistiken
45	Handelsstatistiken
46	Handelsstatistiken
47	Handelsstatistiken
48	Handelsstatistiken
49	Handelsstatistiken
50	Handelsstatistiken
51	Handelsstatistiken
52	Handelsstatistiken
53	Handelsstatistiken
54	Handelsstatistiken
55	Handelsstatistiken
56	Handelsstatistiken
57	Handelsstatistiken
58	Handelsstatistiken
59	Handelsstatistiken
60	Handelsstatistiken
61	Handelsstatistiken
62	Handelsstatistiken
63	Handelsstatistiken
64	Handelsstatistiken
65	Handelsstatistiken
66	Handelsstatistiken
67	Handelsstatistiken
68	Handelsstatistiken
69	Handelsstatistiken
70	Handelsstatistiken
71	Handelsstatistiken
72	Handelsstatistiken
73	Handelsstatistiken
74	Handelsstatistiken
75	Handelsstatistiken
76	Handelsstatistiken
77	Handelsstatistiken
78	Handelsstatistiken
79	Handelsstatistiken
80	Handelsstatistiken
81	Handelsstatistiken
82	Handelsstatistiken
83	Handelsstatistiken
84	Handelsstatistiken
85	Handelsstatistiken
86	Handelsstatistiken
87	Handelsstatistiken
88	Handelsstatistiken
89	Handelsstatistiken
90	Handelsstatistiken
91	Handelsstatistiken
92	Handelsstatistiken
93	Handelsstatistiken
94	Handelsstatistiken
95	Handelsstatistiken
96	Handelsstatistiken
97	Handelsstatistiken
98	Handelsstatistiken
99	Handelsstatistiken
100	Handelsstatistiken

VÄRMEVÄRMEARTERLAGET

ANNONSFÖRETAGNING
GÖTEBORGS
GÖTEBORGS

Annonsnämnden

A.-B. Göteborgs Heltäckta Väst. Tidningsförlagning 12

A.-B. Göteborgs Bankföretag 13

A.-B. John Eric & Co. Göteborg 14

A.-B. Nordiska Handelsbanken, Göteborg 15

A.-B. Nordiska Kompaniet, Stockholm 16

A.-B. Svenska Källarfabriken, Göteborg ..... Omf. 18

A.-B. Svenska Cementfabrik, Stockholm 19

A.-B. Västervärska Tidningen, Göteborg ..... Omf. 20

A.-B. Alfred Andersson, Svenska Tidningen, Göteborg 21

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 22

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 23

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 24

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 25

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 26

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 27

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 28

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 29

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 30

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 31

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 32

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 33

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 34

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 35

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 36

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 37

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 38

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 39

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 40

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 41

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 42

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 43

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 44

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 45

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 46

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 47

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 48

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 49

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 50

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 51

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 52

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 53

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 54

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 55

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 56

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 57

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 58

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 59

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 60

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 61

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 62

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 63

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 64

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 65

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 66

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 67

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 68

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 69

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 70

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 71

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 72

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 73

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 74

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 75

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 76

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 77

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 78

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 79

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 80

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 81

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 82

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 83

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 84

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 85

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 86

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 87

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 88

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 89

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 90

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 91

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 92

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 93

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 94

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 95

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 96

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 97

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 98

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 99

A.-B. Svenska Tidningen, Göteborg 100

ANNONSER

EXPORTSTÄLLNINGEN HALV 1894

ANNONSFÖRTECKNING

Annonssida

A.-B. Falkenbergs Elektriska Valskvarn, Falkenberg	12
A.-B. Göteborgs Bank, Göteborg	9
A.-B. Johan Bore & Co., Göteborg	14
A.-B. Nordiska Handelsbanken, Göteborg	3
A.-B. Nordiska Kompaniet, Stockholm	3
A.-B. Svenska Kullagerfabriken, Göteborg .. Omsl. 4:de sida	
A.-B. Vallevikens Cementfabrik, Stockholm	16
A.-B. Vulcanverken, Göteborg	Omsl. 2:dra sida
A.-B. Åbjörn Anderson, Svedala	17
Allmänna Ingeniörsbyrån, H. G. Torulf, Stockholm	2
Bolinders, J. & C. G., Mek. Verkst. A.-B., Sthlm. Omsl. 3:dje sida	
Böhlmarks, Arvid, Lampfabrik, Stockholm	4
Erasmis & Co, Aug, Göteborg	15
Försäkrings A.-B. Skandia, Stockholm	6
Försäkrings A.-B. Svea	11
Gumælius Annonssbyrå, Göteborg	18
Göteborgs Litografiska A.-B., Göteborg	20
Göteborgs Murbruks- & Betongaktiebolag, Göteborg	10
Johnson & Co, Henrik, Göteborg	7
Lagerstedt & Ahlgren, Göteborg	2
Larsson, Seaton & Co., A.-B., Göteborg	10
Melins, Gustaf, A.-B., Göteborg	19
Nordiska Värme & Ventilations A.-B., Göteborg	5
Röraktiebolaget, Göteborg	9
Städernas Allmänna Brandstodsbolag	13
Svenska Ackumulator A.-B. Jungner, Stockholm	4
Tobaksmonopolet	8
Upsala-Ekeby A.-B.	14
Vattenbyggnadsbyrån, Göteborg	13
Värmelednings A.-B. Celsius, Göteborg	1

VÄRMELEDNINGS AKTIEBOLAGET

CELSIUS

GÖTEBORG / MALMÖ

TEL. 9363

TEL. 4760

TELEGR.-ADR.: "CELSIUS"

Utför

Värme- och Sanitära
anläggningar av varje
förekommande slag.

Sakkunnig ledning.

Yppersta material.

Anläggningar utföres med material enligt de
moderna C.T.C.-konstruktionerna, exponerade i
EXPORTUTSTÄLLNINGEN, HALL Nr 15.

ALLMÄNNA INGENIÖRSBYRÅN

H. G. TORULF

BLASIEHOLMSTORG 11 — STOCKHOLM

VATTEN-AVLOPPSLEDNINGAR, GRUND-
VATTENUNDERSÖKNINGAR, RENINGS-
ANLÄGGNINGAR FÖR AVLOPPSVATTEN.
MÄTNINGAR OCH STADSPLANER

SINTRINGS-
ANLÄGGNINGAR
SYSTEM: GREENAWALT

Lagerstedt & Ahlgren A.-B.

Telefoner:
44138, 44139

GÖTEBORG

I:sta LÅNGGATAN 5-7
Spårvägshållplats: Nordhemsgatan

Telegr.-adr.:
ENNELL

Försälja:

Götaverkens Värmeledningspannor,
Radiatorer och Sirocco-Fläktar,
Porslins- och Fajansgods för Toilett- och
W. C.-anläggningar,
Emaljerade Badkar,
Spolcisterner och Sanitärt Emaljgods,
Armatyr,
Pumpar, Rör och Rördelar samt Verktyger.

Ka

AKTIEBOLAGET
NORDISKA HANDELSBANKEN

STOCKHOLM GÖTEBORG MALMÖ

Södra Hamngat. 17

125 avdelningskontor
Alla slags bankaffärer

KONTOR VID EXPORTUTSTÄLLNINGEN

Exp.-tid kl. 10—12.30 och 2—5.

Tel. 889 och 899

 Inredningar

A/B Nordiska Kompaniet anlitas alltid, när det gäller att giva en offentlig eller privat lokal en elegant och värdig inredning. Som exempel på vad N. K. presterat i den vägen må anföras matsalarna i Grand Hotel Haglund samt Hotel Eggers i Göteborg. Alla upplysningar lämnas med största beredvillighet av Möbelavdelningen, 3 tr.

A/B NORDISKA KOMPANIET
Stockholm

Elektrisk
Belysnings-
Armatyr.
Fotogen-
Lampor.

Elektrisk
Installations-
materiel.
Massartiklar
i metall.

AKTIEBOLAGET

Arvid Böhlmarks Lampfabrik

STOCKHOLM

Belysningsglas.
Hushållsglas.
Prydnadsglas.

Pukex, eldfasta
ugnsformar.
Thermosröglas
m. m.

ELEKTRISKA **ACKUMULATORER** FÖR ALLA ÄNDAMÅL

Besök vår utställning i
HALL 8, PLATS 20

SVENSKA ACKUMULATOR AKTIEBOLAGET JUNGNER
STOCKHOLM 15

Försäljningsavdelning: Östra Hamngatan 2, Göteborg

KONTOR, LAGER o. VERKSTÄDER: NORDHEMSG. 25
RIKSTELEFONER: 4041, 5746, 44800 och 44960

POST- OCH TELEGRAMADRESS:

VÄRMEBOLAGET,
GÖTEBORG

NYANLÄGGNINGAR OCH REPARATIONER
AV
VÄRME-,
GAS-, VATTEN- & AVLOPPS-
LEDNINGAR

FILIALER:

SOLLEFTEÅ, LUDVIKA, KARLSTAD,
HALMSTAD OCH VEXIÖ

Ka

och
dess dotterbolag

FREJA

meddela

**Liv-, Brand-, Avbrotts-,
Automobil-, Inbrotts-,
Resgods-, Skadestånds-
och Vattenskadeförsäk-
ringar.**

Egna kapital utöver försäkrings-
fonder c:a

29 mill. kronor

(varav grundfondsförb. $7\frac{1}{2}$ million kr.)

Henrik Johnson & Co.

Telefon 7090, 10503

KUNGSGATAN 17
GÖTEBORG

Telefon 7090, 10503

RITMATERIALAFFÄR:

Ritpapper, Kalkerväv, Ritbestick, Räknestickor, Vinkelhakar, Vinkellinjaler, Pennor, Tusch, Radergummi, Blåkopiepapper, Vitkopiepapper m. m.

RITKONTORSUTRUSTNINGAR:

Ritbord, Ritpappersskåp, Ritstolar, Ritningsskåp, Kopieringsapparater

LANTMÄTERITEKNISKA BEHOVSARTIKLAR:

Avståndsmätare, Höjdmätare, Avvägningsinstrument, Lod, Avvägningsstänger, Måttband, Stakkäppar, Skalor, Distanstuber, Karteringsinstrument, Teodoliter, Vinkeltrummor, Vinkelprismor, Vinkelspeglar m. m.

SKOGSTEKNISKA BEHOVSARTIKLAR:

Gallringsritsar, Måttband, Nummerstämplar, Rullhakar, Tillväxtborrar.

LJUSKOPIERINGSANSTALT.

Besök vår UTSTÄLLNING Kungsgatan 17, när Ni går från
JUBILEUMSUTSTÄLLNINGEN

TOBAKSMONOPOLET.

I paviljongen på Exportgården tillverkas följande tobaksvaror:

CIGARRER

La Licenia ..... pr 4 st. 1:— kr.
Utställningscigarr .... „ 1 „ 1:— „

CIGARRETTER

Utställningscigarrett

med munstycke ..... pr 10 st. 50 öre.
„ „ ..... „ 10 „ 80 „
utan „ ..... „ 10 „ 1:— kr.

I butikerna n:r 10 vid Handelsgatan, n:r 14 vid viadukten mellan östra och västra utställningsområdena samt i paviljongen på nöjesfältet säljes ett rikhaltigt urval av Tobaksmonopolets märken.

Utom ovannämnda i utställningspaviljongen tillverkade märken har Tobaksmonopolet särskilt för utställningen låtit tillverka följande cigarrer och röktobak:

CIGARRER

Cigarr i lyxförpackning à 75 öre pr st.
Los Tereos ..... „ 75 „ „ „
Gran Comercio ..... „ 50 „ „ „

RÖKTOBAK

Utställningsmixture à 1:— kr. pr förpackn.

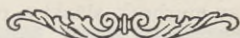

AKTIEBOLAGET GÖTEBORGS BANK

GRUNDAD 1848

Eget kapital Kronor 78.750.000.—

Huvudkontor: Västra Hamngatan 1

FULLSTÄNDIG BANKRÖRELSE

AVDELNINGSKONTOR Å
JUBILEUMSUTSTÄLLNINGEN I GÖTEBORG

mitt emot stora ingången till

Huvudrestauranten

Utbetalningar å resekreditiv · Växling av utländskt mynt

Expeditionstid: 10— $\frac{1}{2}$ 1 och 2—5

Röraktiebolaget GÖTEBORG

Telegramadress:

»R Ö R B O L A G E T»

Telefon Vexel:

451 23 & 451 24

Kontor, lager och mekanisk verkstad:

KARL JOHANSGATAN 25

Autoriserad specialfirma för alla förekommande rörledningsarbeten

UTFÖR: Värmeledningar av alla system. Gas-, vatten- och avloppsledningar. Toilett- och badrumsinredningar. Vattenklosetter. Elektriska vattenuppförningsverk. Ventilations- och torkanläggningar. Ångkök och tvättmaskiner. Desinfektions- och steriliseringsapparater. Dammsugningsanläggningar.

SPECIALITET: Väningsvärmeledningar med spispannan »Rabid». Egen konstruktion — pannan kan kombineras med alla sorters köksspisar. Stor effekt! Minsta bränsleåtgång! Lättskött!

Diskbord med disklåda av delta-metall efter Föreningen Hus och Hem's modell. Nyhet! Obegränsad hållbarhet. Billig i anskaffningspris.

Infördras anbud.

I Kommunala Avdelningen, Föreningen Hus och Hem, utställs: Värmeledning för 2-rums lägenhet med Rabidpanna. Diskbord med disklåda av delta-metall. Tvättrumsinredning.

GÖTEBORGS MURBRUKS- & BETONGAKTIEBOLAG GÖTEBORG

Nordens modernaste Murbruksfabrik
levererar alla slag av murbruk, släckt o. osläckt kalk m. m.

Sorteringsverk o. Stenkrosserier
Egna stora sandtåktcr med bästa material av alla slag.

Göteborgs största Cementgjuteri
tillverkar cementrör, golvplattor, ccmenthålstcnen **Terma**,
mosaik och marmorarbeten.

Betong- och asfaltarbeten utföras.

Kostnadsförslag o. upplysningar lämnas gärna på begäran.

Begär katalog.

V/Ka

Larsson, Seaton & Co., Aktiebolag GÖTEBORG

SKANDINAVIENS STÖRSTA LAGER AV:

Färn, Stål och Plåt

Metaller och Bleckplåt

Byggnadsmaterial

Färnmanufaktur

V. Ka

FÖRSÄKRINGSAKTIEBOLAGEN

NORNA
SVEA
ASTREA

BRAND-

LIV-

MASKIN-

SJUK-

INBROTT-

LIVRÄNTE-

AUTOMOBIL-

SKADESTÅNDS-

MOTORCYKEL-

OLYCKSFALLS-

GLAS- OCH VATTENSKADE-

FÖRSÄKRING

Tillverka alla sorters

VETE- och RÅGMJÖLER

Specialitet:

Extra Vetemjöl "ÖRNEN"

1:ma Kärnmjöl "SVECIA PATENT"

1:ma Rågsikt "OOO"

Städernas Allmänna Brandstodsbolag

Stiftat år 1828

Fonder omkring 30,000,000 kr.

Brandförsäkring av *stadsfastigheter*

Kontor

STOCKHOLM

Skeppsbron 20

Kontor

GÖTEBORG

Västra Hamngatan 14

Ombud i alla svenska stadssamhällen

*Brandförsäkring å löseegendom,
inbrotts- och vattenskadeförsäkring
genom dotterbolaget*

Städernas Ömsesidiga Lösöreförsäkringsbolag
SVITIOD

V/Ka

VATTENLEDNINGAR och VATTENAVLOPP

HAMNAR och KANALER

VATTENKRAFTANLÄGGNINGAR

SJÖREGLERINGAR

VATTENRÄTTSSUTREDNINGAR

VATTENBYGGNADSBYRÅN

AVDELNINGSKONTOR I GÖTEBORG

ANDRA LÅNGGATAN 19 / TEL. 44700 / TEL.-ADR.: VATTEN

FÖRESTÅNDARE: CIVILINGENIÖR BO HELLSTRÖM

MEDLEM AV SVENSKA KONSULTERANDE INGENIÖRERS FÖRENING

A.-B. Johan Bore & Co.

GÖTEBORG

Skeppsbron 4

TELEFONER: Kontoret 9254, 8065. Bostaden: 40764

TELEGRAFADRESS: »JABOR»

Beyers Ankare och Kätting.

Superior patenterade Sotapparater.

Huhns Packning (för Göteborgs distrikt).

Loveridges Block o. övriga Fartygstillbehör.

Parsons »Turbadium» Bronze Propellrar för Turbinmaskiner och örlogsfartyg. Manganese Bronze Propellrar för handelsfartyg. Vitmetall N:o 2 S. A. och Star. Gulmetall för alla ändamål. Alla slags smide av gulmetall etc. — Weirs och Drysdales Pumpar, Condensorer, Förvärmare, Evaporer etc.

Ka

Upsala-Ekeby Aktiebolag

HUVUDKONTOR: EKEBYBRUK

TELEFON: UPSALA 50, 90 & 4050

Avdelningskontor och Utställning:

STOCKHOLM: Hamng. 5 B. Tel. 4726, 7474

GÖTEBORG: Östra Hamngat. 14

Telefon 2174

I lägenhetsutställningen i Kommunala avdelningen

Utställning av vanliga enkla

Kakelugnar och Spisbeklädnader

KAKELUGNAR AV HÖGSTA KVALITÉ

SPISKAKEL · PLATTOR · KERAMIK · HUSHÅLLSKÄRL

BLOMKRUKOR · TAKTEGEL · M. M.

Begär

Regina-Vantar

Erhålles i varje välsorterad affär.

ÅR 1922

Tillverkning: 247,000 fat.

Adress: Blasieholmsgatan 3, Stockholm.

Huvudförsäljare:

Mellersta Sverige och Norrland:

HECTOR & C:O, STOCKHOLM

Göteborg och Västra Sverige:

A.-B. JOHN EKELUND & C:O, GÖTEBORG

Trelleborg med omnejd:

JOHAN R:SON BORGMAN, TRELLEBORG

Övriga Skåne och Blekinge:

BRÖDERNA EDSTRANDS AKTIEBOLAG, MALMÖ

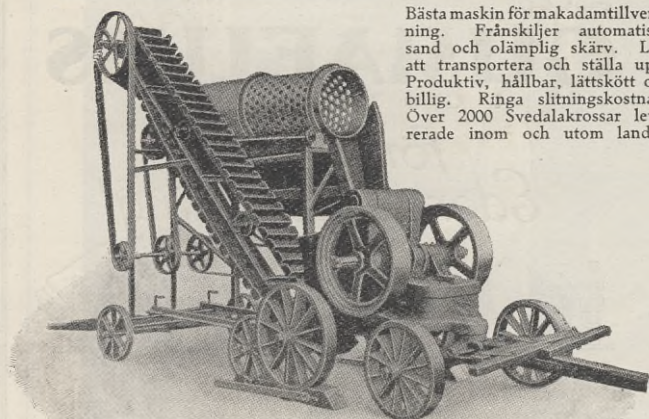
Östergötland och Norra Småland:

E. HJ. SÖDERGREN, NORRKÖPING

SVEDALA STENKROSS

med Elevator och Sorterare

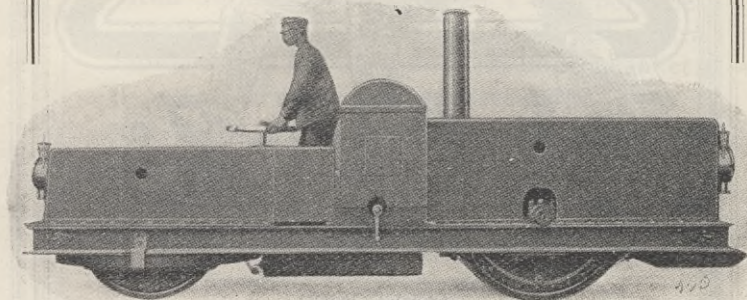

Bästa maskin för makadamtillverkning. Frånskiljer automatiskt sand och olämplig skärv. Lätt att transportera och ställa upp. Produktiv, hållbar, lättskött och billig. Ringa slitningskostnad. Över 2000 Svedalakrossar levererade inom och utom landet.

SVEDALA MOTORVÄLTAR

speciellt konstruerade för svenska förhållanden, flera olika typer och vikter från 6 till 15 ton.

Väghyvlar, Vägsladdar, Väggrivare, Vägskrapor o. andra redskap för vägarbeten levereras o. uthyras förmånligt.

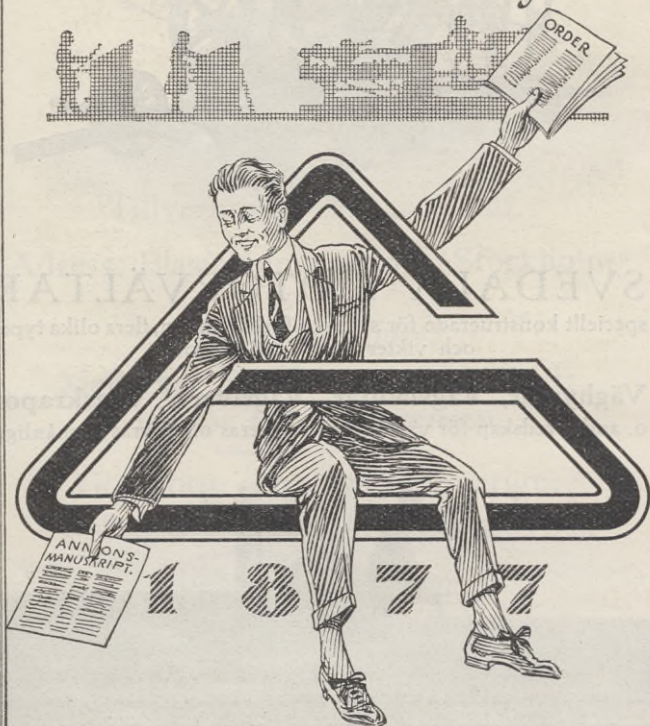
Aktiebolaget Åbjörn Anderson

SVEDALA

Låt
GUMÆLIUS

I GÖTEBORG

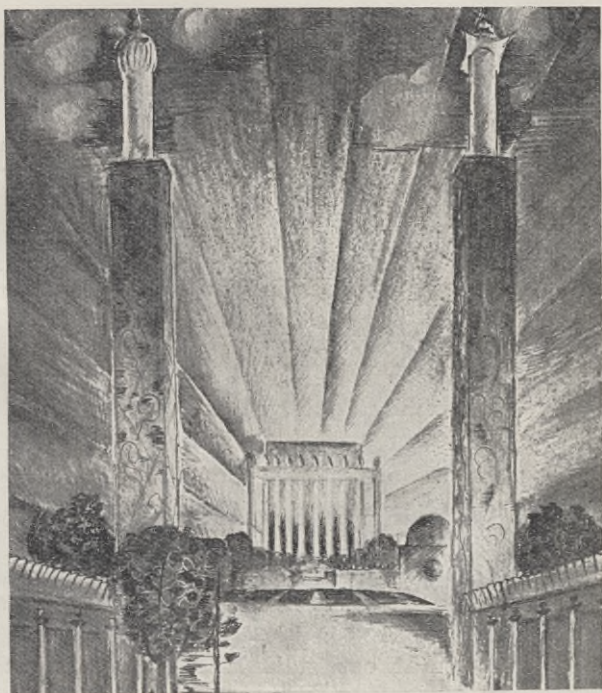
förmedla
Eder annonsering!

TELEFONER:

1442, 5488, 19991, 5875

Edra angenäma minnen

från Jubileumsutställningen i Göteborg bevarar Ni bäst genom att samla alla Edra foton och snapshots från utställningsbesöket i
MELINS MINNESALBUM.

De äro smakfulla och i förhållande till utförandet billiga.

Finnas till salu hos varje *Fotografisk Specialaffär* och samtliga *Bok- och Pappershandlare* samt inom utställningsområdet i *Hasselblads filial* samt *Gumperts Pappershandel, Viadukten.*

BEGÄR ALLTID ALBUM FRÅN

Melins

SVENSKA VAROR — SVENSK REKLAM

Marknaden behöver just de varor, som Eder firma säljer. *Reklamen* är medlet, varigenom kundkretsen vinnes och vidgas.

Kunden söker upplysning och vägledning. Giv honom detta! Gör målmedveten reklam — den leder till *försäljning*.

Låt oss ställa vår erfarenhet och våra moderna tryckeritekniska resurser till Edert förfogande. Vi äro specialister på reklamtryck, som *säljer*.

GÖTEBORGS LITOGRAFISKA A.B.

Största tryckeriföretag och ledande reklamtryckeri i västra Sverige.

Telefoner: 837, 838, 855

Telegramadress: Tryckeribolaget

BOLINDERS

SPISAR & ÅNGKOK- ANLÄGGNINGAR

FÖR STÖRRE KÖK

BAK, STEK, VÄRME och
DISKAPPARATER.

Bolinders har under årens
lopp utfört huvudparten av
alla anläggningar i Sverige

för kommunala och övriga offentliga kök ävensom för större
privatkök, hotellrestauranter, marketenterier vid industri-
ella verk etc.

ÅNGKOKARE

med luftanordning för locket
av ny konstruktion samt med
förbättrad säkerhetsanordning för
stjälning av gretlan.

HUSHÄLLSSPISAR.

Då det gäller spiskombina-
tioner – ved, kol, torv, gas –
eller då anpassning efter
vissa givna förhållanden är
önskvärd, rådfråga oss och
vi ställa beredvilligt vår
mångåriga erfarenhet och
stora resurser till förfogande.

J. & C. G. Bolinders Mek. Verkstads A.-B.

Post- och Telegrafadress:

BOLINDERS, STOCKHOLM.

SKF

Aktiebolaget
Svenska Kullagerfabriken's Utställning
är belägen i Stora Maskinhallens fond.

ÖFFENTLIGT FÖRUTSÄTTNINGSPÅSÄTTNINGSBOLAG

Pris Kr. 2:50

6000292091

Göteborgs Universitet

